

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİH EĞİTİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KANDIR

Hazırlayan
Fahri ÖZTEKE

Konya-2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
GİRİŞ	4
I. BÖLÜM	7
TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR OSMANLILARDA EĞİTİM VE TARİHÇİLİK	7
A)XIX. YÜZYILDAN ÖNCE OSMANLILARDA EĞİTİM VE TARİHÇİLİK	7
B)SULTAN ILMAHMUT'UN REFORMLARINA GENEL BAKIŞ	15
C) XIX. YÜZYIL İÇİNDE T ANZİMAT' A KADAR OSMANLILARDA EĞİTİM VE TARİHÇİLİK	20
D) TANZİMAT ÖNCESİ YÜKSEK ÖĞRETİM VE BU OKULLARDAKİ TARİH DERSLERİ	28
II. BÖLÜM	31
TANZİMAT DÖNEMİNDE (1839 - 1876)	
OSMANLILARDA EĞİTİM VE OKULLARDAKİ TARİH DERSLERİ	31
A) TANZİMAT DÖNEMİNDE EĞİTİMİN KURUMSALLAŞMASI VE TARİHÇİLİK	31
B)TANZİMAT DÖNEMİNDE SIBYAN MEKTEPLERİ VE DERS PROGRAMLARI	36
C)TANZİMAT DÖNEMİ ORTAÖĞRETİM KURUMLARI VE DERS PROGRAMLARI	38
1- Rüştiyeler ve Ders Programları	38
II - İdadiyeler ve Ders Programları	40
III - Sultaniyeler ve Ders programı	41
D) TANZİMAT DÖNEMİ YÜKSEK ÖĞRETİM VE DERS PROGRAMLARI	45
E)TANZİMAT DÖNEMİNDE MESLEKİ - TEKNİK EĞİTİM KURUMLARI VE DERS PROGRAMLARI	49
F) TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ ÖZEL ÖĞRETİM KURUMLARI (AZINLIK OKULLARI) VE DERS PROGRAMLARI	51
G) ÖĞRETMEN OKULLARININ AÇILMASI VE DERS PROGRAMLARI	54
III. BÖLÜM	58
XIX. YÜZYILDA OSMANLILARDA TARİH YAZICILIĞI VE TARİH ANLAYIŞI	58
A) XIX. YÜZYILDAKİ OSMANLI TARİHÇİLİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ	58
B) XIX. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZARLARI	60
1) AHMED CEVDET PAŞA VE TARİHÇİLİĞİMİZE KATKILARI	60
2) NAMIK KEMAL VE TARİHÇİLİK	65
3) AHMED VEFİK PAŞA, SÜLEYMAN PAŞA VE ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN TARİHÇİLİĞİMİZE KATKILARI	67
C-XIX. YÜZYILDA OSMANLI TARİHÇİLİĞİNİN MESELELERİ	69
IV. BÖLÜM	76
MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1876-1914) EĞİTİM SİSTEMİ VE TARİHÇİLİĞİMİZ	76
A) SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE (1876- 1908) GENEL BAKIŞ	76
B) MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER	79
1) I Meşrutiyet Döneminde Eğitim Alanındaki Gelişmelere Genel Bir Bakış	79
2) II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Alanındaki Gelişmelere Genel Bir Bakış	82
C) MEŞRUTİYET DÖNEMİ OKULLARI VE BU OKULLARDAKİ TARİH DERSLERİ	86
I) İLKÖĞRETİM OKULLARI VE DERSLERİ	86
II) ORTAÖĞRETİM OKULLARI VE TARİH DERSLERİ	91
1) Rüşdiyeler	91
2) İdadi Okullar	100
3) Sultaniler	103
III) YÜKSEK ÖĞRETİM OKULLARI VE TARİH DERSLERİ	107

1) Darülfünun Okulları ve Ders Programları	
2) Darülmualimin Okulları Ve Ders Programları	113
D) XX. YÜZYILDA TARİHÇİLİĞİMİZİN GELİŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ	117
IV. BÖLÜM EKİ ATATÜRK' ÜN TARİH VE TÜRK TARİHİ HAKKINDAKİ SÖZLERİNDEN SEÇMELER	121
SONUÇ	123
BİBLİYOGRAFYA	126

ÖNSÖZ

XIX. Yüzyıl Türk ve Osmanlı tarihinin en kayda değer dönemlerinden birisidir. Günümüz eğitimini ve bu alanda yaşadığımız meseleleri daha iyi anlamak için XIX. Yüzyıldaki Osmanlı eğitim sistemi ve kurumları kesinlikle incelenmelidir. Böyle bir inceleme sonucunda o döneme ait edindiğimiz birçok yanlış bilginin de ortadan kalkacağı muhakkaktır.

Eğitim ve eğitim ile ilgili problemlerin her zaman üzerinde durulmaktadır. Biz nazizane yaptığımız bu çalışmada eğitim ile ilgili problemlerin daha iyi anlaşılmasına ışık tutmaya çalıştık. Ülkemizde XIX. yüzyıldan bu yana eğitim kurumlarında Tarih derslerine yer verilmiştir. O günden bu yana ülkemizde tarih eğitimi büyük aşama kaydetmiştir. Yaptığımız çalışma ile şunu ortaya çıkartmaya çalıştık; bugün eğitim kurumlarımızda Sistemli ve bağımsız bir şekilde Tarih dersleri okutuluyorsa bunu XIX. yüzyıldaki düzenlemelere borçlu olduğumuzun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak istedik.

Ülkemizde " tarih eğitimi " nin temellerinin nasıl atıldığı ortaya çıkartmaya çalışırken bu alanda ciddi doküman taraması yaptık. Bizim yaptığımız çalışmanın örnek bir çalışma olduğu iddiasında değiliz. Fakat Osmanlılardan bu yana Tarih derslerinin okutulması ve bunun şekli ile ilgili genel bir kanaat oluşmasını sağlamak niyetindeyiz. İğne ile kuyu kazarcasına yaptığımız çalışmada objektiflik en temel düsturumuzu oluşturdu.

Çalışmamı yürüttüğüm süreç içerisinde yardımlarım esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet KANDIR'a ve fahri danışmanlık yapan hocalarım Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ ile Doç. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU 'na teşekkürlerimi sunarım.

Fahri ÖZTEKE

Konya, 2006

GİRİŞ

Osmanlı Tarihi'nde askeri ve siyasi karışıklıkların en fazla olduğu zaman dilimi XIX. yüzyıldır. Fakat bunlara rağmen eğitim alanında XIX. yüzyılda birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaları birer iyileştirme gayretleri olarak algılayabiliriz. Bu çalışmalar sırasında ülkemiz eğitim kurumlarında ilk defa bu asırda Tarih dersi haftalık ders müfredatına dâhil edilmiştir. Bu durum önce ilkokul seviyesindeki okullarda başlamış daha sonra ise diğer okullarda da zamanla haftalık ders programlarına Tarih dersleri eklenmiştir. Biz çalışmamızda bölüm ayrımı yaparken kronolojik sıralamaya uygun şekilde ülkemizdeki tarih eğitiminin geçirdiği aşamaları ölçü kabul ettik.

Araştırmamızın en önemli amaçlarından birisi de, bugünkü yaşadığımız meselelerin çözümünde eğitimin ve tarih biliminin yol gösterici yanlarını göz önüne sermektir.

Dört bölümden oluşan çalışmamızın 1. Bölümünde, önce konumuza temel oluşturması açısından XIX. asırdan önce Osmanlılarda eğitim ve tarihçilik üzerinde durduk. Gözüken şudur ki, XIX. yüzyıla kadar Osmanlı eğitimi medrese endeksli işlerken, tarihçilikte yazarlıktan öteye gidememiştir. Tanzimat dönemi öncesi XIX. yüzyılda içinde Osmanlı Devletinde en dikkat çeken padişah Sultan II. Mahmut'tur. 1. Bölüm'de II. Mahmut'un reformcu yanına değinirken, bu dönemde ilk ve orta öğretimdeki eğitim kurumlarını ele aldıktan sonra tarihçilik alanında yaşanan gelişmeleri inceledik. II. Mahmut zamanında yüksek öğretimdeki gelişmeleri bir eğitimci olarak incelemeye değer bulduk ve 1. Bölüm'ün son kısmında bu konuyu ele aldık.

Çalışmamızda önemli bir kısım kapsayan II. Bölümde, önce Tanzimat Dönemi'nde eğitimin kurumsallaşmasına ve devrin tarihçilik anlayışına değindik. Daha sonra sırasıyla ilköğretim, ortaöğretim, yüksek öğretim, mesleki ve teknik eğitim, özel öğretim ve öğretmen yetiştirme ile ilgili okullardaki ders programlarını ve Tarih derslerinin muhtevasını inceledik. Tanzimat Dönemi ülkemizde Tarih derslerinin birçok okulda ayrı bir ders olarak okutulmaya başlatıldığı önemli bir dönemdir. Tanzimat döneminde tarih eğitiminin oluşumu ve gelişimine değinirken açılan birçok eğitim müessesesinin yaşadığı süreci de ele aldık.

III. Bölümde, XIX. yüzyıl Osmanlı Tarihçiliğini başlı başına bir konu kabul ederek aldık. Bu yüzyılın genel olarak tarih anlayışını sunduktan sonra, tarih yazıcılığımıza en fazla katkı sağlayan bilim adamlarımızın teker teker çalışmalarına değindik. Çalışmamızın tamamında ayrı başlık bir halinde olmasa da, tarihçilerimiz dışında, Osmanlı eğitimi ve tarihçiliğine fayda sağlayan bilim adamlarının düşüncelerine de yer verdik. Bunların başında Sümbülzade Vehbi, Ali Suavi, Selim Sabit ve Satı Bey gelmektedir. III. Bölümün son kısmında ise, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinin aksayan yönlerine yani meselelerine değindik.

Çalışmamızın son kısmını teşkil eden IV. Bölümde ise, Meşrutiyet dönemi eğitim sisteminde ve tarihçiliğimizin gelişimine değindik. IV. Bölümde en fazla tartışılan Osmanlı padişahlarından birisi olan. II. Abdülhamit'in ıslahatlarına ana hatlarıyla değindikten sonra I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde eğitim alanındaki çalışmaları sunduk. Meşrutiyet döneminde ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim kurumlarının ders programlarını inceledikten sonra bu okulların müfredatlarında yer alan Tarih derslerinin muhtevasına değindik.

Konu bütünlüğünün oluşması açısından IV. Bölümün son kısmında XX. yüzyıldaki tarihçiliğimizin gelişimine kısaca yer verdik. Ülkemizde modem tarih anlayışının oluşturucu su hiç şüphe yok ki, büyük Atatürk' tür. Bu sebeple, çalışmamızın son kısmında ek olarak Atatürk'ün tarih ile ilgili değerli ifadelerine yer verdik

Çalışmamızı oluştururken değerli hocalarımızın yönlendirmeleri doğrultusunda büyük şehir kütüphaneleri ve bazı üniversitelerimizin yayınları bizlere doküman sağlama açısından kaynaklık teşkil etmiştir. Araştırmalarımız sırasında faydalandığımız kaynaklar; XIX. yüzyıl ile ilgili Osmanlı Tarihi kitapları, Türk eğitimi üzerine yapılmış çalışmalar, konumuz ile ilgili oluşturulmuş ansiklopediler, seminer notları, makaleler ve XIX. yüzyıldaki Osmanlı eğitim kurumlarının ders programlarını gösteren tablolar olmuştur.

Bundan sonrası adına temennimiz, ülkemizde tarih eğitiminin geçirdiği süreçle ilgili olarak daha fazla çalışma yapılmasıdır.

I. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR OSMANLILARDA

EĞİTİM VE TARİHCİLİK

A) XIX. YÜZYILDAN ÖNCE OSMANLILARDA EĞİTİM VE TARİHCİLİK

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti sınırlar içinde yer alan eğitim kurumları şunlardır: Medreseler, birden çok medresenin bir araya gelmesiyle oluşan **Külliyeler** (Külliyelerin içeriğine bakıldığında sosyal yanı da mevcuttur) , saray okulu **Enderun**, sınırların genişlemesiyle açılan, ihtisas ve meslek medreseleri, son olarak devletin geçirdiği süreç içerisinde oluşan **Sıbyan** mektepleridir. Bu yaygın eğitim kurumlarının dışında özellikle XVIII. Yüzyıla beraber sayıları az olan başka eğitim müesseseleri de açılmıştır. Bu son açılan okullar Avrupa tarzındaki **askeri** amaçlı kurumlardır. Aşağıda, belirttiğimiz eğitim kurumlarının kısaca tarihi süreçlerine ve eğitim programlarına değineceğiz. Bu eğitim kurumlarının programlarını daha ziyade tarih dersleriyle ilişkilendirerek ele alacağız.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde XIX. yüzyıla kadar açılan her türlü eğitim kurumunda bilim olarak Tarih'e yer verilmemiştir. Eğitim kurumlarının müfredatlarında okutulan dersler arasında Tarih' e yer yoktur. Sadece eğitim kurumlarında okutulan ders kitaplarının içeriğinde Tarih' e veya tarihi konulara yer verilmiştir. Bu tarihi konular ise genel olarak dini menkıbelerden ibaret olup yahut Osmanlı hanedan ailesinin sebep olduğu kahramanlıklar üzerinde durulurdu. Osmanlılarda ilk medrese, 1330'da Orhan Bey tarafından İznik'te yaptırılmıştır. Kayserili Davut (1260'lar – 1350) ilk Osmanlı müderrisi olup, Orhan Bey tarafından İznik'teki medreseye 30 akçe (günlük) ile görevlendirilmiştir.

Bu medresede Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf okutulmuştur¹. Tarih gibi sosyal bilimlere fazlaca yer verilmemiştir.

Orhan Gazi Bursa'yı aldıktan sonra ise beyliğin merkezini İznik'ten buraya naklederek burada da mevki itibariyle halk arasında (manastır medreseleri) diye bilinen medresesini yaptırmıştır².

Aslında Fatih Sultan Mehmet'in düzenlemesine kadar ilk Osmanlı medreselerindeki derslerin neler olduğu, sıraları kesin olarak bilinmiyorsa da, bunların Selçuklulardakilerle aynı veya benzer oldukları tahmin edilmekteydi. Nakli bilimlerin yanında, Matematik gibi bazı akli bilimlerde okutuluyordu. Bilim sever bir hükümdar olan Fatih, günümüz kampüslerini andıran ve kendi ismiyle anılan bir külliye oluşturdu. Bir süre sonra ise Kanuni, Mimar Sinan'a Süleymaniye Külliyesi'ni yaptırdı (1559). Kanuni'nin teşekkül ettirdiği külliye bulunan medreselerde okutulan dersler; Ulûm-i âliye denilen kelim, mantık, belagat, lügat, nahiv, hendese, hesap, heyet, felsefe, Ulûm-i âliye ismi verilen ilm-i Kur'an, ilm-i hadis, ilm-i fıkıh, tahsiline vasıta olan ilimlerdir³. Bu medreselerde tarih ve coğrafya konulu kitaplara da yer verilmiştir. Bu eğitim kurumlarının ders anlayışı ve müfredatı Osmanlılarda XIX. yüzyıla kadar sürdü. Bu kurumlarda Tarih bir ders olarak okutulmadı. Ayrıca XVI. yüzyıldan itibaren ise medreselerde bozulmalar başladı.

Fatih'in düzenlemeleri XIX. yüzyılda ciddi batılılaşma hareketleri başlayıncaya kadar, sonraki dönemlere örnek teşkil etmiştir. Fatih'ten XIX. yüzyıla kadar Osmanlı medreselerinde okutulan dersler, başlıca ders kitapları, kitapların ilgili olduğu alanlar, farklı medrese isimleri, müderrislerin gelir durumları aşağıda

¹ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Ankara, 1993., S. 55.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı, Ankara, 1988, S.2.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., S. 20.

verilecek tabloda sunulmuştur. Bir kez daha belirtmekte yarar var ki bu kurumlarda Tarih bir ders olarak okutulmamış; incelenen kitaplar içerisinde Tarih ile ilgili konulara yer verilmiştir.

Çeşitli düzeylerdeki Medreselerin adları	Okunan başlıca ders kitapları	Kitabın ilgili olduğu Bilim dalı	Müdürrisin maaşı
Haşiye-i Tecrid	Emsile, Bina, Maksut Avâmil, İzhar, Kâfiye Şerh-i Tevâli, Melâil Telvih Hâşiye-i Tecrid Şerh-i Ferâiz Mutavvel (Ayrıca, yanda gösterilen bilimlerde çeşitli kitaplar 16. yüzyılın ortasına kadar bazı medreselerde okutulmuştur.)	Sarf Nahiv Akâid – Kelam Usûl-i Fıkıh Kelâm Fıkıh Belâgat Hesap Hendese Heyel İlm-i Hikmet, Hikemiyat Tarih Coğrafya	20 – 25 akçe
Miftah	Hâşiye-i Tecrid Şerh-i Miftah Tenkih ve Tavzif Mesâbih	Kelâm Belâgat, Maâni Fıkıh, Usûl-i Fıkıh Hadis	30 – 35 akçe
Kırkklı ve Hariç elli	Miftâh-ul Ulûm Tavzih Meşârik, Hidaye Şerh-i Mevakıl Buhari, Müslim, Mesabih	Belâgat Usûl-i Fıkıh Hadis, Fıkıh Kelâm Hadis	50 akçe
Dahil elli	Hidaye Telvih Buhari Keşşaf, Beyzavi	Fıkıh Usûl-i Fıkıh Hadis Tefsir	50 akçe
Altmışlı	(Aynı)		60 akçe
Sahn	Fatih, Süleymaniye, Ayasofya medreselerindeki dersler ile bazı altmışlı medreselerindeki dersler		60'dan çok

TABLO–1 Klasik Osmanlı medreselerinin dereceleri, ders kitapları, bilim dalları ve müdürrislerin maaşı (tabloda, yukarıdan aşağıya medreselerin dereceleri yükselmektedir).*

*) Yahya, Akyüz, a.g.e. , S. 59.

Şunu da belirtmekte fayda var ki Fatih medresesinin planı bugün Haydelberg Üniversitesi' inde aynen uygulanmıştır.*

Osmanlılarda genel medreselerin dışında sarayda eğitim yapan Enderûn mektebi de bulunmaktaydı ki, bu okulların gerçek şahsiyetine kavuşması Fatih Sultan Mehmet zamanında olmuştur. Enderûn mektebi medreseler gibi dini ilimler öğretiyor ve burada her çeşit yazı ile Farsça'nın bulunuşu tedarisatın medreselerden daha yüksek olduğunu gösterir. Buna birde musikiyi ilave ederseniz Enderûn mektebi o zaman medreselerden büsbütün ayrılmış olur⁴. Yüksek derecelerde memur yetiştirilen bu okulda tarihi konular üzerinde durulmuştur. Enderûn mektebinde okutulan dersler arasında Tarih'e yer verilmemiştir.

Osmanlılarda devletin büyümesi ve sınırların genişlemesiyle yeni eğitim kurumları oluşmuştur. Genel medreselerin yanında bazı meslek ve ihtisas medreseleri de açılmıştır. Darülhadis medreselerinde hadis ilmi geniş bir şekilde öğretilirken, Darütlıplar ise Tıp biliminin öğretildiği yerler olmuştur. Darülkurrarlar hafız yetiştirirken, Darülmedreselerde ise, Mevlana'nın mesnevisi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu eğitim kurumlarında da menkıbeler dışında Tarih ayrı bir ders olarak okutulmamıştır. Osmanlılarda yaygın eğitim kurumları olan Sıbyan Mekteplerinde ise ilköğretim çağındaki çocuklara daha çok Kur'an eğitimi verilmiştir. Zaman içerisinde bu okullarda çocuklara güzel yazı yazmada öğretilir olmuştur. Sıbyan Mekteplerinde haftalık ders müfredatında Tarih dersine rastlanılmamıştır⁵.* Sonuç olarak baktığımızda Osmanlılarda XIX. yüzyıla kadar temel eğitim kurumları olan genel

* *) VI. Osmanlı Sempozyumu Notları, Ankara, 1992., S. 158.

⁴ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, cilt I – II, İstanbul.

⁵ Yahya, Akyüz, a.g.e. S. 62.

medreseler, mesleki medreseler ve Sıbyan mekteplerinde ciddi bir Tarih eğitime rastlanılmaz.

Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan her türlü eğitim kurumunda XIX. yüzyıla kadar bilimsel geçerliliği olan bir Tarih eğitime yer verilmemesinin nedenlerini ise şu şekilde izah edebiliriz: Tarih, özellikle ülkemizde, aşağı-yukarı bir asır öncesine kadar bir ilim dalı olmaktan ziyade, ham bilgi seviyesinde bulunuyor ve tarihçilikte insanlığın geçmişi hakkındaki mâlumatın birbiri ile alâkasız, irtibatsız şekilde ve muhakemesiz olarak, yani vak'alar arasında sebep-sonuç ilişkileri üzerinde durulmaksızın nakledilmesiyle iktifa ediliyordu. Tarih okurluğumuz, anlatımımız ve yazıcılığımız “ Nakilci veya Hikâyeci ” tarzdan öte değildi⁶.* XIX. yüzyıla kadar ülkemizde tarih eğitiminin hak ettiği yeri bulmamasını özetle Tarih'in uzun süre bir bilim olarak görülmemesine bağlayabiliriz.

Ülkemizde tarih eğitiminin gelişmediği dönemlerde, yazarlık (vakanüvislik) şeklinde Tarihçilik mevcuttu. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Tarihçileri şu anlayışlara bağlı olarak hareket etmişlerdir:

- Zaferlere geniş yer veren, resmi anlayışa bağlı Tarihçilik esas tutulmuştur.
- Eleştirel Tarihçilik yazımı mevcut değildir. Tam bir objektiflikten bahsedemeyiz.
- Bu Hikâyeci Tarihçiliğin masaldan ayrıldığı tek nokta, anlatılan hadiselerde zaman ve yer zikredilmesidir. Yazılan notlar daha çok bilgiden ibarettir.

⁶ İbrahim, Kafesoğlu, Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik, Tarih Dergisi, Cilt : 13, İstanbul, 1963, S. 17-18.

İlk Osmanlı Tarihçisi 1413'te vefat eden Ahmedî'dir⁷. Ahmedî ve diğer ilk Osmanlı Tarihçileri yazımlarında halk efsanelerinden ve tarihi bilgiler içeren destanlardan faydalanmışlardır. İlk Osmanlı Tarihçilerinin çoğunun esas uğraşının Tarih değil, bunun yerine Edebiyat gibi başka bilim dalları olduğunu görmekteyiz.

Fakat, II. Bayazıd zamanında Osmanlı Tarihçiliği'nde yeni bir devir başlar. İdris-i Bitlisi ve Kemal Paşazade Şemseddin Ahmed birer Osmanlı Tarihi yazmaya memur edilirler⁸. Bu şahısların oluşturdukları eserlerde İran Edebiyatı'nın etkisi mevcuttur. İdris-i Bitlisi ve Kemal Paşazade'nin Tarih eserleri uzun bir süre Osmanlı Tarih yazıcılığını etkilemiştir. Osmanlı Tarihçileri arasında Karamani Mehmet Paşa ve Lütfi Paşa gibi sadrazamlara, Kemal Paşazade, Karaçelebizade Abdulaziz Efendi gibi Şeyhülislâmlara, devletin çeşitli kademelerinde türlü görevler alan kimselere rastlanmaktadır. Büyük bir bölümü tarihçi değil, Edebiyatla, İslâmi bilimlerle, Coğrafya ile hatta bazen Tıp ile meşgul olan çok yönlü kimselerdir. Osmanlı tarihçileri içerisinde Batı'daki gelişmelere ilgi duyanlarda olmuştur. Örneğin; XVII. yüzyılda tarihçi İbrahim Peçevi Avrupa'da matbaanın keşfinden, barutun icadından bahsetmiştir. Osmanlı tarihçilerinin ilk devirlerde kullandıkları yazı dili sade bir Türkçe'dir. Fakat XVIII. yüzyılla beraber bu özellik ortadan kalkar ve Arapça ve Farsça anlatımına önem verilir.

Tanzimat devri öncesi Osmanlı tarihçileri için iki ana görüş vardır. Biri İslâm Tarihiyle beraber dini değerler. Diğeri ise Osmanlı hanedan ailesi ile beraber Padişah faaliyetleridir. Tarihçilik adına yazılan eserlerde dini menkıbelere yer verilirken, hükümdarlarla ilgili bilgiler geniş yer tutardı. Tanzimat öncesi Osmanlı tarihçiliği ile ilgili şu ana kadar görünüm ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Bu dönemde

⁷ VI. Osmanlı Sempozyumu Notları, S. 240.

⁸ VI. Osmanlı Sempozyumu Notları, S. 241.

yazıcılıktan öte gitmeyen bir tarihçiliğin oluşma nedeni XIX. yüzyıla kadar Osmanlılarda tutarlı bir tarih eğitimi anlayışının olmamasıdır. Bu yüzden ki bilinen tarihçilerin çoğu başka bilim dallarında uzmanlaşmış insanlar olup, Tarih bilimiyle uğraşmayı ise, ek bir iş olarak gerçekleştirmişlerdir.

XIX. yüzyılla beraber ülkemizde önce tarih eğitiminin temelleri atılmış daha sonra ise toplumsal ve siyasi olaylarla içli dışlı olan tarihçilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Eğer, Osmanlılarda XIX. yüzyıldan önce sadece bir bilgi olarak Tarih'e bakılmasaydı kötü gidişat daha önceleri teşhis edilebilirdi. Zira Tarih biliminin insanların yorum ve kıyas gücünü arttırdığı bir gerçektir.

Birazdan XIX. Yüzyılda Osmanlılarda eğitim ve tarihçiliği ele almaya başlayacağız. Fakat konu bütünlüğünün sağlanması açısından önce II. Mahmut döneminin genel bir değerlendirmesini yapacağız. Zira Tanzimat'tan önce Osmanlılarda eğitim sahasında ve tarihçilik anlayışında ne tür değişikliklerin yaşandığını iyi anlamak için Sultan II. Mahmut'un politikalarına ve ıslahat anlayışına değinmek bir zarurettir.

B) SULTAN II. MAHMUT 'UN REFORMLARINA GENEL BAKIŞ

Reformcu hükümdar, Sultan III. Selim'in ölümünden bir süre sonra XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlıların başına sultan olarak geçer. Tanzimat dönemine kadar devletin başında kalan II. Mahmut dönemini Tanzimat öncesi bir geçiş dönemi olarak nitelendirebiliriz. Zorunlu reform önderlerinin karşılaştığı problem, yukarıdan gelecek yeniliklere karşı halk arasında güven ve istek ruhu oluşturmaktadır. Özellikle 1830'lu yıllardaki reform sürecinde bahsedilen problemle karşılaşan II. Mahmut döneminde, halk kendisini reform adına yapılmış işlerin altında ezilmiş görür.

Sultan Mahmut'un yaptığı reformlarında başarısız bulanlar gibi başarılı görenlerde çıkmıştır. Örneğin, İngiliz tarihçisi Herold Temperley ve II. Mahmut döneminde İstanbul'a gelen Amerikalı Doktor Dekay, reformlarını başarılı bularak II. Mahmut'u başarılı yenilikçi Rus Büyük Petro'ya benzetirler⁹. Fakat davranış biçimleriyle II. Mahmut, kendisiyle aynı dönemde yaşayan Avrupalı aydın ve monarşik yapılı hükümdarı çağrıştırır. Zamanın Avrupalı hükümdarlarının kılığına benzer bir kılıkla kavuğunu kürkünü çıkararak, sakalını kısaltarak halk karşısına çıkan ilk Osmanlı hükümdarı odur. Teşrifat merasimini değiştirerek Allah'ın yeryüzünde ki gölgesi olarak önünde yerlere kapanılan bir hükümdar olmaktan çıkmıştır. Saraylıların yaşamında da ilk ciddi değişiklikler yaptıran da yine II. Mahmut olmuştur. Çağdaşı Avrupalı hükümdarlar gibi başkentin dışına çıkan, seyahat eden, buharlı gemiye binen, hâтта yabancı dil eğitmenleri tutan o olmuştur. Bu tutumları ile kimi halk arasında gâvurlaşmış bir padişah olarak görülmüştür¹⁰.

⁹ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, 2002, S. 172.

¹⁰ Niyazi Berkes, a.g.e., S. 173.

Hangi dinden ya da ırdan olursa olsun bütün tebaayı eşit saydığını söylerken bunu içtenlikle yapmadığını ileri sürmek güçtür.

Sultan II. Mahmut, III. Selim zamanına kadar uygulanan Meşveret Meclisi'nden farklı nitelikte üç meclis kurmuştur. Bunların en eski Meşveret Meclisi'nden farkı, sürekli devlet organı olarak kurulmaları, az çok belirlenmiş ayrı görevleri bulunması, idare, adliye, eğitim ve ordu alanlarında uygulanacak bir hukuk devleti mekanizmasının kurulmasına doğru birer adım olmalarıdır¹¹. Bu meclisler, yetkilerini, hükümdarın iradesini temsil etmeye onun tarafından memur edilmiş olmaktan alıyorlardı.

II. Mahmut belirtilen meclislerin desteğini alarak bazı idari reformlar gerçekleştirdi. Bu yeni yapılanma özellikle sadrazam ve şeyhülislâm'ı etkiledi. Sadrazam hükümdarın mutlak vekili olmaktan çıkartıldı ve "başvekil" adı altında silikleştirildi. Şeyhülislâmlık, "Dinsel Hukuk Genel Müdürlüğü" diyebileceğimiz bir niteliğe girdi ve bu durumda din – devlet bileşiminde ilk ikilenme başladı¹². Sultan II. Mahmut'un farklı alanlarda yaptığı reformlara bakarak şu genel değerlendirmeyi yapabiliriz : "Din – devlet ayrımı, uluslaşma, anayasallaşma, batılılaşma çizgilerinde gidecek olan yollar bu dönemde açılmıştır." Cumhuriyet dönemine kadar bu yollar hiçbir zaman düz giden ve baş başa giden yollar olmayacaktır.

II. Mahmut hükümdarlığının ilk zamanlarında, reformlarının gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için ulemanın desteğini sağlamayı başarır. Ancak, II. Mahmut'un Tanzimat'ın temellerini atacak yöne dönen tutumu yanlış anlaşılmalarda beraber ulema ile arasında ki mesafenin açılmasına neden oldu. Bu durumun ortaya çıkmasının temel sebebi ise, hükümet ve idaredeki, hukuk alanındaki,

¹¹Niyazi Berkes, a.g.e., S. 173.

¹²Niyazi Berkes, a.g.e., S. 175.

eğitim alanındaki yenileme girişimlerinin ulemâ ocağının yetkilerini kôrleřtirecek nitelikte olmasıdır.

Ulemâya karşı siyasal alanda II. Mahmut'un olumsuz bir takım tavırlar takınmaya başladığını gôsteren olaylar çoktur. Ulemâya yalnız din işleri ile uğraşmalarını, hükümet işlerinin yalnız hükümdarın mutlak yetkisine ait olduğunu eylemleriyle belli etmiştir. Örneğin, düşünölen vergiler, medrese mensuplarının askere alınması, din kurumunun iznini almadan haciz ve müsaderelere girişilmesi, vakıf işlerini ele alması, Frenk adetlerine karşı aşırı ilgi gôstermesi gibi konularda şeyhüislamın verdiği bir muhtırayı yırtarak bu gibi işlerin yalnız hükümdar yetkilerine ait olduğunu belirtmiştir. Giyim konusunda yaptığı bazı uygulamalara da ulemânın müdahalesini engellemiřtir¹³.

Sultan II. Mahmut'un ıslahatları teferruatlı bir şekilde incelenirse o zamana kadar yaşayan en reformcu Osmanlı hükümdarı olduğu sonucu ortaya çıkar. II. Mahmut'un zaman zaman sarayı bazı zamanlarda ulemâyı karşısına alarak yaptığı reformlarda yolunu ačan en önemli gelişme ise hiç kuşkusuz Vak'a – i Hayriye diye bilinen yeniçeri ocağının kaldırılması olayıdır¹⁴. Islahat karşıtı yeniçerilere son verilmesiyle II. Mahmut reformlar yolunda kendisine meydan okuyabilecek en önemli grubu ortadan kaldırmıştır. Asırların fetih müessesesi Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması reformcu hükümdarı cesaretlendirmesi ve bundan sonraki reform sürecinde halk ve ulemadan gelecek tepkileri dikkate almamasına neden olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sadece geleneksel bir askeri teşkilatın kaybolması demek değildir. Zira bu ocağa son verildikten sonra, Osmanlılar

¹³ Niyazi Berkes, a.g.e., S. 177.

¹⁴ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuğu, Ankara, 1993, S. 81.

Avrupa'nın tesirine daha açık hale gelmiş ve II. Mahmut yukarıda zikredildiği gibi daha sıra dışı reformlar yapar olmuştur.

Osmanlı devlet teşkilatları denilince ilk akla gelen öğelerden birisi de Tımar sistemi uygulamasıdır. Yeniçeri Ocağı gibi Osmanlı Devleti ile adının bütünleştiği Tımar sistemine de son vermesi II. Mahmut'un köklü yenilikler yapan yanını bir kez daha gösterir. Aydınlikçı monarşik yapıyı güçlendirmeye çalışan hükümdar haberleşmenin gelişimine verdiği önemle merkeziyetçi yapıyı daha da sağlamlaştırmıştır. 1831'de ilk resmi Osmanlı gazetesi Takvim – i Vakayi'nin yayınlanması, ilk düzenli Osmanlı posta teşkilatının kurulması ve birçok yeni yollar yapılması, bir taraftan çağdaşlaşmaya çalışan yüzümüzü gösterirken; diğer taraftan da, hükümdarların mutlak gücünü pekiştirmiştir¹⁵.

Çeşitli alanlarda reformlarına değindiğimiz Sultan II. Mahmut'un maârif yani eğitim alanındaki çalışmalarına ilerleyen konularda ayrıntılı olarak değineceğiz. Ne var ki, genel bir bakış içerisinde şu durumu belirtmekte fayda bulmaktayız : “Sultan II. Mahmut döneminde, ulemânın tutumu ile hükümdarın tutumu arasındaki ayrılık en çok nafia ya da eğitim alanında kendisini göstermiştir.” Bu dönemde eğitim alanında, yeni terimlerin kullanılmaya başlanmasından, önemli değişikliklere kadar birçok olayda hükümdar ile ulema bir birine ters düşer¹⁶.

Genel anlamda II. Mahmut kendinden önceki ıslahatçılara nazaran çok daha köklü ıslahatlar yapmış ve bu yönüyle onun yaptıkları kendisinden sonraki yöneticilere de örnek teşkil etmiştir. Tanzimat için gerekli siyasi ve fikri ortam II. Mahmut tarafından hazırlanmış idi¹⁷. Tam olarak yeterli kadroların bulunmaması,

¹⁵ Bernard Lewis, a.g.e, S. 97.

¹⁶ Niyazi Berkes, a.g.e., S. 179.

¹⁷ Murat Akpınar, Tanzimat ve meşrutiyet Dönemlerinde Eğitim, Yüksek Lisans Semineri,

ulemâ ile sürtüşmesi ve halk tarafından yanlış anlaşılması Sultan II. Mahmut'un reformlar yolunda karşılaştığı en temel engelleri teşkil etmiştir.

C) XIX. YÜZYIL İÇİNDE TANZİMAT'A KADAR

OSMANLILARDA EĞİTİM TARİHÇİLİK

Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı devletinde XIX. Yüzyıldaki eğitim kurumları şunlardır: Medreseler, Sıbyan Mektepleri ile Topkapı Sarayı içerisindeki Enderûn Mektebi, son zamanlarda açılmış olan, Mühendishane – i Berri Hümayun, Mektebi Tıbbiye ve Mektebi Harbiye'dir. Medreselerin genel durumuna yukarıdaki konular içerisinde değinmiştik. Şimdi ise, daha ziyade ilk ve orta öğretim kurumlarındaki eğitime ve bu konularda Tarih dersinin yerine değineceğiz. O döneme göre yüksek öğretimi teşkil ettiği var sayılan Tıbbiye ve Harbiye okullarının genel durumunu bir sonraki konuda ele alacağız.

Osmanlılarda 1839'da Tanzimat dönemi başlayınca kadar eğitim kurumlarında Tarih'e bir ders olarak yer verilmemiştir. Tanzimat'a kadar XIX. yüzyıl sürecinde ise Tarih'in bilim olarak önemine değinildiğini görürüz. Tarih'in çok önemli bir bilim olduğu üzerinde duranların başında eğitimci Sümbülzâde Vehbi gelmektedir. Maraş'ta doğan ve İstanbul'da ölen (1809) Sümbülzâde Vehbi, İran'da elçilik ve çeşitli kentlerde kadılık görevlerinde bulunmuştur. O'nun eğitim tarihimizde bir yer tutması, Tuhfe-i Vehbi, Nuhbe-i Vehbi ve Lütfiyye-i Vehbi adlarındaki kitapları nedeniyle¹⁸. Bu kitapların ilk ikisi Cumhuriyet yıllarına kadar okullarda Farsça ve Arapça öğretimi kitapları olarak okutulmuştur. Üçüncüsü ise, bir ahlâk ve davranış kitabı olarak yine etkili olmuştur. Bu kitaplar ezberlenmesi kolay olsun diye nazım biçiminde yazılmıştır. Şair bir eğitimci olan

¹⁸ Yahya, Akyüz, a.g.e., S. 134.

Sümbülzâde Vehbi bu kitaplarını gülistana (gül bahçesi) benzetir ve bülbül gibi okunup ezberlenmesini ve tekrar edilmesini önerir.

Sümbülzâde Vehbi'nin Tarih biliminin önemine değindiği kitabı Lütfiyye-i Vehbi'dir. Bu kitap bir ahlâk ve davranış kitabıdır. Nabi' nin Hayriyyesi' nden ilham alınarak yazılmıştır. Sümbülzâde Vehbi bu kitabın ilk kısımlarında çeşitli bilimlerin yararını tartışmaktadır. Sümbülzâde Vehbi eserinde Hendese ve Tıp gibi bilimleri uğraşılmaya değer görmez. O'na göre en değerli bilimler Edebiyat, Tarih ve Siyer'dir. Bu düşüncesini şu sözlerle ifade eder:

Onlar ile nice mânâ bilinir

Dehrin ahvâli ne ra'na bilinir

Bu sözlerden maksat şudur: Onlarla insan nice mânâları öğrenir. Dünyanın durumunu apaçık bilir¹⁹. Sümbülzâde Vehbi'nin Matematik ve Tıp gibi pozitif bilimleri gereksiz görmesi onaylanamaz. Bu yaklaşım Gerileme ve Dağılma dönemlerinin genel anlayışını yansıtmaktadır. Ayrıca bu anlayışın kötü gidişin sürmesine katkıda bulunduğu da bir gerçektir. Bunun yanı sıra Tarih'i bir bilim hem de önemli bir bilim olarak kabul etmesi son derece olumlu bir yaklaşımdır. Sümbülzâde Vehbi'nin Tarih bilimine olan yaklaşımı belkide dönemin yöneticilerine uyarı mahiyetinde ifadelerdir. Bu tür uyarıların başka eğitimciler tarafından da yapılması üzerine XIX. yüzyıl içerisinde ve özellikle de Tanzimat'tan sonra tarih eğitimi ülke eğitim kurumlarındaki haklı yerini almaya başlar.

XIX. yüzyıl içerisinde öncelikle II. Mahmut ile beraber Osmanlı-Türk eğitim sisteminde önemli değişiklikler yaşanır. Bu yüzyılda tarih eğitimine nasıl başlanıldığını anlamak için bu değişim sürecinin iyi tahlil edilmesi gereklidir.

¹⁹ Yahya, Akyüz, a.g.e., S. 135.

II. Mahmut ile beraber ülkemizde eğitim alanında yapılan her düzenleme Tarih bilimi ve eğitimi ile ilgili olumlu adımların atılmasına da katkı sağlamıştır. Tabi ki şunu da belirtmekte fayda vardır ki XIX. yüzyıla kadar ülkemizde pekte görülmeyen tarih eğitiminin bu durumu dünya ile paralel gitmiştir. XIX. yüzyıla kadar bir çok dünya ülkesinin eğitim programında bir bilim olarak Tarih'e yer verilmemiştir. Hatta bazı devlet adamları ve krallar Tarih'in okunmasını yasaklamışlardır. Dünyadaki demokratikleşme hareketlerinin hız kazanması ile birlikte Tarih bilimine de özgürlük sunulmuştur. Fakat uzun bir süre dünyada okutulan Tarih, milli düşüncelerin içeriğine uygun bir şekilde devam etmiştir²⁰. Biz konunun çokta dışına çıkmadan tam yeridir diye ülkemizde tarih eğitiminin temellerinin atılmaya başladığı dönemde dünyadaki tarih eğitiminin durumuna kısaca değindik. Avrupa'da demokratikleşme hareketlerinin görüldüğü dönem Türk Eğitimi'ne batılılaşma olarak yansımıştır. Eğitimimizde batılılaşma ile beraber yapılan düzenlemeler ülkemizdeki tarih eğitimine yavaşta olsa olumlu yansımıştır. Şimdi XIX. yüzyılda eğitim alanında yapılan ıslahatlarla beraber eğitim kurumlarımızda Tarih derslerine verilen önemin artmasını birlikte inceleyeceğiz.

Osmanlı devlet adamları; II. Mahmut ve Tanzimat devirlerinde Batı'nın her alanda kesin üstünlüğünü kabul ederek, devletin bütün müesseselerinde ıslahat yapma ihtiyacını hissetmişlerdir. Ne var ki ilk önce ıslahatın veya yeniliğin hangi alanlarda yapılması gerektiği hususunda bir plan, program ve düşünceye sahip değillerdir. Fakat, devletin yaşaması için ıslahat yapmanın zaruri olduğu fikrinin, az da olsa, bazı aydınlar ve devlet adamlarınca ihtiyaç olarak benimsenmesi; ıslahat hareketlerine, başlangıçta bir takım aksaklıklara rağmen, devamlılık ve nihayet, başarı sağlaması bakımından önemli bir adım olmuştur. Osmanlılarda batılılaşma ve yenilik hareketleri daha ziyade askeri, siyasi, idari ve bir dereceye kadar da içtimai

²⁰ Salih Özbaran, Tarih Eğitimi ve Tarihta Öteki sorunu, İstanbul, 1998, S. 62.

alanlarda, yani Padişah ve Sadr-ı Azamların doğrudan doğruya yetkisi ve denetimi altında bulunan müesseselerde başlatılmış ve devam ettirilmiştir²¹. Bizim konumuz olan “ maârif ” yani modern eğitim ve öğretim alanında XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ciddi yenilik hareketlerine fazla girişilmemiştir. Islahattan ziyade, düzenlemeler yapılmıştır. Tarih eğitimi ile ilgili çalışmalarda ve ıslahatlarda eğitim alanında yapılan yeniliklere paralel olarak gerçekleşmiştir. 1830’dan sonra II. Mahmut’un açmış olduğu reform döneminin kendisinden öncekilere kıyas edilirse, daha şuurlu, şümûllü ve nispeten daha cesaretli olduğu görülür. II. Mahmut adliye, din ve nihayet maârif sahalarında yenilik yapmak lüzumuna inanmıştır. Böylece, II. Mahmut Batı teknik ilim ve düşüncesinin ancak bu yollarla (maârif ve hukuk) Osmanlı Devleti’ne girebileceğini görmüş ve değerini kavramış olduğu anlaşılıyor. Eğitim ve öğretime II. Mahmut’un ilgisi 1824 tarihinde başlar. Padişah 1824’te bir ferman yayınlar. Bu fermanla ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. Daha önceki dönemlerde de okuma yazmanın gereği üzerinde duran fermanlar çıkarılmışsa da, 1824 fermanı bu konuyu geniş olarak ele aldığı için zorunluluğu getiren ilk belge kabul edilmektedir. İlköğretim zorunluluğu ile ilgili bu girişim eğitimde kayda değer ilk yeniliklerin yapıldığı döneme denk gelmiştir.

1824 fermanı bugünkü dille şöyle özetlenebilir:

Bütün Müslümanlar için önce dinini öğrenip sonra dünya işlerine yönelmek gerekir. Oysa bir zamandan beri halkın çoğu, ana babalarının yüzünden kendilerinin cahil kaldığı gibi, çocuklarının da cahil kalacağını düşünmeyerek, dünyanın rızkını veren (Rezzâk-ı âlem) Tanrı’ya da güven duymayarak para kazanma derdine düşüp çocuklarını 5–6 yaşında iken okuldan alıp sanatkâr yanına çırak olarak (şakirtliğe) verdiklerinden çocukları cahil kalıyor ve bundan sonra da okuyup öğrenmeye bir arzu duymuyorlar. Bunun günahı ana babalarının boynunadır; onlar kıyamet gününde sorumlu olacaklardır. Bu yüzden halkın çoğu dininden habersizdir ve bu Tanrı’nın yardımının kesilmesine ve O’nun şiddetli bir ceza vermesine yol açabilir. Din yolunda utanmak doğru olmadığı için yetişkin cahiller dini bilgilerini artırmaya çalışmalıdırlar ve kimse çocuğunu bulûğa ermeden (12 yaşından önce) ve İslâmi-dini bilgileri gereği gibi öğrenmeden okuldan

²¹ Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1991, S. 1.

alıp usta yanına vermemelidir. Bulûğa erişen ve çırak verilecek çocuklar, oturdukları yere göre İstanbul, Eyüp, Üsküdar, Galata Kadısına velisi ve hocası tarafından götürülecek ve mühürlü bir izin belgesi alındıktan sonra çırak verilebileceklerdir. Ustalar ve esnaf kethüdaları da elinde böyle belge bulunmayan çocukları çırak almayacaklardır. Eğer ana babalar ve ustalar buna uymazlarsa, okulun hocası yahut mahallenin imamı doğrudan kadılara durumu bildireceklerdir. Kadılar durumu araştırıp, fermana uymayanları ceza görmeleri için hükümete getireceklerdir. Yetim ve öksüzler zorunlu olarak çıraklık yapıyorlarsa onlar da günde iki kez okula gidip bulûğa erişinceye kadar okuyacaklardır. Öğretmenlerin de çocukları “ güzelce okutmaları ” gerekir. Çocuklara okutulacak dersler şunlardır: Kur’an, sonra her çocuğun yeteneğine göre Tecvid, İlmihal gibi risaleler, İslâm’ın şartları ve Din dersleri. Bu ferman sözü geçen yerlerin kadılarına, İstanbul’daki tüm mahalle imamlarına, öğretmenlere, esnaf kethüdalarına, çağırılarak tebliğ edilecek, birer örneğin kendilerine verilecektir. (***)*

İfade biçiminden yalnızca İstanbul için ilköğretimi zorunlu gördüğü kesin olan bu fermanın illere de bildirildiği anlaşılmıştır. Fakat bu ferman İstanbul’da bile 1839 yılına kadar yeterince uygulanamamıştır. Osmanlılarda tüm ülkeyi kapsar şekilde ilköğretim zorunluluğunun getirilmesi Tanzimat döneminde olur.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti bünyesinde ilköğretim ile ilgili yapılan tüm düzenlemelerde bizim konumuzu ilgilendiren dikkat çekici husus şudur; daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi ilköğretim kurumlarında ağırlıklı olarak dini eğitime önem verilmiştir. Bu kurumların ders müfredatına baktığımız zaman okutulacak dersler arasında Tarih’e yer verilmemiştir.

II. Mahmut 1839’dan itibaren önceki ıslahatlarına nazaran eğitim ve öğretim alanında daha köklü sayılabilecek ıslahatlar yapmaya başladı. Bu ıslahatlar Osmanlılarda tarih eğitiminin başlamasına da zemin hazırlar. II. Mahmut 1839’daki düzenleme ile eğitim işlerini yeni kurulan “ Meclis-i Umur-u Nafia ” (faydalı işler meclisi) adlı bir planlama kuruluna bırakır²². Bu kurum ile eğitim, medresenin güdümünden çıkartılıp devletin denetimi altına alınmak istenmiştir. Osmanlı

***) Yahya, Akyüz, a.g.e., S. 132.

²² Bayram Kodaman, a.g.e., S. 3.

Devleti içinde modern eğitim alanındaki teşkilatlanma “ Meclis-i Umur-u Nafia ” içinde olmuştur. Aynı zamanda 1838’de maârif (eğitim ve öğretim) hakkında rapor hazırlayan komisyonla da merkezi teşkilatın kuruluşuna doğru bir adım atılmıştır. Başka bir deyişle medrese dışında, maârif işleriyle uğraşan bir kurumu ortaya çıkarma hazırlıkları başlamıştır. Bu dönemde eğitim ve öğretim içinde yer alan terimlerde de bir yenilik görülür. Bu terim değişiklikleri daha çok fen bilimlerini kapsar. Terimlerle ilgili yapılan değişiklikler Tarih bilimini fazla bağlamamıştır.

Meclis-i Umur-u Nafia 1838 yılında eğitim ve öğretim hakkında bir layiha hazırlar²³. Bu layiha her ne kadar çağdaş eğitim sistemini önermiyorsa da bazı yenilikler içermiştir.

Bu layihada eğitim ve öğretim işlerinin her türlü teftiş ve denetimi üzerinde durulduğu gibi başta fen bilimleri olmak üzere tüm bilimlerin kalkınmadaki önemi üzerinde durulmuştur. Layihada Tarih dersinin okutulması gereği üzerinde açıkça durulmamışsa da, bilimlere önem verileceğinin zikredilmesi tarih eğitimi adına olumlu sayılabilir. Bu layihanın gösterdiği önemli sonuçların başında Osmanlıların ve ülkenin gelecekteki kurtuluşunun eğitimle olabileceğinin anlaşılması gelmektedir.

Osmanlı eğitim sisteminde çok önemli bir yer tutan ve bizimde konumuz itibariyle incelememiz gereken Rüştîyeler 1839’da açılır. Rüştîyeler Sıbyan mektebi denen ana mekteplerine el sürülmeden açılmıştır. Rüştîyelerin açılması ile bugünkü ilk mekteplerin temeli atıldı. Bir ölçüde Sıbyan mekteplerini anaokulu, Rüştîyeleri ise ilkokul kabul edebiliriz. Çocukların rüşt yaşına kadar bu yeni okullarda okumaları düşünüldüğü için bunlara Rüştîye adını II. Mahmut vermiştir²⁴. Çocuklar 14 yaşında Rüştîye okulunu bitirmiş olacaktı. İlk Rüştîyelerin ders programları şu şekildeydi:

Arapça, Sarf ve Nahiv, Nuhbe-i Vehbi, Farsça ve Tuhfe-i Vehbi, Türkçe İnşa, Hat, Lûgat, Ahlak²⁵. Tarih dersine önceleri yer verilmese de zamanla Rüştîyelerin haftalık ders programı içinde Tarih dersine yer verilecektir.

²³ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 4.

²⁴ Yahya, Akyüz, a.g.e., S. 129.

²⁵ Yahya, Akyüz, a.g.e., S. 129.

İlk açılan ve kendine özgü yönleri bulunan Rüştîye mektepleri, Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûmi Ebediye'dir. Genel Rüştîyelerin yaygınlaşmaya başlaması ise 1846'dan sonra olacaktır. Mekteb-i Maârif-i Adliye Rüştîye düzeyinde olup özellikle sivil memur yetiştirmeyi amaçlamıştır. II. Mahmut'un mahlası " adli " olduğu için okul böyle bir isim almıştır ve hukuki bilgilerle hiçbir ilgisi yoktur. Okulun programı şöyleydi: Arapça, Sarf ve Nahiv, Farsça ve Tuhfe-i Vehbi, Gülistan, Hat ve çeşitleri, Kara Cümle, Darp, Taksim ve Türkçe İnşa. Öğrencilerin bu alanlarda ilerlemelerinden sonra Fransızca Gramer ile ufak Hendese, Coğrafya, TARİH ve Politika kitaplarının okunması öngörülmüştür²⁶. Böylece bir ilk gerçekleşmiş ve ülkemizdeki bir eğitim kurumunun ders programına kısıtlı olsa da Tarih dersi konulmuştur. Fakat, bu kurumda okutulan Tarih dersi ve kitapları hakkında çok geniş bilgi sahibi değiliz. Devrin genel gidişatına bakacak olursak, okutulan Tarih konularının İslâm ve Osmanlı Tarihine ait menkıbelerden olması muhtemeldir.

Haftalık ders programları ve bu programlarda tarih derslerine yer verilmesi bir tarafa II. Mahmut dönemindeki ilk ve ortaokullarla ilgili genel değerlendirmeler yaparsak şu neticelere ulaşırız:

- İlköğretimde kabul edilen ilke din eğitimi, orta öğretimde de memur yetiştirme işi olmuştur²⁷.
- Rüştîye okullarının açılmasındaki temel amaç bir yandan ilkokullara öğretmen yetiştirmek, öte yandan Tıbbiye ve Harbiye gibi okullara okuryazar öğrenci yetiştirmek olmuştur.
- İlkokullarda kusursuz bir din eğitimi verilmeye çalışıldıktan sonra daha yüksek okullarda da fen – meslek öğretimine ağırlık verilmiştir.
- 1839'da Sultan Ahmet Camii bünyesinde açılan ortaokul da sadece okuryazar memur yetiştirme çabasında olmuştur²⁸.
- İlk ve ortaokulların sayısı, imparator genelinde fazlalaştırılamamış ve birçok uygulama İstanbul'la sınırlı kalmıştır.

²⁶ Yahya, Akyüz, a.g.e., S. 130.

²⁷ Niyazi Berkes a.g.e., S. 183.

²⁸ Niyazi Berkes a.g.e., S. 183.

II. Mahmut zamanında ülkemizden Avrupa'ya ilk defa öğrenci yollanır. Avrupa'nın yeni bilimlerini öğrenmiş memurlara ve bilgili insanlara ihtiyaç artmıştı. Bunların yetiştirilmesi için Padişahın emri ile Tıbbiye ve Enderun'dan seçilerek 150 Müslüman çocuğunun Avrupa'ya öğrenime gönderilmesine karar verilmiştir. 1834'ten itibaren Viyana, Paris ve özellikle Londra'ya gittikçe artan sayıda askeri öğrenci ve genç subay gönderilmiştir. Bu dönemde Avrupa'ya yollanan insanlarımız dönüşte memleketin geleceği ile ilgili önemli olaylarda baş aktör vazifesini görmüşlerdir. Örneğin, ileride ilan edilecek Tanzimat'ın üç önemli şahsiyetinden biri Mustafa Reşit Paşa, 1834'de Paris'e ardından da Londra'ya gitmiştir. Mustafa Reşit Paşa, Rıfat Paşa ve İbrahim Sarım Paşa gibi Avrupa'da ki diplomatlarımızın çocukları dahi ilerleyen dönemde yüksek devlet makamlarını çok geniş ölçüde doldurmuşlardır²⁹. Avrupa'ya eğitime giden bu öğrencilerin ve görevlilerin ilk dönüş zamanlarında Tarih bilimi ve eğitimi üzerinde bir tesir bırakmadıkları görülür. Zaten bu kişiler ülkemizde daha ziyade düşünce hayatında değişikliklere yol açıp siyasi olaylara yön vermek istemişlerdir.

²⁹ Niyazi Berkes a.g.e., S. 183.

D) TANZİMAT ÖNCESİ YÜKSEK ÖĞRETİM VE BU OKULLARDAKİ TARİH DERSLERİ

Tanzimat öncesi döneme denk gelen II. Mahmut dönemine baktığımız zaman ilk ve orta öğretimde bazı yenilikler yapılırsa da yeterli anlamda köklü ıslahatlar gerçekleştirilememiştir. II. Mahmut döneminde açılan askeri amaçlı tıbbiye ve Harbiye ile beraber eskiden kalma mühendishâne, ortaöğretimin üstünde bir eğitim donanımına sahipti. Bu yüzden bahsi geçen bu üç okulu günümüz şartlarında olmasa da, o çağın şartlarında yüksek öğretim okulları kabul edebiliriz.

Mühendishâne en eski fen okulu olarak kabul edilir. Bu okulun ders programında fen ve hendese derslerine ağırlık verilmiştir. Okul programında ders olarak yer verilen Tarih, daha ziyade milli duyguları harekete geçiren bir bilim olarak hüsnü kabul görmüştür. Mühendishâne’de eğitim Türkçe olarak yapılmış ise de Fransızca el kitapları da kullanılmıştır. Okulda Fransızca’ya yer verilmesi Dünya ve Avrupa Tarihi’nin okutulduğuna önemli bir kanıttır. Bu okulun mezunlarına aldıkları eğitimi yansıtır bir şekilde fen subayı ismi verilmiştir. Mühendishâne mezunları içerisinde bayındırlık ve imar faaliyetlerinde görev alanlarda olmuştur³⁰.

Yüksek eğitim alanında padişahın özel bir ilgi gösterdiği okul Tıbbiye olmuştur. Bunun kuruluşu ve gelişmesinde ulemadan hiçbir engel gelmedikten başka onlardan katkılarda gelmiştir. Beklide bu yüzden Tıbbiye, Harbiye’den önce başarıyla kurulduktan başka hem hekimliğin geleneğini kuran hem de özgür düşünün yuvası haline gelen bir okul olmuştur. Ülkemizde 1827’de ilk tıp okulu “ Tıphâne – i Âmire” adı altında açıldı. Bunun hemen ardından “cerrahhane” adı altında bir okul daha açıldı. 1831’de bu iki okulda ıslah edildi. Fakat asıl Tıbbiyenin kuruluşu, 1838’de bu iki okulun birleştirilmesiyle başladı³¹. Tıbbiye’de Kanuni tarafından kurulan Süleymaniye Tıp Medresesi’nde yetişen hekimlerle beraber Avrupalı hocalar da görev almıştır.

Tıbbiye’nin açılışını gerektiren nedenler, ordunun sağlık ihtiyacının karşılanmak istenmesi, Yakın Doğu’ya yayılan kolera salgınları ve kontrol

³⁰ Niyazi Berkes a.g.e., S. 184.

³¹ Niyazi Berkes a.g.e., S. 185.

edilemeyen yabancı hekimlerin çoğalmasındır. Tıbbiye devlet eliyle açılmış bir kurum olmasındandır ki, bünyesinde din ağırlıklı düşünceyi saygıyla barındırmıştır. Tıbbiye'nin kuruluşunu anlamlı kılan olayların başında, padişahın açılış töreninde bulunması ve bu açılışta son derece ilgi çekici bir söylev zikretmesidir. Sultan II. Mahmut, söylevinde tıp alanında birçok Fransızca eserlerden faydalanılacağını vurgulamıştır ve bu okulda tıp öğretiminin Fransızca yapılacağını ilan etmiştir. Padişahın belirtilen tavrı o gün için radikal sayılacak bir uygulamadır. Bütün bu belirtilenler dışında Tıbbiye'yi, şimdi anladığımız anlamda bir tıp fakültesi olarak kabul edemeyiz.

Tıp okulunun açılışından sonra, II. Mahmut kendi eşitlik anlayışını yansıtan bir kararname çıkardı. Bu kararnamede hangi dinden olursa olsun, bütün Osmanlı uyruklu kişilerin tıp okuluna kabul edileceği ilan edildi. 1847'de okuldaki öğrencilerin 300'ü Müslüman ya da Türk, 40 tanesi Rum, 29 tanesi Ermeni, 15 tanesi ise Yahudilerden oluşmaktaydı³². Tıbbiyede okutulan derslere baktığımız zaman ağırlıklı olarak sağlık bilgisine yönelik bir eğitim verilmiştir. Avrupa'daki çağdaşlarıyla kıyasladığımızda bu okulun başarılı bir eğitim ve öğretim programı izlediği söylenir. Tıbbiye'de sağlık bilgisine yönelik dersler dışında, Fransızca, fen bilgisi, hendese, ulum – u diniye derslerine de ağırlık verilmiştir. Özgür düşünce ortamının olduğu bu okulda öğrencilere İslam ve Osmanlı Tarihi derslerinin yanında Fransız İhtilali konulu Umum Tarih dersleri de okutulmuştur. Tıbbiye öğrencilerine gerek duyulduğu kadar temel askeri bilgilerde öğretilmiştir.

Harp okulu'nun açılışı Tıbbiye kadar kolay olmadı. Çeşitli zor aşamalardan sonra Harp Okulu'nun açılışı ancak 1835'de gerçekleşir. Okulun açılış merasimine II. Mahmut katılır. Bu okulun öğrencileri en zeki erlerden oluşuyordu. Okulda ki eğitim ve öğretim on ay sürüyordu. Harbiye'de eğitim ve öğretim sistemini rayına oturması Tanzimat dönemini bulur. Yıllar geçtikçe okul modern eğitim anlayışını yakalar. Harbiye'den memleketin kaderinde önemli rol oynayan saygın komutan ve siyasiler yetişir. Bu saygın kişilerin başında ise hiç şüphe yoktur ki, Mustafa Kemal Paşa gelmektedir.

Harbiye'nin ders programlarında zaman içerisinde değişiklikler yapılmıştır. İlk zamanlarda en çok piyade talimleri, istihkâm dersleri ve uygulamalar yapılırdı. Askeri

³² Niyazi Berkes a.g.e., S. 187.

disipline önem verilirdi, okula ait camide beş vakit namaz kılınırdı. Süvari ve topçu tâlimleri öğretimi yoktu. Din dersleri ve Arapça da okutulurdu. Ancak 1846'dan sonra hendese, cebir, tamami ve tafazuli hesap, mahrutiyat, fizik, mihanik, kimya, köprücülük, balistik ve Fransızca okutulmasına başlanmıştır. Harbiye'de ağırlıklı olarak, askeri dersler, din dersleri ve fen bilgisi dersleri okutulmuştur. Uzun bir süre Harbiye'de Tarih derslerine yer verilmemiştir. XIX. Yüzyılın sonları ve XX. Asrın başlarında ki siyasi ve askeri olaylar, düşünen adam yetiştirmeyi de amaçlayan Harbiye'de Tarih dersini zorunlu kılmıştır. 1800'lü yılların sonlarıyla beraber okulun ders programlarında ara ara olsa da Tarih dersi yer bulmaya başlamıştır³³. Hem milli hem de çağdaş bir görünüm sergileyen Harbiye'de ki Tarih dersleri ulusal bilincin oluşmasına katkı sağlayıcı nitelikte olmuştur.

³³ Niyazi Berkes a.g.e., S. 194.

II. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE (1839 – 1876)

OSMANLILARDA EĞİTİM VE OKULLARDAKİ TARİH DERSLERİ

A) TANZİMAT DÖNEMİNDE EĞİTİMİN KURUMSALLAŞMASI VE TARİHÇİLİK

1839'da ilan edilen Gülhane hatt –ı Hümayun yani Tanzimat Fermanı siyasi bir belgedir. Bu fermenda maârifte yani eğitime doğrudan doğruya yer verilmemiştir. Fakat, başta dönemin padişahı sultan Abdülmecit olmak üzere Tanzimat'ın devlet adamları ülkeyi felaketten kurtaracak yolun eğitimden geçtiğine inanmışlardır. Bu dönemde eğitim, Avrupa'yı yakalamanın yegâne yolu olarak kabul edilmiştir.

İlerleyen yıllar Tanzimatçıların en başarılı olduğu sahanın eğitim olduğunu kanıtlanmıştır³⁴. Tanzimat adamları zaman içerisinde milli eğitimin önemini kavramışlardır. Tanzimat döneminde daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar eğitim bilimi üzerine kitaplar yazılmıştır³⁵.

Tanzimat döneminde maarif alanında yeni bir hamlenin başlamasında padişahın rolü büyük olmuştur. 1845'te Sultan Abdülmecit bir gün Bab – 1 Âliye gelerek sadrazama ve büyük memurlara milli eğitimin problemleri üzerine çalışılması gerektiğini şu sözlerle anlattı : “sana (sadrzama) ve bütün bakanlara tebaamın refah ve saadeti için lazım gelen tedbirleri itimad – ı tam dairesinde düşünmenizi ve görüşmenizi emrediyorum. Bu yolda ilerleme, din işlerinde olduğu kadar, dünya işlerinde de cahilliğin kaldırılmasına bağlı olduğundan, ilim, fen ve sanat öğretimini sağlayan okulların kurulmasını ön plana alınacak işlerden sayıyorum³⁶.” Padişahın bu sözlerinden sonra maârif alanında daha önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Tanzimat döneminde faaliyette bulunan eğitim kurumlarımızda açıkça bir Fransa etkisi görülür.

³⁴ Murat Akpınar, a.g.e., S. 39.

³⁵ Yahya Akyüz ,a.g.e., S. 137.

³⁶ Enver Ziya Kartal, Osmanlı Tarihi, cilt VI., Ankara, 1988, S. 170.

Tanzimat döneminde eğitim ile ilgili gelişmelerin başında 1846'da “ Meclis-i Maârif-i Umumiye ” nin kurulması gelir³⁷. Eğitim tarihimiz açısından bu kurumun önemi şudur: Osmanlı Tarihinde eğitim işlerinden sorumlu ilk kurumdur. Bu kurum bir karar organı olup, icra yetkisine sahip değildi. 1846'da bu kuruma bağlı bir icra organı olarak “ Mekâtib-i Umumiye Nezareti ” kuruldu. Bu icra organının kurucu şahsı Vak'anüvis yani Tarihçi Esat Efendi olması bizim konumuz açısından olumlu ve önemli bir gelişmedir³⁸. Bundan sonraki dönemlerde, Osmanlılarda eğitime verilen önemin artmasına paralel bir bilim olarak Tarih' e verilen önemin de artmaya başladığı gözlenmiştir.

Meclis-i Maârif-i Umumiye'nin önemli gayretleriyle 1851'de ülkemizde “ Encümen-i Daniş ” kurulmuştur³⁹. Fransız Akademisi'nden esinlenerek kurulan Encümen-i Daniş' in belli başlı görevleri şunlardır: ülkede eğitimi yaygınlaştırmak, okullar için gerekli ders kitaplarını telif ve tercüme etmek, sade bir Osmanlıca ile, dil, Edebiyat ve Tarih alanlarında yeni eserler yazmaktır. 1862'den sonra silinip giden bu kurum, her şeye rağmen ülkemize ilmi araştırma zihniyetinin sokulması açısından tarihi önem arz eder. Encümen-i Daniş sergilediği bakış açısıyla ülkemizde Tarih dersine daha bilimsel açıdan yaklaşmıştır.

Yaptığı birçok konuşmada eğitime büyük önem verdiğini vurgulayan Sultan Abdülmecid zamanında 1856 Islahat Fermanı ilan edilir. Tanzimat Fermanında maârif ile ilgili hiçbir madde yer almaz iken Islahat Fermanında ise eğitim öğretim işlerine yer verilmiştir. Islahat Fermanında özel öğretim ile ilgili hükümler yer alırken, Avrupa eğitiminden faydalanılacağı vurgulanmıştır. Fakat bu ferman eğitim ve öğretim alanında köklü yenilikler içermemiştir.

Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere kültür bağımsızlığı, okul açma hakkı hatta fazladan Türk okullarına giriş serbestisi veriyordu⁴⁰. Bu bakımdan fermanı Türk Eğitim Tarihi yönünden önemli bir aşama olarak görmek mümkün değildir. Bu fermanla ülkemizdeki gayrimüslimlere fazlaca haklar verilmesi ilerleyen dönemde Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini hızlandırmıştır. Bu fermandaki haklardan

³⁷ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 11.

³⁸ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 12.

³⁹ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 13.

⁴⁰ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 15.

faydalanan azınlıklar bir süre sonra memleketin her tarafında milli ve dini okullar açmaya koyulmuşlardır. Bu okullar zaman içinde misyonerlik yuvası haline dönüşürler. Gayrimüslimler açtıkları bu okullarda müfredatta olsun ya da olmasın gizli bir Tarih eğitimi içerisinde kendi geçmişlerini öğretmeye çalışırlar. Bu durum o dönem için gayrimüslimlerdeki milli tarih şuurunun bizden fazla olduğunu göstermiştir.

Ondokuzuncu yüzyıl ülkemiz eğitim tarihi açısından aksaklıklara rağmen, kurumsallaşma asrı olarak kabul edilir. Eğitimin belirli çevreler ve medrese tekelinden kurtulmasını sağlamak için adı geçen yüzyılda birçok yeni müessese açılmıştır. Bu kurumların oluşumunda reformcu yöneticilerin ön ayak olduğu aşikârdır. Bahsedilen kurumsallaşma döneminde açılan müesseselerden biriside “ Maârif-i Umumiye Nezareti ” olmuştur. Maârif-i Umumiye Nezareti devletin girişimleriyle başında bir nazır(bakan) bulunduğu halde 17 Mart 1857’de açılmıştır⁴¹. Sami Abdurrahman Paşa nazırlığındaki kurumun müsteşarlığına ise tarihçi Hayrullah Efendi getirilmiştir⁴².

Yukarıda bahsedildiği üzere ondokuzuncu yüzyıl ülkemizde eğitimin kurumsallaşma dönemidir. Bu kurumsallaşmada dönemin önde gelen tarihçilerinin etkin rol oynaması kayda değerdir. Meclis-i Maârif-i Umumiye’nin icra organı Mekatib-i Umumiye Nezareti’nin kurucusunun Vak’anüvis Esat Efendi olması, Maârif-i Umumiye Nezareti müsteşarlığına tarihçi Hayrullah Efendi’nin getirilmesi yeni oluşturulan eğitim programları içerisinde Tarih dersine daha fazla yer ayrılmasını sağlamıştır. Fakat şu bir gerçektir ki 1800’lü yıllarda ülkemizde açılan okullarda müfredatlar incelendiği zaman Fen bilgisi derslerine daha fazla ağırlık verildiği görülmüştür. Bu durumun temel nedeni ise, Fen derslerine ağırlık verildiğinde Avrupa ile olan uygarlık yarışında geri kalmışlığımızın aşılacağı düşüncesidir.

Ondokuzuncu yüzyılda eğitim ve öğretime daha ciddi çeki düzen vermek amacıyla 1 Eylül 1869’da “Maârif-i Umumiye Nizamnamesi” yayımlandı⁴³. Kısaca bir eğitim emirnamesi olan bu nizamname özellikle ülkedeki eğitim kurumlarına ait

⁴¹ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 16.

⁴² Bayram Kodaman, a.g.e., S. 16.

⁴³ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 22.

esaslı yenilikler getirmeyi amaçlamıştır. Maârif (eğitim) teşkilatı yönünden nizamnamenin getirdiği yenilikler merkezi teşkilattan ziyade taşra teşkilatı alanında olmuştur. Nizamnamenin içeriği incelendiği zaman eğitim ve öğretime sadece nicelik değil, nitelik kazandırma amacının da olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nizamnamede okullar ve ders programı ile ilgili düzenlemeler yapılırken Fransız sistemi örnek alınmıştır. Nizamnamenin yayımlandığı dönemde Osmanlı Devleti'nin genişliği, nüfusu, iç-dış siyaseti ve en önemlisi mali yönden zayıflığı düşünülürse belirtilen güzel hedeflere varmanın ne kadar güç bir iş olduğu ortaya çıkar. Özetle dönemin şartlarından dolayı “Maârif Nizamnamesi” tam olarak uygulanamamıştır.

198 maddeden oluşan nizamnamenin asıl tarihi önemi ise, Türk maârifinde sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketinin ilki oluşundandır⁴⁴. Maârif Nizamnamesi memleket çapında Sıbyan, Rüştüye, İdadiye Sultani okulları, İstanbul'da ise Darülfünun, Darümuallimin, Darümuallimat ve Kız Rüştüyeleri açılmasını öngörüyordu. Devlet ve ülkenin içinde bulunduğu şartlara rağmen bu nizamnameden sonra ülkemizde ve İstanbul'da o güne kadar hiç görülmedik şekilde okul ve benzeri eğitim kurumları oluşturulmuştur.

Maarifte kanunlaştırma hareketinin en önemli belgesi olan maârif – i Umûmiye Nizamnamesi getirmiş olduğu yenilikler özet bir şekilde aşağıda sıralanmıştır⁴⁵.

1. Modern eğitim sistemi, medrese aleyhine genişledi.
2. Talim terbiye ve tedris denilince modern eğitim anlaşılmaya başlandı.
3. Eğitim ve öğretim dini alanla beraber dünyevi alana da kaydırıldı.
4. Eğitim politikası, plan ve programları devlet tarafından yazılı olarak tespit edildi.
5. kanunların tatbiki için maârif teşkilatı düzenlendi ve genişledi.
6. okulların yapımı ve bu hususta her türlü reform hareketinin yapılması hükümetin yetkisine bırakıldı.

⁴⁴ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 26.

⁴⁵ Murat Akpınar, a.g.e., S. 47 – 48.

7. eğitimde “ikilik” kanunen tescil edilerek medrese ve yeni modern eğitim sahaları birbirinden tamamıyla ayrıldı.

B) DÖNEMİNDE SİBYAN MEKTEPLERİ VE DERS PROGRAMLARI

Tanzimat döneminde sıbyan okullarındaki eğitim ile ilgili ilk düzenleme Sultan Abdülmecid tarafından yapılmıştır. Padişahın emri ile 1845'te yayınlanan Hatt - ı Hümayunda doğrudan doğruya sıbyan mekteplerine yönelik düzenlemeler yapılmak istenmiştir. 1847'de yürürlüğe giren talimat ise, Sıbyan mektepleri programında önemli dersler ve yenilikler getirmiştir. Bu yeniliklerin başında okuma yanında yazının öğretilmesi zorunluluğu gelir. Bu talimatta, Sıbyan mekteplerinin eğitim ve öğretim uygulamalarına, öğretim araç ve gereçleri, öğretim yöntemi, öğretim süresi ve devamlılık, disiplin, öğretmenlerin niteliği gibi konularda değişiklikler getirilir ⁴⁶. 1857 ve 1863 'te Sıbyan mekteplerinin ıslahıyla ilgili teşebbüslerde bulunmuştur.

1864 'te bir nizamname yayınlansa da bu nizamname tam olarak uygulanamamıştır. Bu nizamnamede Sıbyan mekteplerinde okutulması gereken dersler üzerinde durulmuştur. İlköğretimde daha önemli adımlar, dönemin sonlarında ortaya çıkarılan (1869) Maarif - i Umumiye Nizamnamesi ile atılmıştır.

Bu belgenin Sıbyan mekteplerine ilişkin temel hükümleri şunlardır;

- Her köy ve mahallede en az bir Sıbyan mektebi olacak, Müslüman - Hıristiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir mektep bulundurulacaktır.
- Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili (Müslüman veya gayr - i Müslim) tarafından karşılanacaktır.

Öğretmenler (yapılacak) nizamnameye göre seçilip atanacaktır.

- Kız çocuklarının 6 – 10, erkeklerin 7 – 11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur. Bir yerde iki Sıbyan mektebi varsa biri kızlara, öteki erkek çocuklara ayrılacaktır. Kız öğrencilere kadın öğreticiler veya duruma göre yaşlı - ahlaklı erkek öğretmenler eğitim ve öğretim sunacaktır.
- Bedeni ve ruhi özürleri olanlar, ailesinin geçimini sağlamak zorunda olanlar, okula çok uzak yerlerde olanlar hariç, her kız ve erkek çocuğun ilköğretime devam zorunluluğu bulunmaktadır.

⁴⁶ Murat Akpınar, a.g.e., S. 49

- Dört yıl süreli olan Sıbyan mekteplerinin ders programı şöyledir: Usul - i Cedide Veçhile Elifba, Kur'an - ı Kerim, Teveid, Ahlak risaleleri, ilmihal, yazı talimi, Muhtasar Fenn - i Hesap, muhtasar Tarih - i Osmani, Muhtasar Coğrafya, Malumat - ı Nafia risaleleri dört yıldan sonra, hafızlığa çalışmak isteyen öğrenciler bir süre daha okulda kalabilirler. Hıristiyan Sıbyan mekteplerinde kendi dinleri ve Osmanlı Tarihi kendi dilleri ile okutulacaktır.⁴⁷

1869 Maarif Nizamnamesinde belirtildiği üzere; dört yıllık bir Sıbyan mekteplerinin ders programı incelendiği zaman, öğrencilerin yaşına uygun olarak ağırlıklı şekilde din dersleri konduğu göze çarpar. Fakat bu nizamname sayesinde Osmanlı Tarihi'nde ilk defa ilköğretim ders müfredatında Tarih' e yer verilmiştir. Buna göre, Osmanlı Tarihi okunacak özellikle Kuruluş ve Yükseliş dönemleri üzerinde durulacaktır. Yukarıda da belirtildiği üzere gayrimüslimlere ait Sıbyan okullarında da Osmanlı Tarihi derslerinin okutulması karara bağlanmıştır. Eğitim nizamnamesinin altıncı maddesine bakıldığında dönemin Sıbyan mekteplerinde Osmanlı Tarihi ile beraber "Tarihi Umumi" dersinin de okunması karar verilmiştir⁴⁸. Tarihi Umumi dersinden kasıt Avrupa ve özellikle Asya tarihlerini içine alacak genel dünya tarihidir. Bu dönemde belirtilen okullarda I. sınıf hariç bütün sınıflarda Tarih bağımsız bir ders olarak yer almıştır⁴⁹.

⁴⁷Yahya Akyüz, a.g.e., S. 14 i – 142.

⁴⁸İsmail Özçelik, Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler, Ankara, 1996, S. 19.

⁴⁹İsmail Özçelik, a.g.e., S. 20.

D)

C) TANZİMAT DÖNEMİ ORTAÖĞRETİM KURUMLARI VE DERS PROGRAMLARI

Ülkemizde Tanzimat dönemi orta öğretim açısından yeniden yapılanma devridir. Tanzimat döneminde, medrese dışında, yeni bir orta öğretim oluşturması gerekli görülmüş ve önce bu alanda işe başlanmıştır⁵⁰. Tanzimat döneminde ülkemiz orta öğretim kurumları üç tür okul halinde şekillenmiştir. Bu okullar Rüştîye, İdadiye ve Sultaniye' dir. Sırasıyla bu okulların yaşadığı tarihi süreçleri ele alıp: ders programlarını incelememiz sayesinde orta öğretimde Tanzimat dönemindeki Tarih derslerinin ağırlığı üzerinde duracağız.

I- Rüştîyeler ve Ders Programları

Rüştîye okulları II. Mahmut zamanında açılmıştır. Çalışmamızın önceki bölümlerinde Rüştîyelerin yaygınlaşması Tanzimat döneminde oluşmuştur. Rüştîyeler, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel ortaöğretimin en alt düzeyindeki okullar haline gelmişlerdir⁵¹. Tanzimat dönemi Rüştîyelerin hem kentlerde hem de taşrada sayılarının arttığı bir devir olmuştur. 1253 devlet salnamesindeki rakamlara göre, imparatorluk dâhilinde, 1850'li yılların başında 423 Rüştîye okulu ve bu okullarda toplam 19330 öğrenci bulunuyordu.⁵²

1869 Maarif nizamnamesi sayesinde rüştîyeler içinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu nizamnamede Rüştîyelerin süresi beş yıl olarak belirlenmiştir. Rüştîyeyi bitirenlerin imtihan ile İdadiye' ye kabul edileceği karara bağlanmıştır. 1869 Nizamnamesine göre bir kasabada Rüştîye açılması toplam ev sayısının beşyüzü geçmesi şartına bağlanmıştır. Bu nizamnameye göre okulların yapım masrafları ve muallim maaşları illerin maarif idaresi sandığından karşılanacaktır.⁵²

Öğretim süresi beş yıl olan ve Sıbyan mekteplerini bitirip şehadetname alan öğrencilerin sınavsız kabul edildiği Rüştîyelerin ders programlarını erkek ve kız Rüştîyeleri olarak ikiye ayırıp inceleyeceğiz. 1869 Maarif Nizamnamesine göre erkek Rüştîyelerin programı şöyledir:

⁵⁰ Murat Akpınar, a.g.e., S. 5

⁵¹ Murat Akpınar, a.g.e., S. 51 .

⁵² Bayram Kodaman, a.g.e., S. 95.

⁵³ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 93.

Din dersleri, Osmanlıca dersleri, Arapça ve Farsça dersleri, Dil derslerine yönelik imla ve edebiyat bilgileri, Muhtasar TARİH (Tarihi Umumi ve Tarihi Osmani), Hendese, Defter tutma usulü, Coğrafya, Jimnastik, ayrıca ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerin isteğine göre Fransızca⁵⁴.

1869 Maarif Nizamnamesine göre kız Rüştîyelerinin ders programı şöyledir:

Din dersleri, Osmanlıca, Arapça ve Farsça dil-imla-edebiyat dersleri, Muhtasar TARİH ve Coğrafya, Hesap ve Defter tutma usulü, Resim, Sağlık bilgisi ve mecburi olmamak şartıyla musiki⁵⁵.

1869 Maarif Nizamnamesi çıkarıldıktan sonra Rüştîyeleri ilgilendirir şekilde, Tarih kitapları ve diğer ders kitaplarının yazımı için bir yarışma düzenlenmiştir. Tarih dersi için hazırlanması öngörülen ders kitabında yer alacak konuların şartnameye göre şu çerçevede olması öngörülmüştür : " Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar Anadolu'da kurulan devlet ve yaşayan milletlere ait bir giriş, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan o zamana kadar geçen önemli olaylar (bütün Osmanlı Padişahlarının doğum, tahta geçiş ve ölüm tarihini gösteren bir cetvel ve döneme ait önemli olayları gösteren kronoloji cetveli) Osmanlı Devleti'ni gösteren bir harita. O zamana kadar geçen padişahlardan her birine ait olayları anlatan ayrı birer konu. Ayrıca şartnamede tarihi olayların gerçek yönleriyle tarafsızca yazılması ve vatan sevgisine dayanan husus ve konulara özel bir önem verilmesi " istenmiştir⁵⁶. Tarih dersini ilgilendiren yarışmaya yönelik şartnamede belirtilen ifadeler dönemin tarih anlayışını da yansıtmaktadır.

Tanzimat döneminin sonlarına doğru ordunun iyi yetişmiş ve aydın subaylara ihtiyacı artmıştı. Bu durum göz önünde bulundurularak 1869 Maarif Nizamnamesinde ilave düzenleme yapılmıştır. Böylece 1875 'ten itibaren İstanbul'da ve başlıca il merkezlerinde askeri Rüştîyeler açılmaya başlanmıştır⁵⁷. Askeri rüştîyeler sayesinde, askeri yüksek okullara köklü bir öğrenci kaynağı temin edilmiştir. Askeri Rüştîyeler dışında ki erkek Rüştîyelerine, **Mülkiye Rüştîyeleri** ismi verilmiştir. Maarif nizamnamesi, zaman içerisinde kız Rüştîyelerinin sayısının

⁵⁴ Yahya Akyüz, a.g.e., S. 144.

⁵⁵ Yahya Akyüz, a.g.e., S. 144.

⁵⁶ İsmail Özçelik, a.g.e., S. 145.

⁵⁷ Osman Ergin, a.g.e., Cilt I – II, S.501 – 507.

da artmasını sağlamıştır. Genel bir çerçevede ders programları değerlendirilmesi yaptığımızda, askeri ve kız Rüştîyelerinin, mülkiye programını örnek aldığı görülür. Bu değerlendirmenin konumuza bakan sonucu ise şudur ki, erkek ve kız Rüştîyeleri gibi, Askeri Rüştîyelerin ders müfredatlarında Tarih derslerine yer verilmiştir. Askeri Rüştîyeler Tarih derslerinin ağırlıklı okutulduğu eğitim kurumları olmuştur.

Anlaşıldığı üzere, 1869 Maarif Nizamnamesi ilköğretimden sonra ortaöğretimde de önemli düzenlemeler getirmiştir. Bu nizamname zor günler yaşayan Osmanlı Devleti'nin, sınırları içinde ki eğitim kurumları üzerinde birleştirici ve düzenleyici bir etki bırakmıştır. İşte bu yönüyle 1869 Maarif Nizamnamesini, Atatürk'ün 03.03.1924 tarihli Tevhid - i Tedrisat kanununa benzetebiliriz. Tabii ki, sonuçları itibariyle Tevhid - i Tedrisat daha başarılı ve kalıcı olmuştur. Hala yürürlükteki bu yasa sayesinde eğitim ve öğretim bütünlüğümüz bozulmadan uygarlık yolundaki ilerleyişimiz sürmektedir.

II – İdadiyeler ve Ders Programları

Bu terim önceleri Harp Okulu ve Askeri Tıbbiye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için kullanılmış ve 1845'te bunlar ordu merkezleri ile Bosna'da açılmıştır. O zaman programları Rüştîyelerden pek farklı değildi ve 11 – 14 yaşları arasında öğrenci alıyordu. Öğrenim süreleri üç sınıfı mahallerinde, dördüncü ve son sınıfı birleşik olarak İstanbul'da idi. İstanbul'da açılan ilk idadi, "Mekteb - i Funun - i İdadiye" dir. Mekteb -i Harbiye öğrencileri sınavdan geçirilerek orta düzeyde bulunanlar bu okula ayrılmıştır. Bu okul 1872'de Kuleli kışlasına taşınınca Kuleli Askeri idadisi olarak anılmıştır. Yine Bursa'da bir askeri idadi kurulmuş ve sonradan 1846'nın ardından Rüştîyeler ve 1850' de açılan Darülmaarif'te , Sıbyan mekteplerinden gelen öğrencilerin programları izleyebilecek düzeye ulaştırmaları için açılan özel sınıflara ve bu kurumlara kaynak olan bazı sıbyan mekteplerine de İdadi adı verilmiştir.

İdadi teriminin bir ortaöğretim kurumunun adı olarak tutunması 1869 tarihli Maarif - i Umumiye Nizamnamesi ile kesinleşmiştir. Bu nizamname, Müslüman ve Hıristiyan Osmanlı tebasını birbirine kaynaştırmak ve ortak bir kültürle yetiştirmek düşüncesiyle dört yıllık Rüştîyelerin üstünde öğretim süresi üç yıl olacak ve sancak

merkezlerinde açılacak İdadi adı altında bir okul tipi düşünülmüş ve bununla öğretim süresini yedi yıla çıkarmış fakat tasavvur bir süre sonra kağıt üzerinde kalmış ve ancak İstanbul'da Darülmaarif ' in yerine ilk mülki İdadi (1873) ve ileride iki yıl sonra Mora Yenişehir' de ilk idadi okulu açabilmiştir⁵⁸.

1869 Maarif nizamnamesine göre İdadiyelerde okutulacak dersler şunlardır: Mükemmel Türkçe Kitabet, Fransızca, Osmanlıca, Mantık, Coğrafya, TARİH, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap ve Defter Tutmak Usulü, Hendese, Hikmet - i Tabiiye, Kimya ve Resim⁵⁹. Programda din dersleri, Arapça ve Farsça ile ilgili dersler belirtilmemiştir.

İdadiyelerin ders programında Tarih-i Umumi adı altında Tarih derslerine yer verilmiştir. İdadiyelerde Osmanlı Tarihi ve İslam Tarihi eksenli, Genel tarih dersleri okutulmuştur. Genel Tarih derslerinin konuları içerisinde önemli ve evrensel nitelikli dünya tarihine yönelik olaylara da yer verilmiştir.

III - Sultaniyeler ve Ders programı

Sultaniye terimi Galatasaray'da gerçek anlamıyla kurulan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultani adı ile ortaya çıkmıştır⁶⁰. Sultaniye'nin açılmasında Fransa'nın rolü büyük olmuştur. Fransa 1867' de Bab - ı Ali 'ye verdiği nato ile büyük merkezlerde Hıristiyan öğrencilerin devam edebileceği ortaöğretim kurumlarının (liselerin) bir an önce açılması gerektiğini belirtiyordu. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, İstanbul'da öğretim dili Fransızca olan bir lise açılmasını Fransız elçisi görüşerek kararlaştırdı ve Fransa okulun kurulmasına yardım etti. Sadrazam Ali Paşa ve Maarif Nazırı Saffet Paşaların gayretleri ile Mekteb-i Sultani 1 Eylül 1868 de açıldı.

Osmanlı siyaseti ve anlayışına uygun bir şekilde, dinler arası bir müessese olarak Türk müdür ve Fransız ikinci müdürün yönetiminde, birçok Fransız öğretmenin yanı sıra yabancı öğretmenlerinde bulunduğu okul; beş iptidai, beşi kolej sınıfları olarak on yıl süreli idi⁶¹. Daha sonra ise, öğretim süresi üç yıl iptidai, üç yıl tali, üç yıl ali olarak belirlendi. Galatasaray Sultanisi, başlangıçta

⁵⁸Yahya Akyüz, a.g.e., S. 145.

⁵⁹Yahya Akyüz, a.g.e., S. 145.

⁶⁰Bayram Kodaman, a.g.e., S. 22.

⁶¹Murat Akpınar, a.g.e., S. 53.

Müslümanların ilgisizliğine rağmen zamanla Müslümanlarında içlerinde yer aldığı, zengin ailelerin rağbet ettiği bir okul haline gelmiştir. Maarif - i Umumiye Nizamnamesi, ortaöğretimin üst basamağını teşkil etmek üzere il merkezlerinde okullar açılmasını öngörmüş ve bunlara da Sultaniye denilmiştir. Bu okullar Rüştüye üzerine altı yıllık öğretim vereceklerdir.

Sultaniyelerde Kısım-1 adi adını taşıyan ilk üç yılında idadi dersleri okutulacaktı. Kısım-1 ali adını taşıyan son üç yılında ise Edebiyat ve Ulüm (müspet bilimler) şubeleri vardı. Edebiyat sınıfı dersleri şunlardı: Türkçe, Fenn-i Kitabet, Farisi ve Arabiden edebiyata müteallik müellafat, Maani, Fransızca, İlm-i Serveti Mîlel, Hukuk-ı Mîlel ve TARİH. Ulüm sınıfında ise Tarih' e bağımsız bir ders olarak yer verilmemiştir⁶². Sultaniyelerde ki Edebiyat ve Ulüm bölümleri günümüz eğitim sistemi içinde Liselerde görülen sözel ve sayısal bölümlerini çağrıştırır. Sultaniyelerin Edebiyat şubelerinde Tarih dersi adı altında ağırlıklı olarak Osmanlı Tarihi ve Genel Tarih konularına yer verilmiştir.

Ekonomik durumu iyi olan halk sınıfına hitap eden Sultaniyelerde öğrencilerden ücret alınmıyordu. Fakat okulların inşa masrafları Saray tarafından karşılanıyordu. Yalnız, bu okullar Girit hariç, II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı sınırlarında hiçbir yerde açılmamıştır.

Sultaniye düzeyinde 1873 'te İstanbul'da Darüşşafaka okulu açılmıştır. Tedrisiye-i İslamiye cemiyetinin çabasıyla açılan Darüşşafaka, anasız, babasız, fakir çocukların alındığı önemli bir lise olmuştur. Okulda Fransız askeri liselerinin programı izlenmiş, öğretim Türkçe olarak yapılmış ve yıllarca Türk asker öğretmenler para almadan görev yapmışlardır⁶³. Darüşşafaka Lisesi'nde Galatasaray Lisesi'nin benzeri ders müfredatı uygulanmış ve bu okulda ders olarak Tarih'e yer verilmiştir.

Şu ana kadar Tanzimat döneminde ülkemizdeki ilk ve ortaöğretim kurumlarında müfredatlarda yer aldığı kadarıyla Tarih dersinin yeri ve önemi üzerinde durduk. Peki bu dönemlerde okullardaki Tarih dersine bakış açısı ve öğrenme şekli nasıldı? Bize bu sorunun cevabı en iyi SELİM SABİT'in düşünceleri

⁶² Yahya Akyüz, a.g.e., S. 146.

⁶³ Yahya Akyüz, a.g.e., S. 146

açıklar. Selim Sabit tarafından Rumi 1290 (miladi 1874) yılında yayınlanan " Rehnünmayı Müallimin" isimli kitapta Tarih derslerine ait bir bölüm vardır⁶⁴. Bu bölüm "Tarihin sureti talimi" başlığı taşır ki, burada şu önemli hususlara dikkat çekilmiştir. "Tarih dersleri hem okumayı öğretip, pekiştirmek, hem de önemli olayları çocuklara öğretmek amacına dayandığından, her dersin başlangıcında öğretmen özet olarak öğrencilere konuyu anlatıp sonra ders kitabında yeri gösterilerek öğrencilere okutulur. Okunmuş olan ders daha sonraki günde öğrencilere anlattırılır ve sonra o derste geçen önemli olayların sebep- sonuçları hakkında örnek sorular ve cevaplarla değerlendirme yapılır."

Görüldüğü üzere Selim Sabit, gösterdiği bu yöntemle Tarih bilimini ve konularını, okuma-öğrenme için malzeme olarak kabul etmekte ve tarihi olayların çeşitli tekrarlarla öğrenilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Düşünür Selim Sabit'in biliminin öğrenilmesinde sebep - sonuç ilişkisine değinmesi bütüncü ve bilimsel bir öğrenim anlayışına sahip olduğunu gösterir. Bu anlayış devrin Tarih eğitimi anlayışını yansıtması açısından olumlu bir yaklaşımdır.

Tanzimat döneminde (1839–1876) ülkemizde bulunan ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan Tarih derslerinin içeriği ve işleme şeklini anlamak için Selim Sabit'in değerli görüşleri dışında, aydınlar arasında bu konu ile ilgili ortaya çıkan ikiliğe de dikkat etmek gerekir. Bir kısım aydınlar klasik esaslara göre eğitim - öğretim sürdüren medreselerde yalnızca İslam Tarihi okuyup, Panislamizm akımının tesirlerinde kalıp onu savunurken, Osmanlıcılık akımını benimseyen ve kendilerine " Yeni Osmanlılar" diyen diğer bir grup aydın da, Osmanlı Tarihi'nin okullarda okutulması eğiliminde olmuşlardır. Aydınlar arasındaki bu ikilem kesinlikle dönemin eğitim kurumları müfredatına yansımıştır. Şöyle ki, Tanzimat ' ın ilanından sonra İslam Tarihi ağırlıklı anlayışla beraber gelişen ve yeni açılan okullarda Osmanlıcılık akımının da etkileriyle Osmanlı Tarihi'nin yerleşmeye başladığı görülür⁶⁵. Okullarda İslam Tarihi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin tarihide okutulmaya başlamıştır. Bu gelişmenin bir anlamı da şudur ki, ülkemizde çoğu

⁶⁴ İsmail Özçelik, a.g.e., S. 20-21.

⁶⁵ İsmail Özçelik, a.g.e., S. 25.

zaman görüldüğü üzere devrin sıyası anlayışı ve olayları eğitim sistemi ve kurumlarına etki etmiştir.

D) TANZİMAT DÖNEMİ YÜKSEK ÖĞRETİM VE DERS PROGRAMLARI

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde bir yüksek öğrenim kurumuna ihtiyaç duyulur. Bu ihtiyacın sebepleri şunlardır; Batılılaşma yolundaki devlette kamu hizmetlerinde yer alacak eleman zorunluluğu, Müslüman ve gayri Müslim insanları aynı potada eritebilecek bir yüksek öğretim kurumunun gerekliliği, Batılılaşma yolunda kazanılacak ortak bilgi ve özelliklere duyulan ihtiyaçtır. Medreselerin dışında, alışla gelmiş geleneklerin dışında, modern bir üniversite eğitimi vermek amacıyla bir Darülfünun kurulması 1846'da kararlaştırılmıştır ve o tarihte bu kurum için bir bina temeli atılmıştır. Ancak böyle bir kurum 1863 'te açılabilmiştir. Fakat o tarihte Darülfünun'a Rüştîyeleri bitiren öğrencilerin alınması düşünüldüğü için, bu kesinlikle bir yüksek öğretim kurumu olmayacaktı⁶⁶.

Darülfünun, 13 Ocak 1863 günü, kimyager Derviş Paşa'nın konuşması ile açıldı. Açılış konuşmasında, Fizik, Kimya bilimlerinin gereği üzerinde durdu. Sonra halka açık bir ders halinde fizik ve kimyanın konularını, amaçlarını, havanın özelliklerini, elektrik kuvveti ile bazı fizik mesele ve kanunlarını halkın anlayabileceği şekilde ele aldı ve bu konularla ilgili deneyler yaptı. Bu dersleri daha sonra; Hekimbaşı Salih Efendi'nin Biyoloji dersi, Ahmet Vefik Efendi'nin TARİH felsefesi, Mehmet Cevdet Efendi'nin Tabii Coğrafya dersi, Münecimbaşı Osman Saip Efendi'nin heyete ilişkin konferansı izledi⁶⁷. 1865'te yeni binasına çıkan Darülfünun, yeni binasında çıkan yangın üzerine ortadan kalktı.

1869 maarif - i Umumiye nizamnamesi, İstanbul da bir Darülfünun - 1 Osmani kurulacağını söylemekte ve ayrıntılı hükümler getirmektedir. Darülfünun Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk ve son olarak Ulum-i Tabiiye ve Riyaziye şubelerinden oluşacaktı. Her şubenin öğretim süresi 3 yıl, müderris olacaklar için 4 yıl olacaktır . 16 yaşından aşağı olmayanlar, bir sınavla okula kabul edileceklerdi. Ayrıca gösterilen dersler halka açık olacaktır. Darülfünun' un şubelerinde okutulacak dersler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

⁶⁶Yahya Akyüz, a.g.e., S. 146.

⁶⁷Yahya Akyüz, a.g.e., S. 147.

Hikmet ve Edebiyat Şubesi	İlm-i Hukuk Şubesi	Ulûm-i Tabiiye ve Riyaziye Şubesi
İlm-i Terkib-i Vücut-i insani İlm-i Ahval-i Nefs Mantık ve Maani Beyan İlm-i Kelam İlm-i Ahlak İlm-i Tarih Mükemmel Arabi Farisi Türki Fransızca Yunan ve Lâtin lisanlarıyla bilumum ümmehât-ı elsine kavâidinin tatbik ve mukayesesine dair Sarf-ı umumi İlm-i Aruz Tarih-i umumi Asâr-ı atika İlm-i meskûkât	Fıkıh-ı şerif'in muamelât bahsi Usûl-i Fıkıh Romalıların Hukuku Fransızların Hukuk-ı âdiye Kanunnamesi Hukuk-ı âdiyemüteallik Usûl-i Muhakeme Ticaret-i Berriye ve Bahriye Ceza Kanunname-i cinayet Hukuk-ı Mülkiye Hukuk-ı Milel	Heyet Hikmet-i Tabiiye İlm-i Kimya İlm-i Tabakat-ül arz İlm-i Maâdin İlm-i Nebatat İlm-i Hayvanat Hendese Müsellesat Hendesenin Cebir'e tatbiki Hendese-i Resmîye Menâzır Hesab-ı tefazuli ve tamamı Cerr-i eskalin nazariyat ve tatbikatı Tarih-i ulûm-i tabiiye Fenn-i Tahtit-i Arazi

Tablo - 2.* 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesine göre Darülfünun şubeleri ve dersleri.

Tablodan anlaşılacağı üzere Darülfünun'da, Hikmet ve Edebiyat şubesinde "İlm-i Tarih" adı altında Tarih dersi bağımsız bir ders olarak okutulmuştur. Bu Tarih dersi ilk ve orta öğretim kurumlarından daha üst seviyede bir içeriğe sahip olmuştur. Darülfünun okulunda ilm-i Hukuk şubesinde Tarih bağımsız bir ders olarak tek başına okutulmamıştır. Sadece başta Romalılar olmak üzere geçmiş medeniyetlerin kanun sistemleri incelenirken tarihi olaylara da değinilmiştir. Darülfünun un ulum-i tabiiye ve Riyaziye şubesinde bir İslâm Tarihi veya Osmanlı Tarihi okutulmamıştır. Ama dünyanın yaratılışını konu alan Tarih-i Ulum-i Tabiiye dersine yer verilmiştir.

Darülfünun'un 'un 1869 dan sonraki gelişimi tarihsel olarak şu şekilde olmuştur;

1869, Darülfünun'un tekrar kurulması; Darülfünun öğrencilerini çoğu talebe – i Ulumdan olduğu ve o sırada cerre gittikleri için, derslerin başlaması dönüşlerine elenmiş ve öğrencilerin cerden dönünce, Fransa' da müspet bilimler öğrenimi yapan

hoca Tahsin Efendi müdürlüğünde, tüm nazırların katıldığı bir törenle ve Maarif Nazım Saffet Paşa'nın nutku ile açıldı. Darülfünun, kendisi için yapılan ve ilkinden çok daha küçük bir binada çalışmaya başlamıştı. Kütüphanesinde özellikle Fransa'da yayınlanan ve o sırada Avrupa'da yaygın felsefi akımlar olan "hümanizm" ve "pozitivizm" ile ilgili eserler getirilmişti. Ancak bir süre sonra Müdür Hoca Tahsin Efendi, tabii bilimler deneyleri yüzünden dinsizlikle suçlanıp görevinden uzaklaştırıldı. Fakat Darülfünun kapatılmamış ve ikinci öğretim yılı 1871'de başlamıştır. 1872'de 73 öğrencisi var olan kurumun 1873'te kapatıldığı anlaşılmaktadır.

1874, Darülfünun'un Mektepler halinde çalışması; Galatasaray Sultanisi içinde, medrese çevrelerinden uzakta, Darülfünun üç mektep halinde tekrar açılmıştır:

- a) Hukuk Mektebi
- b) Turuk ve Maabir (yollar ve köprüler) Mektebi.
- c) Edebiyat Mektebi. Bu kurumda 1881 'de kapanmıştır.

Tanzimat döneminde Darülfünun kırma teşebbüslerinin başarılı olamaması mali sıkıntılar, yeterli nitelikli öğrenci, hoca, kitap bulunmaması, plansız girişimler, medrese etkisi gibi nedenlerden ileri gelmiştir⁶⁸.

Tanzimat döneminde yüksek okullar arasında Mekteb - i Mülkiye ve Mektebi Tıbbiye Mülkiye, bu iki okulun mezunları daha sonraki dönemlerde mülkiye ve tıp alanları dalında da etkili olmuşlardır.

Mekteb - i mülkiye, ilk sivil yüksek öğretim kurumu olarak 1859'da kurulmuştur. Amacı kaymakamlık ve müdürlük gibi idari görevler yapacak memurlara kaynaklık etmektir. Başlangıçta eğitim süreleri iki yıldır. Mevcudu her sınıfta 50 kişi olarak toplam 100 kişi idi.

Bu okulun ilk programındaki dersler şunlardır: Fenn-i Tarih ve Coğrafya, Hesap, Ekonomi, Politika, Nizam-ı cedide ve Muahedat-ı Saltanat-ı Seniye'dir . Okul ilk mezunlarını 1861' de verdi. 1867' de öğretim süresi dört yıla çıkartıldı ve yeni dersler eklendi; Umum - i Devletler hukuku, Usul - i Defteri ve Muhasebe, Fransızca. Mülkiye mektebi, Tanzimat döneminde iktisat biliminin de ülkeye girip yayıldığı bir kurum oldu. Mülkiye mezunlarının bir kısmı, 1873'lerden sonra açılan

⁶⁸Yahya Akyüz, a.g.e., S. 148.

idadilerde, yöneticilik ve öğretmenlik görevlerine tayin edilmiştir, böylece Mülkiye mektebi Türk eğitim tarihinde bir aydın öğretmen ve eğitim yöneticisi kaynağı da olmuştur.

Ders programından da anlaşılacağı üzere, Mekteb -i Mülkiye'de Fenn-i Tarih adı altında Tarih derslerine yer verilmiştir. Bu derslerde ülkemizde ve dünyada Fen bilimlerinin gelişim süreçleri üzerinde durulduğu gibi, İslam Tarihi başta olmak üzere tarihte yaşamış bu alanlardaki bilim önderlerinin yaşamları ele alınmıştır.

Mekteb - i Tıbbiye - i Mülkiye; sivil tıp okulu demektir. 1867'de Askeri Tıbbiye'nin içinde kurulmuştur. Bu okula talebi arttırmak için bir takım tedbirler alınmıştır. Aynı zamanda da tedris dili olan Türkçe 'ye yabancı tıp kitapları, uzmanlara büyük mükâfatlar vaadiyle tercüme ettirilmeye çalışılmıştır. Bu okul 1872'de ayrı bir binaya geçerek bağımsız olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Mekteb - i Tıbbiye öğrencileri ve mezunları da mesleklerinin yanında, fikir ve siyaset alanında önemli etkinlikler göstermişlerdir.⁶⁹

Mekteb -i tıbbiye'nin ders programları incelendiğinde "Fen ve Sağlık" bilgilerini içeren derslere ağırlık verildiği görülmüştür. Tıbbiye'nin bünyesinde, hiçbir sınıfta bağımsız olarak tarih derslerine yer verilmemiştir. Tıp biliminin yaşadığı tarihi süreç incelenirken tarihi konulara yer verilmiştir. Tıbbiye'de tarih dersleri okutulmamakla birlikte, Türk - İslam Tarihi içinde adından bahsettiren önemli tıp bilginlerinin hayatları ve çalışmaları ele alınmıştır. Bu bilginlerin başında, eserlerinden de faydalanılan İbn - i Sina gelir. XIX. yüzyıl Tıbbiye'de "Gülistan" gibi içeriğinde tarihi konuların da yer aldığı eserlerin okunmasına da izin verilmiştir.⁷⁰

⁶⁹Yahya Akyüz, a.g.e., S. 149.

⁷⁰Niyazi Berkes, a.g.e., S. 232.

E)TANZİMAT DÖNEMİNDE MESLEKİ - TEKNİK EĞİTİM KURUMLARI VE DERS PROGRAMLARI

Tanzimat döneminde, mesleki ve teknik öğretim ve eğitimi alanında plansızda olsa bazı girişimler yapılmıştır. Bunlar;

- 1847' de Yeşilköy' de "ziraat talimnamesi" adıyla ilk olarak uygulamalı bir tarım okulu açılmıştır. Amerikalı, Fransız, ermeni uzmanların görevlendirildiği okula Hıristiyan öğrencilerde alınmıştır. Okulun dört yıl kadar ömrü olmuştur.⁷¹
- 1857' de Fransız Orman Mühendisinin yönetiminde Ormancılık kursu, sonrada "Orman Mektebi" açılmıştır.
- 1874' de maden mühendisi yetiştirmek için Maadin Mektebi açılmıştır.
- 1862 – 1863 yıllarından itibaren de "Mekteb - i Maarif - i Adliye", Rüştiyeler üzerinde üç yıla çıkarılarak memur yetiştirilmesi işine önem verilmiş, okul önce Mekteb - i Aklam, sonra Mahrec -i Aklam adını almıştır. Bosna (1865) ve Sivas 'ta (1868) Mekteb -i Aklam Sabah Mektebi denilen kurslar açılmıştır.
- 1864'de özellikle genç memurlar için, Fransızca, Rumca, Bulgarca öğretmek için bir lisan mektebi açılmıştır.

Tanzimat döneminde mesleki ve teknik öğretim alanında daha önemli girişimler erkek ve kız teknik öğretim ve öğretim konusunda olmuştur. Bunlar;

- 1848'de Zeytinburnu'nda açılıp kapanan ilk erkek sanayi mektebinden sonra, Mithat Paşa Rumeli' de vali iken Niş 'te (1863) sonra da Tuna vilayetinin merkezi Rusçukta (1864) ve Sofya'da Islahhane adıyla okullar açılmıştır.
- 1868–1870 yıllarında Bosna, İşkodra, Edirne, İzmir, Bursa, Kastamonu, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır'da Islahhaneler açılmıştır. Mithat Paşa birde Islahhaneler nizamnamesi yaptırmıştır. Buna göre, bu okullar yatılı idi, 5 sınıfa ayrılıyorlar, öğrenciler iç hizmetlerinin önemli bir kısmını kendileri yapıyorlardı. Öğrenciler sabahları dersanelerde ilköğretim düzeyinde ikişer saat ders gördükten sonra ayrıldıkları dallara göre iş yerlerine dağılıyordu.

⁷¹ Murat Akpınar, a.g.e., S. 57.

pratik zanaatları öğreniyorlardı; Temizlik, kunduracılık, matbaacılık, tabaklık, dokumacılık.⁷²

1868'de Sultan Ahmet'te eski Kılıçhane binasında bir sanayi mektebi açılmıştır. Bu, 5 sınıflı ve yatılı idi. Esas öğrenciler dâhili şubeyi, ayrıca gündüzleri belli saatlerde okula kabul olunacak esnaf çırakları için açılan özel sınıflar da harici şubeyi teşkil edeceklerdi. Dahili kısma alınacaklar, yerli yabancı, İslam, Hıristiyan ayırımı yapılmaksızın, 13 yaşını geçmemek şartıyla, öksüzlerdi. Nazari dersler sabahları yapılıyor, sanat işleri kışın 5, yazın 6 saatten aşağı olmamak üzere atölyelerde bilfiil çalışmak suretiyle öğreniliyordu. Programda yer alan sanat kolları şunlardı ; demircilik, dökmeçilik, makineçilik, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık, mücellitlik. 1.sınıf imtihanını başaranlara "çıraklık", 2-3-4 sınıfı tamamlayanlara "kalfalık" ve son sınıfı tamamlayarak diploma alanlara "ustalık" hakkı tanınmış ve böylece okulu bitiren ya da yarıda bırakanlar sınıflandırılmıştı. Öğencilere sınıflarına göre gündelik verilmesi ve bunlardan okul yiyecek ve giyecek giderleri düşüldükten sonra artan paranın yarısının okuldan çıkınca toplam sermaye olarak sahiplerine verilmek üzere emniyet sandığında saklanması esas kabul edilmiştir. Okul gittikçe gelişmiş ve sonraları, rüştiye öğrenimine dayanan, mezunları 7 yıllık İdadilerin mezunlarıyla denk sayılan bir düzeye ulaşmış, öğretim kadrosuna yabancı uzman öğretmenlerde alınmıştır.⁷³

Tanzimat döneminde ülkemizde mesleki ve teknik eğitim okullarında ağırlıklı olarak meslek dersleri, Fen bilgisi dersleri ve yabancı dil dersleri, müfredatta önemli bir yer kaplamıştır.⁷⁴ Bu okulların ders programlarında tarih derslerine yer verilmese de, ticaret ile uğraşacak bu okulların mezunlarında dini ve vicdani duyguların oluşması amacıyla derslerde İslam Tarihi ile ilgili kıssalar üzerinde durulmuştur.

⁷²Murat Akpınar,a.g.e., S. 58.

⁷³Murat Akpınar,a.g.e., S. 58.

⁷⁴Yahya Akyüz,a.g.e.,S. 150

F) TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ ÖZEL ÖĞRETİM KURUMLARI (AZINLIK OKULLARI) VE DERS PROGRAMLARI

Eğitim sisteminin bir parçası olduğu için Tanzimat döneminde ülkemizde an özel öğretim kurumlarına da kısaca değineceğiz . Tanzimat döneminde, Türklerin yaptığı özel öğretim ve açtıkları okullar hakkında bilgi bulunamamıştır. Tanzimat döneminde Müslüman ve Türklerin paralı özel okul açmamasının en önemli nedeni, ticari amaçlı yani para kazanmak için okul açma düşüncesini yadırgamalarıdır . Bu duruma karşılık Tanzimat döneminde yasal düzenlemelerin ve kendilerine tanınan imkanların etkisiyle azınlık okulları büyük gelişme gösterdiler. Özellikle Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler ülkemizde bir çok yeni okul açtılar.

Tanzimat döneminde ülkemizde azınlıkların açtığı okulların genel görüntüsünü Düşünür Ali Suavi şu sözleriyle gayet iyi açıklar : "Yazık ki İstanbul' da bilim ve eğitim alanında toplumlar arasında birlik yok . Her toplum kendi dilini ve kendi yolunu tutmuş ilerliyor . Elbet bir gün gelecek, çalışan toplumlardan biri ileri geçecek . Umarız ki Müslümanlar bu durumdan büyük ve önemli bir ders çıkarırlar"⁷⁵.

Azınlık okulları, misyonerlik şubeleri gibi çalışırlar . Bu okulların ders programları incelendiği zaman Türk-Müslüman okullarından çok farklı olmadıkları gözlemlenir . Azınlık okullarında Fen bilgisi derslerine ve yabancı dil derslerine büyük önem verilmiştir . 1856 Islahat Fermanı ve 1869 Maarif Nizamnamesi ile yapılan düzenlemeler sonucunda ülkemizdeki yabancı okullarda Osmanlı Tarihi'nin okutulması yasal zorunluluk haline getirilmiştir ⁷⁶ . Fakat yabancı okullarda bu dersler onların kendi dili ile öğretilmiştir . Azınlıklar açtıkları okullarda okuyan öğrencilere kendi milletlerinin tarihlerini Umum Tarih dersleri adı altında ayrıntılı bir şekilde öğretmişlerdir. Bu okullardaki ders programlarının da etkisiyle olacaktır ki, azınlık okullarında öğrenim gören Türk ve Müslüman çocukları zaman içerisinde kendi değerlerinden kopuk hale geleceklerdir. Bu durumun kritik bir döneme denk gelmesi ise ülkemiz açısından bir talihsizliktir.

⁷⁵Yahya Akyüz, a.g.e., S. 152.

⁷⁶Yahya Akyüz, a.g.e., S. 151.

Tanzimat'ın getirdiği uygun zemin üzerinde yabancıların ve azınlıkların eğitim ilgili faaliyetlerinin Batılılaşma yolunda kültür hayatına getirdiği faydalar yanında, misyonerlerin en gizli, en zararlı ve en çok başarılı oldukları bir alan olarak sömürgeci Batı teessürünün ön karakolları haline gelmiştir . Tanzimat'tan itibaren gayr - ı müslimlere bazı Türk okullarında eğitim yapma imkanı tanındı. ilk olarak Tıbbiye mektebi gayr - ı Müslimlere kapılarını açtı . 1842 yılında açılan ebelik kurslarına Musevi ebelerinde devam etmeleri için hükümet tarafından hahamhaneye bir davetname yollanmış , ancak bu kursa hiçbir davetli katılmamıştı.⁷⁷

Islahat fermanı, Gülhane Hatt - ı hümayunu'nun genel olarak vazettiği "müsavet" ilkesini, maarif alnında hususileştirmekle, esastan yeni bir şey getirmiyor . Ancak sonuçları yönünden "fermandaki maarif ile ilgili hükümler, daha çok gayr - ı müslim unsurlara kültür bağımsızlığı, okul açma hakları hatta fazladan askeri okullar dahil tüm Türk okullarına giriş serbestliği veriyordu.

1857'de Paris'te açılan Mektep - i Osmaniye'ye bu irade üzerine 1863'ten itibaren gayr - ı Müslim öğrencilerde kabul edilmeye başlanmıştı . 1868' de açılan Galatasaray Lisesine o yıl 147 Müslüman, 48 Ermeni Gregoryen, 36 Rum Ortodoks, 34 Bulgar, 23 Katolik ve 19 Ermeni Katolik öğrenci kaydı yapıldı.⁷⁸

Tanzimat ve Islahat fermanlarının getirmiş olduğu serbestlik ortamından azami derecede yararlanan azınlıklar ve yabancı devletler Osmanlı topraklarında okul sayılarını arttırmaya çalışmışlardır . 1869 öncesi bu çoğalma öyle belirgindi ki, Halep'te "Mekatib - i Ecnebiye Muayene Amirliği" kurulmuştu.

1869'dan önce yabancı devlet okulları ya da gayr - ı müslim okulları için belli başlı bir nizamname yoktur . Buna karşın okullarda ki bazı uygulamalara dolaylı yoldan değinen, kısıtlı da olsa bir denetim sağlayabilme açısından önemli olan 1868 tarihli gümrük nizamnamesinden , 1863 'te kaleme alına bir tezkereden bahsedilmektedir . Gümrük der demez akla, daha çok, ticari amaçlı mal ve işlemler geliyorsa da okulları ilgilendiren bir yönü olduğu da bir gerçektir, Yabancı devlet veya kuruluşlarla bağlantısı olan her türlü kuruma, bunlardan gelecek araç gereç ve

⁷⁷Murat Akpınar,a.g.e., S. 64.

⁷⁸Murat Akpınar,a.g.e., S. 64.

malzeme gümrükten geçmektedir . Tabii ki eğitim öğretim kurumları için de gelen her türlü araç gereç ve kitapta gümrükten geçen malzemelerdendir.

Eğitim alanında en önemli ve etkin düzenleme 1869 Maarif - i Umumiye nizamnamesidir . Maarifin her konusuna el atmış olan nizamnamenin 198 maddesi içinde azınlık okullarına okul açma yetkisi veren⁷⁹ ve şartların neler olacağını gösteren, dolayısıyla azınlık ve yabancı okulları denetim altına almaya çalışan bir madde olma özelliğini taşır . Bu madde ile yabancı ve azınlık okullarının fiziki şartları, ders kitap ve araç-gereçleri, ders programları, öğretmenlerin niteliği, mali kaynakların üzerinde tespitlerde bulunulmuş böylelikle ülke çapında yabancı ve azınlık okullarında düzen ve kontrol sağlanmaya çalışılmıştır.

⁷⁹Süleyman Büyükkarcı, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Yabancı Okullar, Konya,1996,S.44.

G) ÖĞRETMEN OKULLARININ AÇILMASI VE DERS PROGRAMLARI

Bu günkü anlamda öğretmen yetiştirme tarihi Tanzimat döneminde başlamıştır . 1839'larda kurulup sonra çoğalmaya başlayan rüştiyelerin iyi bir öğretim yapabilmeleri, iyi yetişmiş öğretmenlerin varlığına bağlı idi. Bu da ancak medreselerin dışında, yalnızca bu iş için açılacak mesleki okullar ile sağlanabilirdi. Kemal efendinin öncülüğü ile ilk kez bir öğretmen okulu Darül Muallimin adıyla 16 Mart 1848 de Fatih'te açıldı . Bu okul Türk Eğitim tarihin de ve Tanzimat döneminin sivil okullar açılması atılımının en önemli adımlarından bir olmuştur. Daha sonraları bu okula Darül Muallimin - i Rüşdi de denilmiştir. Bu müessesenin yöneticiliğine ilk olarak Yahya Efendi Ağustos 1850 de daha sonra da, Ahmet Cevdet Efendi atanmıştır . Ahmet Cevdet Efendi, Darül Muallimin için ilk kez 1 Mayıs 1851 tarihli bir nizamname kaleme almış ve yayınlamıştır. Bu nizamname ile Darül Muallimin köklü ve bir yasal ve eğitimsel düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu belge de yer alan başlıca düzenlemeler ve hükümler özetle şöyledir.

- a) Nitelikli öğretmen yetiştirilebilmesi için okula az sayıda öğrenci alınması yoluna gidilmiş, hatta alınacak öğrenci sayısı 30dan 20 ye indirilmiştir. Bunlara muvazzaf (asıl) öğrenciler denir. Bunun dışında mülazım sıfatıyla da öğrenci kaydı yapılmıştır; bunlar bazı şartlara muvazzaf olabileceklerdi.⁸⁰
- b) Okula girebilmek için adayların Arapça' yı anlayıp Türkçe' ye çevirebilecek bilgiye sahip olmaları, kötü hal ve hareketlerinin bulunmaması şarttır.
- c) Okulun süresi üç yıl olarak belirlenmiştir.
- d) Program şöyledir; ders verme ve Öğretim Yönetimi, Farsça, Aritmetik , Geometri, Alan Ölçümü, Astronomi, Coğrafyadır.⁸¹
- e) Kendini yalnızca derslerine verebilmeleri için öğrencilere dolgun maaş ödenecektir.
- f) Öğretmenliğin saygınlığını korumak için öğrencilerin cerre çıkıp para ve yiyecek dilemeleri geleneği kaldırılmıştır.

⁸⁰YahyaAkyüz,a.g.e.154.

⁸¹Yahya Akyüz, a.g.e., S. 154.

- g) Öğretim ve sınavlar ciddi yapılacak, kimseye iltimas ile davranılmayacak, başarısızlar okuldan atılacaktır.
- h) Çalışkan öğrencilere okulu 3 yıldan önce bitirme yolu açılmıştır.
- i) Mezunların göreve atanmalarında mezuniyet başarı dereceleri ve sıraları göz önünde tutulacaktır.
- j) Boşalan bir rüştiye öğretmenliğini kabul etmeyen mezunun elinden diploması alınacak ve kendisine bir daha öğretmenlik veya eğitimde bir görev verilmeyecektir.

"İptidai Mektebi" denen ilkokullara öğretmen yetiştirmek için de 1868'de İstanbul'da bir "Darülmualimin - i Sıbyan" kurulmuş ve buna ilerde açılması düşünülen öğretmen okullarına öğretmen yetiştirme görevi ile, illere toplanacak ilçe ilkokul öğretmenlerine az zamanda olsa yeni yöntemler öğretme görevi de verilmişti. 1869 tarihli Maarif - i Umumiye nizamnamesi, öğretmen okulları ve onların programları konusunda çok ayrıntılı hükümler getirmiştir. "Mükemmel muallimler yetiştirmek üzere" Rüştiye, İdadiye, Sultaniye şubelerinden oluşan bir büyük Darülmualimin kurulacağını, her şubenin bir Edebiyata, öteki Ulum ve Fünuna mahsus iki bölümü bulunacağını, Darülmualimin - i Sıbyanın da bu büyük Darülmualimin parçası olacağını belirtir; her birinin derslerini de gösterir. Darülmualimin şubeleri ve derslerine ilişkin aşağıdaki tabloları verebiliriz.

Darümuallimin-i Sıbyan	Darümuallimin-i Rüşdiye	İdadiye Şubesi
Müddet-i tahsiliyesi 2 yıl Dersleri Usûl-i Tedrisiye Lisan-ı Türki ve İmlâ Tenasübe Kadar Hesap Muhtasar Tarih-i Osmani Muhtasar Coğrafya Mebadi-i Hendese ve Mesaha Farisi Yazı	Müddet-i tahsiliyesi 3 yıl Dersleri Maa Tercüme, Arabi Farisi Hesap Cebir Hendese Tarih Coğrafya İmlâ İnşa Rik'a Resim	Müddet-i tahsiliyesi 3 yıl Dersleri Hesap Muamelat ve Usûl-i Defteri Cebir Mantık Tarih-i Umumi ve Osmani Lisan-ı ecnebi Hüsn-i Hat Resim İnşa-i Türki İlm-i Belagat Hendese Müsellesât-ı Müsteviye Kozmografya Mebâdi-i Ulûm-ı Tabiiye Hıfzıssıha

Tablo – 3.* 1874'te İstanbul Darümuallimini şubeleri ve dersleri.

<p align="center">Darümuallimin'in Üçüncü Sene Şakirdanının Ders Cetvelidir. Arabi,Farisi,Coğrafya,Hendese,Tarih,Usûl-i Defteri Hikmet ve Kimya,İnşa Rik'a,Resim</p> <p align="center">İkinci Senesi Arabi,Farisi,Coğrafya,Cebir,Tarih,Hikmet ve Kimya,İnşa,Rik'a,Resim</p> <p align="center">Birinci Senesi Arabi,Farisi,Hesap,Coğrafya,Tarih,İnşa,Rik'a,Resim</p>
<p align="center">Mülkiye Mektebinin Üçüncü Senesi Mecelle,Arabi,Farisi,Coğrafya,Hendese,Tarih,Hikmet ve Kimya,İnşa Servet ve Muahede,Kanun-ı Ticaret,Usûl-i Defteri,Rik'a,Resim</p> <p align="center">İkinci Senesi Arabi,Farisi,Hesap,Coğrafya,Tarih,İnşa,Rik'a,Resim,Cebir</p> <p align="center">Birinci Senesi Arabi,Farisi,Hesap,Coğrafya,Tarih,İnşa,Rik'a,Resim</p>

Tablo – 4.* 1877'de Darümuallimin-i Rüşdi ve Mülkiye Mektebinin Dersleri

Tablo – 2) Yahya Akyüz, a.g.e., S. 158.

Tablo – 3) Yahya Akyüz, a.g.e., S. 159.

1869 Maarif Nizamnamesi Darülmüallimin şubelerine Tarih derslerinin girmesini sağlamıştır. Bu nizamname sayesinde öğretmen okullarının her şubesi ve biriminde Tarih zorunlu bir ders olarak okutulmuştur. Bu sayede dönemin öğretmen adayları temel tarih bilgilerinden yoksun olmayacak şekilde yetişmişlerdir. Yukarıda verilen tablolardan da anlaşılacağı üzere, Darülmüallimin şubelerinde ağırlıklı olarak Osmanlı Tarihi derslerine yer verilmiştir. Bu derslerde Osmanlı Tarihi'nin "kuruluş ve yükselme" dönemleri ayrıntılı olarak işlenmiştir. Tanzimat döneminde gerek tarih derslerinin işlenme şekli, gerekse genel eğitim ve öğretimin işleyişi bakımından Darülmüalliminlerin nitelikli eğitim kurumları olduğunu söylemek neredeyse imkansızdır. Bu yüzden uzun bir süre daha, öğretmen ihtiyacı medreselerden karşılanmaya devam etmiştir.⁸²

Darülmüalliminlerin taşrada açılmaya başlanması ise, 1875 yılında gerçekleşmiştir. 1875 yılıyla beraber Bosna, Girit ve Konya'da Darülmüallimin okulları açılmıştır.⁸³ Taşradaki Darülmüallimin okullarının ders programları daha fazla dini içerikli olmuştur. Başlangıçta bu okullarda ders programında yer almayan Tarih derslerinin, taşra Darülmüalliminlerinde okutulmaya başlaması zaman içinde gerçekleşmiştir.

⁸² Bayram Kodaman, a.g.e., S. 147.

⁸³ Murat Akpınar, a.g.e., S. 61.

III. BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA OSMANLILARDA TARİH YAZICILIĞI VE TARİH ANLAYIŞI

A) XIX. YÜZYILDAKİ OSMANLI TARİHÇİLİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Çalışmamızın şu ana kadar süre gelen bölümlerinde XIX. yüzyılda Osmanlı maarif teşkilatını, bu teşkilat içindeki eğitim kurumlarını bu kurumlardaki ders programlarına göre Osmanlı Devleti'ndeki tarih eğitimi anlayışını ele aldık. Çalışmamızın bu kısmında meşrutiyet dönemi Osmanlı maarif sistemi ve bu dönemdeki tarih eğitimini ele almadan önce, kronolojik sıralamaya uygunluk açısından XIX. yüzyıldaki Osmanlı tarih yazıcılığına değineceğiz. Osmanlı tarih yazıcılığında ki en önemli dönem XIX. yüzyıldır. XIX. yüzyılda ise, tarih yazıcılığı açısından en önemli devir Tanzimat döneminin ikinci yarısı yani Meşrutiyet'e yakın dönem olmuştur. Bu dönemin tarih yazıcılığı bize tarih anlayışı hakkında da bilgi verir.

Ülkemizde tarih eğitiminin gelişmesine paralel şekilde XIX. yüzyılla beraber tarih yazıcılığı da ciddi şekilde mesafe kat etmiştir. Tarih eğitiminde ki gelişme, tarihe ve tarih yazıcılığına olan ilgiyi de arttırmıştır. XIX.yüzyıldaki Osmanlı tarih yazıcılığı, önceki asırlara nazaran daha bilimsel ve sistemli bir şekilde gerçekleşmiştir. XIX. yüzyıldaki Osmanlı tarih yazıcıları biraz daha özgür hareket etme imkanına sahip olabilmişlerdir. Bütün bunlarla beraber XIX. Yüzyıl Osmanlı tarihçiliğın tamamen düzenli ve bilimsel olduğunu söylemekte mümkün değildir.

XIX. yüzyılda ilim ve tekniğın gelişmesi sonucunda Batı'da belirmeye başlayan ve Osmanlı'da henüz emekleme çağında olan araştırmacı ve neden-nasılı tarihçilik, Kemal Atatürk tarafından Türkiye'ye getirilecektir. Ancak yinede XIX. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığının en önemli devridir. Bu yüzyıl da Osmanlı tarih yazıcılığında vekayi'nüvis tarihleri, sefernameler, özel tarihler ve nümizmatik , çalışmalarının yanı sıra sadece bu asra özel olmak üzere "salname" adı verilen yeni bir tarih örneği ortaya çıkacaktır . Daha sonraları " nevsal " adını almış olan bu

kaynaklar bir nevi Şu andaki yıllıklar mahiyetindedirler. Salnameler geçmiş yillardaki önemli olayları özetleyen ve ait oldukları yılların müesseseler ve hal tercümeleri gibi çeşitli konuları hakkında son derece kısa bilgi veren eserlerdir. Bazı salnameler özel bir konu ve amaç için hazırlanmış olabilir. Osmanlı tarihçiliğinin önemli kaynakları arasında yer alan salnameler, devlet tarafından hazırlandığı gibi özel müesseseler tarafından da hazırlanabilmekteydi. İlk resmi salname 1847 yılında Hayrullah Efendi, Ahmet Vefik Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa'nın ortak çalışması sonucunda yayınlanmıştır.⁸⁴

⁸⁴ Türkler Ansiklopedisi, Baş Editör, Yusuf Halaçoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt-XI, 60. Bölüm, Ankara, 2002, S. 422.

B) XIX. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZARLARI

XIX. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığında önde gelen isim şunlardır : Şanizade Ataullah Efendi, Kethüda Zade Sait Efendi, Ahmet Asım Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'dır. Bunların dışında Namık Kemal, Ahmed Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Abdurrahman Şeref ve Şemsettin Sami XIX. yüzyılda Osmanlı tarih yazıcılığına katkı sağlayan önemli isimler olmuşlardır. Biz bunlar içerisinde daha bilimsel yol izleyen ve tarihçiliğimize daha fazla katkı sağlayan Ahmet Cevdet Paşa, Namık Kemal, Ahmed Vefik Paşa, Süleyman Paşa ve Şemseddin Sami'nin tarih yazıcılıkları ve sağladıkları katkılar üzerinde duracağız.

1) AHMED CEVDET PAŞA VE TARİHÇİLİĞİMİZE KATKILARI

Tanzimat dönemi tarihçiliğinden söz edilince hiç şüphesiz ilk akla gelen tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'dır. Lofça'da doğan, İstanbul'da medrese öğrenimi gören, özel derslerle ufkunu genişleten ve Reşit Paşa konağında yetişen Ahmed Cevdet Paşa, 19. yy.da çok önemli görevlerde bulunmuş, ıslahat heyetlerine katılmış, valilik, nazırlık yapmış Tanzimat'ın önde gelen adamlarından biridir. Cevdet Paşa, dilimizin kendi kuralları içinde incelenmesinin ilk örneğini veren bir dil bilgini olarak görünmektedir. Düstur ve Mecelle gibi hukuk tarihimizi ilgilendiren kavramlarında onun adıyla özdeş bir duruma geldiğini belirtmek gerekir. Bir tarihçi olarak Cevdet Paşa; *Tarih-i Cevdet*, *Tezakir*, *Maruzat*, ve *Kıyas-ı Enbiya'nın* yazarı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada kısaca onun tarihçiliği üzerinde durulacaktır.⁸⁵

Encümen-i Daniş bir Osmanlı Tarihi yazılmasını kararlaştırdığı zaman 1774 'ten yani ünlü Osmanlı tarihçisi Joseph Von Hammer' ın bıraktığı yerden 1825' e kadar geçen dönemin tarihini yazmak görevini de Ahmed Cevdet Efendi 'ye vermiş ve "herkesin anlayacağı tabirat ile yazılması tenbih" olunmuştu. İşte bunun üzerine *Vekayi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'nin* "Kaba Türkçe ile ilgili tahririni İltizam" eylemiştir.

Otuz yıllık bir çalışmanın ürünü olan ve 12 cilt tutan Tarih-i Cevdet'in ilk üç cildi Kırım Savaşı sırasında tamamlanılarak padişaha sunuldu. Cevdet efendinin

⁸⁵Tanzimat'tan Cumhuriyet' e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, Cilt- VI,S.1584.

ruüs derecesi Süleymaniye'ye yükseltildi. Hammer, ilk iki cildi taktir eden bir yazı yazdı. 3. cildin çıkışını da yine Hammer'in büyük bir taktirle karşıladığı görülmektedir. Hammer Cevdet Paşa'nın medrese çıkışlı olmasına karşın, kendisine önceki tarihçilerin yaptığı gibi gayrimüslimler hakkında kafir, gavur gibi aşağılayıcı deyimler kullanmamasını hayranlıkla karşılamaktadır. Cevdet Efendi bir süre sonra vak'anüvisliğe atanmış(1855) ve bu görevde bulunduğu sırada bir yandan Tarih-i Cevdet' in ciltlerini tamamlamaya çalışırken diğer taraftan da kendi zamanının olaylarını yazarak Tezakir-i Cevdet'i düzenlemeye koyulmuştur. Tarih-i Cevdet'in Son cildi 1302'de (1884) basıldı. Bir süre sonra yeniden gözden geçirilerek esere kesin biçimi verildi. 1309'da (1891) tertib- i cedit adı altında 12 cilt halinde yeniden basıldı.⁸⁶

Cevdet Tarihi, Osmanlı tarihçiliğinin en büyük başarılarından biridir. Cevdet Paşa, bu büyük eserini ortaya koymak için geniş bir kaynak taramasına girmiş, vak'anüvis tarihleri, mecmua, layiha, sefaretname ve arşiv belgelerini dikkatle incelemiş, olaylara tanık olanların görüşlerine başvurmuş ve bütün bunları sağlam bir eleştiri süzgecinden geçirdikten sonra kullanmıştır. Resmi belgeler, fermanlar, anlaşma metinleri sözün kısası konuya ilişkin belgeleri her cildin sonuna eklemiştir. *Cevdet Tarihi* biçim yönünden vak'anüvis tarihlerinden farklı görülmemekle birlikte bir çok yönlerden onlardan ayrılmaktadır. Zaman zaman belirli konuların ele alınıp işlendiği de gözden kaçmamaktadır. Siyasal olaylar yanında imparatorluğun dayandığı kurumların da tam bir çözümlemesini (analiz) yapmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın belirttiği gibi Cevdet Paşa, "imparatorluğun tarihini adeta müesseselerin tarihinde mütalaa" etmektedir. Bu bakımdan imparatorluğun yükselmesinin değil çöküş döneminin tarihi olan bu eserde, Osmanlı Devletini batılılaşmaya götüren yapısal değişmelerinde derin bir açıklaması yer almaktadır.⁸⁷

Öte yandan Tarih-i Cevdet yalnız Osmanlı Devletiyle sınırlı kalmamıştır. çünkü yalnız bizim tarihimizi değil bütün insanlık tarihini ilgilendiren konuların bu kitaba ustaca serpiştirildiğini görmekteyiz.

⁸⁶Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, Cilt- VI, S.1585.

⁸⁷Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, Cilt- VI, S.1585.

Ahmet Cevdet Paşa, bilhassa İbn-i Haldun, İbn-i Teymiyye, Zehebi gibi İslam düşünürlerinin yanında, Michelet, A. Taine, Alman Tarihçisi J. Von. Hammer, meşhur İngiliz medeniyet tarihçisi Buckle ve İngiliz müellifi Macaulay' dan istifade ederek Batı kaynaklarını da kullanmıştır. Eserleri memleketin siyasi, içtimai ve kültürel hayatında bir yenilik ve hareket meydana getirmeye çalışan Tanzimat Devri'nin ihtiyaçlarına uygun olarak çok değişkendir. Daima medeniyeti, çağdaşlığı savunmuş, en basit eserinde bile devletin çürük taraflarını acı acı tenkit etmiştir. Cevdet Paşa özellikle kurumların bozuluş sebeplerine önem vererek bu bozulmanın tahliline girişmiştir. Böylece müessese tarihine dair ilk denemeyi gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Cevdet Paşa, Osmanlı vekayi' nameciliğinin geleneksel tarzı olan olayları yıl yıl anlatma ve her kısım sonunda da o yılki tayin ve vefatların listesini verme uygulamasının dışına çıkmıştır. Ayrıca tarihi çağlar meselesiyle ilgilenen Cevdet Paşa, Avrupa'da kullanılan taksimatın bize uymayacağını belirterek doğu için İslam öncesi ve sonrası diye bir taksimatın yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁸

Cevdet Paşa, tarihinin ilk cildinde ve yeri geldikçe diğer ciltlerinde toplum ve tarih anlayışını açıklamaya çalışmıştır. Bu konularda en çok İbn Haldun'dan etkilendiğini biliyoruz. Hatta Cevdet Paşa, Pirizade Sahip Molla'nın eksik bıraktığı Mukaddime çevirisini tamamlayarak bastırmıştır. İbn Haldun'un yanında Taine ile Michelet' den etkilendiği söylenmektedir. Dahası Alman doğu bilimcisi Hammer, İngiliz tarihçisi Buckle ile Mcaulay, Fransız filozof Montesquieu'den de çok yararlandığını söylediği rivayet edilmektedir. Gerçekten Ali Ölmezoğlu'nun da belirttiği gibi, Cevdet Paşa'nın tarihin lüzum ve faydası üzerindeki düşüncelerinde bu söylentileri doğrulayacak görüşler vardır.⁸⁹

Cevdet Tarihi 'ne yöneltilen en büyük eleştiri, onun büyük ölçüde Doğu kaynaklarına dayanmış bulunması ve Batı kaynaklarına başvurmamış olması noktasında toplanmaktadır. Buna neden olarak da Cevdet Paşa'nın bir Batı dilini yeterince bilmemesi gösterilmektedir. Ancak büyük kaynaklar, Cevdet Paşa'nın Fransızca yazılmış " tarih ve kavanin" kitaplarını anlayacak düzeyde bu dili bildiğini doğrulamaktadır. Öte yandan hukukçu Ali Şahbaz Efendi'nin Batı

⁸⁸Türkler Ansiklopedisi, Cilt XI., 60. Bölüm, S.422.

⁸⁹Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S.1585.

kaynaklarını sürekli tarayarak Cevdet Paşa'ya düzenli notlar hazırladığını biliyoruz. Batı kaynakları konusunda kendisine yardım eden bir başka bilgin de Hoca Sahak idi. Encümen-i Daniş'in de Batı kaynaklarından yaptırdığı çevirileri de unutmamak gerekir. Bütün bunlar göz önüne alınırsa *Cevdet Tarihi'nin* Batı kaynakları yönünde pekte zayıf kalmadığı sonucuna varılabilir. Cevdet Paşa'nın Avrupa tarihi ile ilgili olarak verdiği bilgiler, onun Batı dünyasını ve Batı dünyasındaki gelişmeleri oldukça derin bir biçimde kavradığını ortaya koymaktadır. Avrupa tarihini işlerken Feodalite, Sınıf, Parlamento v.b. terimleri yerli yerine oturtması, bu büyük tarihçinin Batı tarihçiliğinin kavramlarına yabancı olmadığını kanıtlamaktadır.

Cevdet Paşa'nın *Tarih-İ Cevdet'le* birlikte ele alınması gereken ve XIX. yy. olaylarıyla birlikte birçok sorunlarına ışık tutan iki önemli eserinden de söz etmek gerekir. Bunlar *Tezakir* ve *Maruzat* adlarını taşımaktadır. *Tezakir*, Cevdet Paşa'nın vak'anüvisliğe getirilmesinden (1855) sonra görüp işittiği ya da doğrudan doğruya karıştığı olaylara, iç yüzünü bildiği konulara ve dönemin devlet adamlarına ilişkin aldığı, kendisinden sonra bu göreve getirilen Ahmed Lütfi Efendi 'ye gönderdiği yazılardan oluşmaktadır. Bu tezkerelerin hepsi 40 tanedir ve 40.tezkere paşanın özgeçmişine ayrılmıştır. Koca bir cildi dolduracak oylum da olan bu 40. tezkerenin kimi eklerinin Lütfü Efendi'ye gönderilmediği anlaşılmaktadır (*Tezakir* 4 cilt halinde M. Cavid Baysun tarafından yayınlanmıştır , Ankara , 1953-1967) . *Maruzat* ise II. Abdülhamid'in buyruğu üzerine, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemleri olayları hakkında kaleme aldığı 5 defterden oluşan "tarih kılıklı" bir eserdir. *Maruzat* büyük ölçüde *Tezakir'e* dayanmaktadır. Her iki eserde de anı niteliği taşıyan özellikler bulunmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar, bu eseriyle Cevdet Paşa'nın "lezzetli bir hatıra muharriri" olduğunu belirtmektedir.⁹⁰

Cevdet Paşa'nın yerine vak'anüvisliğe getirilen Ahmed Lütfi Efendi, Cevdet Tarihi'nin kaldığı yerden (1825-26) başlayarak olayları yazmaya başladı.

Ahmed Lütfi Efendi, sondan bir önceki bu görevde en uzun süre (41 yıl) bulunmuş Osmanlı vekayi'nüvüslüdür. Tarihi 1825/1876 yılları arasını kapsar. Vekayi' -nüvisliğin giderek itibar yitirdiğinin ve bir gazete habercisi, özetleyicisi durumuna düştüğünün farkındadır . Bu nedenle de Ahmed Lütfi Efendi ,

⁹⁰Tanzimat'tan Cumhuriyet' e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S.1586.

vekayi'nüvüsliği kendi deyişiiyle "aranıp, sorulmayan" bir görev olarak yorumlar. Ahmed Lütfi Efendi, tarihini, Tanzimat' ı yorumlamak ve eleştirmek için kullanmıştır . Tarihçi olarak Cevdet Paşa'nın yolunu benimsemek istemişse de olayları tarih dizimine göre yazmaktan başka bir şey yapmamıştır. Yine bu devirde Ahmed Vefik Paşa "**Fezleke-İ Tarih-İ Osman-İ**" adlı Avrupai tarzda bir eser yazmıştır. Eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, yükselmesi, genişlemesi ve yıkılmasının nedenlerinin gayet güzel bir şekilde ortaya koymuş ve kendisinden sonra gelen vakanüvislere örnek teşkil etmiştir.⁹¹

⁹¹Türkler Ansiklopedisi, Cilt XI., 60. Bölüm, S.422.

2) NAMIKKEMAL VE TARİHÇİLİK

Namik Kemal'in tarihe dönük çalışmaları, küçük denemelerle başlamış ve bütünlüğe varan bir gelişme göstermiştir. *Evrak-ı Perişan ve Emir Nevruz'* da seçmiş olduğu kahramanların yaşam öykülerini anlatmakla yetinmemiş, olayları sıkı bir eleştiri süzgecinden geçirmiş ve işlediği konulara yepyeni yorumlar getirmekten geri kalmamıştır. Bütün bu çalışmalarda "Avrupai bir zihniyet" in egemen olduğu anlaşılmaktadır. Seçmiş olduğu kahramanların (Selahattin Eyyubi, Fatih, Yavuz, Emir Nevruz) kişiliğinde İslam'ın büyük dönemlerine ışık tutmaya çalışmış ve onları kendi ahlak anlayışının birer simgesi olarak ele almıştır⁹².

Namik Kemal, Rodos'ta bulunduğu sırada *Osmanlı Tarihi'ni* yazmaya başladı. Bu kitabın önsözünde "*Tarih yalnız erbab-ı hükümet için değil, efrad-ı millet için elzemdir*" diyen Namık Kemal, Avrupa'da birkaç yüzyıldan beri her bilim gibi tarihin de "*deryalar kadar*" genişlediğini, her dilde yalnız kendi ulusunun değil, bütün dünyanın olaylarına ilişkin pek çok tarihlerin olduğunu belirtmekte; buna karşılık "*bizim lisanda ise ... devletimizin umum vakayini cami bir tarih mevcut değildir*" diye yakınmaktadır. Bu bakımdan yazdığı *Osmanlı Tarihi* ile böyle bir boşluğun doldurulmasına çalıştığını belirtmektedir. Ancak, Yavuz'un ölümüne kadar gelen bu tarihin, Fatih döneminin sonlarına kadar gelen kısmı çok sonra (1908-1910) basılabilmiş, bu yüzden Namık Kemal'in *Osmanlı Tarihi* kendi zamanında gereken yankıyı yapmaktan uzak kalmıştır. Başta Hammer olmak üzere bir kısım Bizans kaynaklarına da başvurularak yazılan bu eserde Namık Kemal, yabancı tarihçilerin düştükleri yanlışlıkları düzeltmeye çalışmış, zaman zaman da karşılaştırmalar yaparak kaynaklarda ki bilgileri eleştirmek yoluna gitmiştir. Namık Kemal, Tanpınar'ın deyişiyle kişileri ve dönemleri belirli bir ahlakın katkısız simgesi görmek arzusundan kurtulamamıştır. Bu nedenle o, olayları ve sorunları işlerken çoğu kez belge yerine mantığa başvurmuştur. Cevdet Paşa'nın çürütülmesi olanaksız belgelerinin yerine Namık Kemal'de mantık almıştır. Bununla birlikte Namık Kemal'in bu eseri, Osmanlı tarihiyle ilgili bir çok yanlışlıkları düzelteren oldukça akıcı ve sade dille yazılmış ve ayrıntılı Osmanlı tarihlerinden biri olarak

⁹² Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S.1587.

kabul edilmektedir . Öte yandan İslam'ın ilerlemeye engel olduğu yolundaki Ernest Renan'ın iddialarına karşı kaleme aldığı ancak II. Meşrutiyetten sonra basılan *Renan Müdafaaamesi*, Namık Kemal'in İslam tarihine bir uygarlık sorunu olarak eğilmesinin önemli bir kanıtıdır⁹³. Namık Kemal'in Osmanlılık ülküsüne dayanan bir tarih anlayışı yanında Türkçülüğe dönük tarih çalışmalarının da yavaş yavaş gündeme gelmeye başladığını görüyoruz . Avrupa'daki Türkoloji araştırmaları, Türklerin İslam'dan önceki tarihine önemli ölçüde ışık tutmuştu. Avrupa'daki Türkoloji araştırmalarının sonuçları, oraya gönderilen öğrenciler aracılığıyla ya da değişik kanallarla imparatorluğa ulaşmaya başladı . Batı Türkolojisinin Türk aydınları en çok etkileyen eserleri arasında, *des Huns, des Turcs, des Mongols, etc.* (Paris 1756-58) , Arthur L. Davids'in *A Grammar of the Turkish Language* (Londra, 1832) , Fransızcası Paris , 1836 ve Leon Cahun'nun *Introduction a l'histoire de l'Asie* (Paris 1986) gibi kitapları başta gelmektedir . Asıl adı Constantine Borzecki olan Mustafa Celalettin Paşa, 1869' da İstanbul' da yayınlanan *Les Turcs Anciens et Modernes* (Eski ve Çağdaş Türkler) başlıklı eserinde, Türklerin etnik bakımından Avrupa halklarıyla akraba olduklarını ve "Touro-Aryan" dediği bir ırka-Ari ırkın Turan kolu-mensup olduklarını ileri sürüyordu. Bu kitapta Atatürkçü tarih tezinin esasları vardır : Türk dili dünya dillerinin en eskisidir ; Yunanca'ya etki yapmıştır, Latince'ye etki yapmıştır . Yunan ve Roma dinsel tanrılarının , tanrıçalarının çoğunun adı Türk çıkışlıdır vb. Kitap, insanlık tarihinde Türk budunlarının büyük bir rol oynadığını da önemle belirtmektedir⁹⁴.

Aynı tarihlerde Ali Suavi, Paris 'te yayınladığı *Ulum* gazetesinde Türklerin eski bir uygarlığın temsilcileri olduklarını ve İslam uygarlığının gelişmesine büyük bir katkıda bulduklarını kanıtlamaya çalışıyordu . Ali Suavi bu makalesinde en çok Arthur L. Davids'in anılan eserinin girişinde verilen tarih bilgisine başvurmuştu.

⁹³Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-VI,S.1587.

⁹⁴Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-VI,S.1587.

3) AHMED VEFİK PAŞA, SÜLEYMAN PAŞA VE ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN TARİHÇİLİĞİMİZE KATKILARI

Zengin bir kütüphaneye sahip olan büyük bilgin, devlet adamı ve Moliere'in dilimize uyarlayıcısı Ahmed Vefik Paşa hem Osmanlı tarihine yeni bir yaklaşımla eğilmiş hem de bilimsel Türkçülüğün kurucularından olmuştur. Nitekim Ahmed Vefik Paşa, yalnız okullarda okutmak üzere yazdığı *Fezleke-i Tarih-i Osmani'de* (İstanbul, 1286) Osmanlı tarihini her bir imparatorluk kuruluş, yükselme, çöküş vb. evrelerini kapsayan altı bölümde incelemiştir. Onun bu sınıflandırması, son Osmanlı vak'anüvisi, seçkin tarihçi ve devlet adamı Abdurrahman Şeref Bey tarafından da benimsenmiş ve *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* (İstanbul, 1892-1895, II cilt) başlıklı eseri böyle bir yöntemle yazılmıştır⁹⁵.

Ahmet Vefik Paşa, Türklerin ve dillerinin Osmanlıdan ibaret olmadığını Pasifik' e kadar bütün Asya'da uzanan büyük ve eski bir familyanın Batı kolu olduğunu önemle belirten ilk kimselerden biri olmuştur. Ahmet Vefik Paşa, Ebulgazi Bahadır Han'ın çağatayca yazdığı *Şecere-i Türk-i* adlı eserini de Türkiye Türkçesine çevirdi. *Lehçe-i Osmani* adını taşıyan sözlüğüyle de yazı diline unutulmaz hizmette bulundu⁹⁶.

Ahmed Vefik Paşa'nın çağdaşı olan Süleyman Paşa, başlıca Davids'e ve diğer Avrupalı yazarlara dayanarak İslamlık öncesi Türklere ait bir bölümü de içeren *Tarih-i Alem'i* yayınladı. Süleyman Paşa'nın bu Türk tarihine yeni yaklaşımı *sarf-ı Türk-i* adını verdiği gramerinde de ortaya konulmuştu. Çünkü kendisinden önce Cevdet Paşa'nın bu konuda yazdığı kitap *Kavaid-i Osmaniye* başlığını taşıyordu. Süleyman Paşa, Recaizade Ekrem'e yazdığı bir mektupta Osmanlı'nın sadece bir ülke ismi olduğunu ve Türklerin dil ve edebiyatlarının Türk dili ve edebiyatı şeklinde nitelendirilmesinin daha doğru olacağını belirtiyordu⁹⁷.

Tarihçiden çok bir dilci olan Şemsettin Sami Bey, sözlük ve ansiklopedi çalışmalarıyla Türk benliği duygusunun gelişmesine önemli bir katkıda bulundu. 1899' da yayınlanan *Kamus-ı Türki* başlıklı sözlüğünde Şemseddin Sami, Türkçe

⁹⁵Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S.1588.

⁹⁶Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S.1588.

⁹⁷Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-VI,S.1588.

sözcüklere büyük bir önem ve ağırlık vermiştir . Sözlükteki Türkçe sözcüklerin sayısı 9917 yi bulmakta ve %34 oranında yer tutmaktadır . *Kamus-ı 'l-Alam* (İstanbul, 1889- 1898), Doğu ve Batı kaynaklarına dayanılarak Avrupa örneğinde yazılmış altı ciltlik büyük bir ansiklopedik bir sözlüktür. Bu büyük eser bugün bile değerini korumaktadır. Öte yandan Cahun'un yukarıda andığımız eserini temel alan Necip Asım da ilk kez derli toplu bir *Türk Tarihi* (İstanbul 1899) yazmayı başarmıştır⁹⁸.

Bu kültürel Türkçülüğün yanında siyasal içerikli bir Türkçülüğünde yükselmeye başladığı görülmektedir . 1860'dan sonra Rusların Ortaasya ' da yayılmaya başlamaları , İngilizlerin Hindistan'ı işgal etmeleri, diğer İslam ülkelerinin Avrupalıların egemenliği altına girmesi Osmanlı imparatorluğunda bir takım tepkiler doğurmakta gecikmedi . Bu durum, bir kısım Osmanlı aydınlarının gözlerini Ortaasya'ya ya da İslam dünyasına çevirmelerine yol açmış ve Orta Asya Türklerinin tarihine de yakın bir ilginin doğmasına ortam hazırlamıştır.

⁹⁸Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-VI,S.1588.

C-XIX. YÜZYILDA OSMANLI TARİHÇİLİĞİNİN MESELELERİ

Osmanlılarda XIX.yüzyıldaki tarih yazıcılığı çalışmalarında,bir yandan uzun bir araştırma ürünü olan ve sağlam bir yöntemle kaleme alınmış tarihlerin yanında " alelacele,tenkitsiz ve tahkiksiz,usulsüz ve tasnifsiz yazılmış birer kırk ambar" olan eserlerin de yayınlandığı görülmektedir. Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki, bilimsel çalışmalar için ortam pek elverişli değildi. Sistemli bir arşiv düşüncesine henüz ulaşılmış değildi . Birer vakıf kuruluş olan İstanbul kütüphaneleri hem dağınıktı hem de bunların düzenli katalogları yapılmamıştı. Ancak, 19.yy sonlarına doğru İstanbul'da bir komisyon oluşturularak "*Dersaadet ile Bilat-ı Selase'de* [Üsküdar,Galata,Eyüp] bilcümle kütüphaneler teftiş ve muayene ettirilerek" bunların kataloglarının hazırlanmasına ve basılmasına girişilmiştir. "Defter-i Kütüphane-i " başlıkları altında ayrı ayrı basılmış olan bu kataloglarda bir çok yanlışlıklar bulunmakla birlikte yine de bu yolda atılmış önemli bir adım sayılmalıdır. Bu koşullarda tarihe yönelik araştırma yapanlar ya uzun süre kitap toplamak zorunda kalıyor ya da büyük bir kitaplığı olan birine başvuruyordu.⁹⁹

Cevdet Paşa tarihini yazmak için sık sık Şeyhülislam Arif Hikmet Bey' in özel kitaplığından yararlandığını belirtmektedir. Önemli bir belge koleksiyonu olan Feridun Bey Münşeatı (Münşeatü's-selatim) ilk kez basılmıştı.Ancak bunun dışında yüzyılın sonlarına doğru yayınlanan Muahedat Mecmuası dışta tutulursa önemli sayılabilecek resmi belge yayınlarına da pek rastlanmamaktadır. Takvim-i Vakai ve Salnameler ise herhalde tarih araştırmaları için yeterli değildi.¹⁰⁰

Yukarıda belirttiğimiz gibi çarçabuk derlenen tarihlerin yanında özlü,birleşim (sentez) niteliği ağır basan eserlerin de ortaya çıktığı görünmektedir. Evkaf ve Maarif Nazırlıklarında bulunmuş olan Mansurizade Mustafa Nuri Paşa'nın Netayicü'le-vukuat (İstanbul,1878-1911) eserini bu açıdan değerlendirmek gerekir. Bu kitap Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1841'e kadar gelmekte ancak o zamana kadar yazılan tarihlerden oldukça farklı bir yöntemle kaleme alındığı

⁹⁹Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S. 1589.

¹⁰⁰Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S. 1589.

anlaşılmaktadır. Mustafa Nuri Paşa ,Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri "*idare-i siyasiye ve nizam-ı mevzua ve örfiyesi bittedfaat tebetdül eylemiş olmakla bunların hakayık-ı esbap ve letayiş-i vakıalarını mübeyyin olmak ve ahlafa acizane bir yadigar bırakılmak üzere*" bu kitabı yazmaya giriştiğini belirtmekte; asıl amacının ise "*her asırda cari olan nizam-ı mülkiyye ve kavanin-i askeriye ve idare-i maliye ve teferruat-ı saireyi meydana çıkarmak*" olduğunu vurgulamaktadır.İbn Haldun'un insan ömrüyle devletlerin kuruluş gelişme ve çöküş evreleri arasında bir benzerlik kuran tavrılar kuramından yola çıkan Mustafa Nuri Paşa, işlediği dönemi altı bölüm halinde incelemekte; her bölümün siyasal gelişmelerini özetledikten sonra imparatorluğun sosyal, ekonomik, askeri yapısında ve yönetim alanlarında görülen değişiklikleri ortaya koymaktadır.¹⁰¹ Mustafa Nuri Paşa ,olayların nedenlerini araştırmak suretiyle sonuca varan çağdaş anlamda bir tarihçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hiçbir Avrupa ülkesinde bulunmayan ve herhangi bir Batı dilini de bilmeyen Mustafa Nuri Paşa'nın nasıl böyle bir yönteme ulaştığı da araştırılması gereken bir konudur.

Mükrimin Halil Yinanç, Tanzimat dönemi tarihçiliği üzerine yazmış olduğu çok değerli makalesinde, Tanzimat'tan II.Meşrutiyet'e kadar yapılan bütün tarih çalışmalarını ortaya koymuş, genel ve özel tarihlerle şehir ve bölge tarihleri, monografiler, tarihi diksiyoneler, hal tercümelerini yazarlarıyla birlikte tanıtmış, dilimize yapılan belli başlı çevirilere de işaret etmiştir. Yinanç, bu ayrıntılı incelemesinin sonucunda şöyle demektedir: "Biz de bütün sosyal ve kültürel ilimlerde olduğu gibi,tarihe dair bilimsel eserlerin telif ve tercümesi çalışmaları hürriyetin ilanından yani 1908'den sonra başlamıştır." Bir çok tarihçilerimizin Osmanlı tarihinin sorunlarına yeni bir yorum getirdikleri de görülmüştür.¹⁰²

Bunlardan biri II.Meşrutiyet' ten bir süre sonra yayımlanmaya başlayan ve zamanında büyük yankılar uyandıran *Tarih-i Ebu'l-faruk'un* yazarı Murad Bey'dir. Murad Bey kamuoyunda ünlü gazetesinin adıyla anılmakta ve Mizancı Murad olarak bilinmektedir. "En problematik şahsiyetlerden biri" olan Murad Bey'in tıpkı Namık Kemal gibi "gazeteci, romancı, tenkitçi, piyes yazarı, hatırat

¹⁰¹ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S.1589.

¹⁰² Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-VI,S. 1590.

muhariri, siyasi eser müellifi ve tarihçi gibi hepsi birbirini tamamlayan çeşitli cepheleri vardır. Uzun süre Mekteb-i Mülkiye'de tarih öğretmenliği yapan Murad Bey bu bilimi Avrupa yöntemlerine göre işlemeye çalışmış, Fransız ve Rus kaynaklarına dayanarak *Tarih-i Umumi* başlığını taşıyan 6 ciltlik bir dünya tarihi yazmıştır. Bunu ayrıca *Tarih-i Osmani* adlı bir cilt de ek (zeyl) yazmıştır. Murad Bey, II.Meşrutiyet'ten sonra Rodos'ta sürgün bulunduğu sırada : "*Tarih-i Osmani 'de siyaset ve medeniyet itibariyle hikmet-i asliyenin taharrisine teşebbüs'*" etmiş ve *Tarih-i Ebu 'l-faruk* (İstanbul, 1909-1916) böylece ortaya çıkmıştır.¹⁰³

Murad Bey *Tarih-i Ebu 'l-faruk* 'ta Osmanlı tarihinin olaylarından kültürel ve siyasal düsturlar çıkarmayı denemiş ve bir bakıma Osmanlı tarihinin felsefesini yapmaya çalışmış,yaşadığı dönemle ilgili eleştirilerini geçmiş yüzyıllara doğru kaydırmaya çaba göstermiştir. *Tarih-i Ebu'l-faruk*, Mükrimin Halil Yinanç tarafından oldukça ağır bir saldırıya uğramış, Murad Bey cahillikle, megalomanlıkla, "milli tarihimizi hicv" etmekle, "dedelerimizi tezyif ve tahkir eylemek"le suçlanmıştır; "cahilina bir kitap vücuda getiren ve pek çok şöhret kazanan, siyasi ve fikri hayatımızda en fazla müessir olan kimselerden biri bulunan bu zatın" eserinin" bugün tarih nokta-i nazarından ilmi hiçbir kıymeti" bulunmadığı yargısına varılmıştır. Ancak son yıllarda Mizancı Murad Bey üzerinde oldukça kapsamlı bir eser ortaya koymuş olan Birol Emil, Mükrimin Halil Yinanç'ın bu düşüncelerinde "izaha muhtaç noktalar" bulunduğunu belirtmiş ve Yinanç'ın bu ağır eleştirmelerinde pek de haklı olmadığını örneklerle kanıtlamıştır.

II.Meşrutiyet döneminin ünlü isimlerinden Ali Kemal, Raşit Müverrih mi? Şair mi? başlığıyla yayımladığı küçük fakat özlü kitabında tarihçiliğimizin dününü eleştiri süzgecinden geçirmiş,o günkü durumuna yeni bir yaklaşımla eğilmiş ve bu arada Murad Bey'in eseri üzerinde de durmuştur. Nitekim gazetelerin ölümünü bile (1917) "haber vermeye cesaret edemedikleri Murad Bey" için Ali Kemal, şunları yazıyordu: "tarihe ve müverrihliğe dair bizde bu esif yokluk içinde yegane varlık Murad Bey Hocamızdır. Murad Bey ilk Türk müverrihidir ki, hiç değilse bir dereceye kadar yukarıdan beri arz ettiğimiz şartlara tevfiқан bir *Tarih-i Osmani'yi*

¹⁰³ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S. 1 590.

Tedvin eylemiş olsun. *Tarih-i Ebu 'l-faruk* bu nokta-i nazardan bizde henüz yazılmamış bir harika ki, bütün Osmalılarca ibretle mütalaa olunmağa değer, olunursa fikren de, ahlaken de tezhip ve terakkimize hizmet eyler." ¹⁰⁴

Ali Kemal, Murad Bey'in tarihinde "fenne, mantıka, akl-ı selime mugayir bir mütala, bir fikir" bulunmadığını söylüyor ve onun "kavmi, dini her türlü hissiyatına galip geldiği için" şimdiye kadar tarihçilerimizin düştükleri "tarafgirane mütaaalalara" düşmediğini de eklemekten geri kalmıyor.¹⁰⁵ Vedat Günyol bu konuda kaleme aldığı bir denemesinde "Osmanlı yönetiminin saray çevrelerini, namuslu bir tarihçi, her şeyden önce namuslu bir yurttaş açısından, eleştirel bir yaklaşımla ele alan bu güzelim eser, bize uzak geçmişimizi bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir" yargısına varmaktadır.

II.Meşrutiyet gazete ve dergi yayınına büyük bir atılım getirmiştir. Taşra basımında da büyük bir gelişme göze çarpmaktadır. Okullardaki tarih derslerinin programlarında önemli değişiklikler göze çarpmaktadır.

XIX.Yüzyıldan, XX. Yüzyıla geçerken ilk defa Türk tarihçiliğinin temelleri atılır. 1910'da Tarih-i Osmani Encümeni adını taşıyan bir derneğin kurulması, Türkiye'de çağdaş anlamda tarih araştırmalarının başlaması açısından oldukça önemli bir adımdır. Encümenin çıkardığı derginin (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası / TOEM) ilk sayısında: "*Usul-i Meşrutiyet-i istihsal eden Osmanlılar tevhid-i anasır, telif-i menafi, teflik-i amal ile vatan-ı müstereke aynı kuvvetle sarılmak azmini ihzar edince tarih-i milliyi öğrenmek lüzumu tezahür ediyordu.* " denilmekteydi. Bundan anlaşıldığına göre TOE tarihi, ittihad-ı anasır için bir basamak olarak kabul ediyordu. Osmanlı padişahı da derneğin çalışmalarına mali katkıda bulunuyordu. "Encümenin vazifesi Devlet-i Osmaniye'nin mükemmel bir tarihini vücuda getirmek ve Tarih-i Osmani'ye ait resail ve evrak ve kuyudatı tab ve neşr etmektir. İşbu vazife şimdilik Tarih-i Osmani'ye münhasır ise de ileride tevsi olunabilir". Bundan anlaşıldığına göre derneğin asıl amacı, "mufassal ve mükemmel" bir Osmanlı Tarihi yazmaktı. Derneğin sürekli üyeleri arasında

¹⁰⁴ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-VI,S.1590.

¹⁰⁵ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S.1590.

Abdurrahman Şeref, Ahmed Tevhid, Ahmed Refik, Mehmed Arif, Necip Asım gibi o dönemin ünlü tarihçileri bulunuyordu.¹⁰⁶

Tarih-i Osmani Encümeni, çağdaş anlamda tarih malzemesinin nasıl değerlendirileceği, kaynakların nasıl kullanılacağı, belgelerin ne şekilde ele alınıp işleneceği gibi sorunlara bilimsel yöntemlerle yaklaşılmasının ilk örneklerini verdi. Encümen bir yandan çeşitli monografiler yayınlarken öte yandan da en eski Osmanlı kaynaklarının *Aşık Paşazade Tarihi* başta olmak üzere) eleştirili basımlarının yapılmasına da ağırlık verdi. Kaynakların var olan yazmalarının birbiriyle karşılaştırılması suretiyle en eski metne yakın bir nüshanın ortaya çıkmasını sağlayan bu yöntemin (edution critique) ilk kez bu tarihlerde bizde uygulanmaya başladığını belirtmek gerekir. Osmanlı kanunnameleri (Fatih,Sultan Süleyman) başta olmak üzere Dursun Bey'in *Tarih-i ebu 'l-feth*, Kritovoulos'un *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani* gibi kaynak eserler de TOEM'in sayılarına ek olarak veriliyordu. Bu "ilaveler" in değerli bir koleksiyon oluşturduğunu belirtmek gerekir. Öte yandan Türkiye'nin çeşitli yerlerinde Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait kitabelerin derlenip yayınlanması yolunda da çok ileri adımlar atıldı. Halil Ethem' in Kayseriye Şehri (İstanbul,1918) bunun en seçkin örneklerinden biridir. TOEM'in hemen hemen her sayısında kitabelerle ilgili önemli yazılar yer almıştır.¹⁰⁷

Encümenin üyelerinden biri olan "piyade yüzbaşısı" Ahmed Refik Bey,hem Osman Nuri'nin eksik bıraktığı *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı 'mn* 3. cildini tamamlıyor, hem *Büyük Tarih-i Umumi 'yi* forma forma yayınlıyor, hem de TOEM' de çoğu arşiv malzemesine dayalı çok değerli incelemeler kaleme alıyordu. Bütün bunların ötesinde bu son derece çalışkan ve üretken tarihçimiz, birer halk kitabı sayılabilecek eserleriyle Türkiye'de tarih sevgisinin uyanmasına, tarih bilgisinin geniş ölçüde artmasına ve tarih bilincinin yerleşmesine önemli bir katkıda bulunuyordu. Gerçekten "Müverrih Ahmed Refik" , Türkiye'de *Tarihi Sevdiren Adam* oldu . Hasan-Ali Yücel, forma forma yayınlanıp sınıfa ulaşan *Tarih-i*

¹⁰⁶ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt- VI,S.1592.

¹⁰⁷ Tanzimat'tan Cumhuriyet' e Türkiye Ansiklopedisi. Cilt- VI,S.1593.

Umumi 'nin , kendi kuşağını nasıl olumlu bir yönde etkilediğini bütün canlılığıyla bize anlatmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Encümenin temel amaçlarından biri büyük bir Osmanlı Tarihi ortaya koymaktı. Tasarlanan *Osmanlı Tarihi'nin* I.cildi Necib Asım ve Mehmed Arif tarafından yazıldı : "*İşbu birinci ciltte Osmanlıların aslı olan Türklere ve Osmanlıların yed-i fethine geçen memalikte kalbel istila hükümet eden ümem ve akvamın ahvaline mütedair bir hulasa tertip ve derc kılınmış, badehu devlet-i ebed müddet-i Osmaniye 'nin bidayet-i zuhuru ve birinci padişah-i alicah Osman Han Gazi 'nin ahd-i hükümeti nakl ve beyan olunmuştur*". Böylece bu ciltde Osmanlı tarihinin, genel Türk tarihinin bir halkası olarak ele alındığını, Osmanlı devletinin kuruluşundan önce Anadolu'nun,Rumeli'nin ve Bizans'ın durumunun incelenerek tarihsel koşulların ortaya konulduğunu görüyoruz. Osmanlı devletinin kuruluşu Osman Gazi dönemi için o zamana kadar tarihçilerin pek dikkatini çekmeyen önemli kaynakların (*Kemalpaşazade Tarihi gibi*) kullanıldığını ve bu kaynaklardaki bilgilerin birbiriyle karşılaştırılarak eleştirci süzgecinden geçirildiği anlaşılmaktadır. Kitabın diğer ciltlerinin yayınlanamamış olması bu önemli girişimin yarıda kalmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra Tarih-i Osmani Encümeni, Türk Tarih Encümeni adını aldı ve TOEM de *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (TTEM) adıyla yayınıını sürdürdü.¹⁰⁸

Siyasal ve ideolojik bir akım olarak *İslamcılık*, II. Meşrutiyet'te oldukça önemli bir rol oynamıştır. İslam'ın asli prensiplerine dönüş, bu akımın ana tezidir.Geçmiş, uygarlığı ve düşüncesi bakımından, İslamın zengin tarihi istenilen ve aranılan kanıtları ve örnekleri sağlamaktır. Bu akımın yayın etkinlikleri öteki akımları temsil edenlerin yayınlarıyla karşılaştırılmayacak kadar çoktur. *Sirat-ı müstakim, Sebilü 'r-Reşad, Mekatip ve Medaris, Beyanü '-Hak, Liva-yı İslam, Mahfel* gibi dergiler bu akımı temsil eden çeşitli derneklerin belli başlı yayın organlarıydı. *İslam Mecmuası* ise dinin ulusal bir kimliğe büründürülmesinden yana olan Türkçülerin yayın organı olarak kalmıştır. Bütün bu dergilerdeki yazılarda İslam tarihine ve İslam uygarlığına ilişkin araştırmalara da yer verilmekle birlikte daha çok *ideolojik* konu ve sorunlar ağır basmaktaydı. Bu yüzden Tanzimat

¹⁰⁸ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. Cilt- VI,S.1593.

döneminde olduğu gibi II. Meşrutiyet döneminde de derli toplu bir İslam tarihi yazılamadı. Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa 'sı* bu alanda yapılan en iyi derlemelerden bir olmak özelliğini koruyordu.

Batı dillerinden yapılan çeviriler, II. Meşrutiyet tarihçiliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Ünlü Fransız tarihçi si Charles Seignobos'un *Tarih-i Medeniyet* (çev. A.Refik, İstanbul, 1328, 3.cilt) ve *Tarih-i Siyasi* 1814-1896 (çev. Ali Reşad, İstanbul, 1324-1326) gibi eserleri ilk akla gelen çevirilerdir. Engelhardt'ın Türkiye ve Tanzimat başlığını taşıyan eseri de Ali Reşad tarafından dilimize çevrilip yayımlanmıştır (İstanbul, 1328). Mehmed Ata Bey, Hammer'in ünlü *Osmanlı Tarihi'nin* Fransızca çevirisini esas alarak Türkçeye çevirmeye başlamış ve bu tarihin bütün Doğu kaynaklarını kontrol etmek suretiyle eksiklerini gidermeye, yanlışları düzeltmeye çalışmıştı.¹⁰⁹ Böylece ortaya büyük bir emek ürünü olan çeviri çıkmaya başladı. Devlet-i Osmaniye Tarihi başlığını taşıyan bu çevrinin ancak 10 cildi yayınlanabilmiştir. (İstanbul, 1329-1337, 11. cilt yeni harflerle, İstanbul, 1947).

Meşrutiyetten sonra tarihçiliğimiz, yeni Türkiye devletinin kurulmasıyla ulusal ve çağdaş bir aşamaya geldi.

¹⁰⁹Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. Cilt- VI,S.1594.

IV. BÖLÜM MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1876-1914)
EGİTİM SİSTEMİ VE TARİHÇİLİĞİMİZ
A) SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE (1876-1908)
GENEL BAKIŞ

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Tarihi içerisinde anayasalı bir İslam devleti modeli olarak anılır.¹¹⁰ Osmanlılarda ilk anayasa ve parlamantoya kaldırdığı iddiası, ancak onları teoride kalmış organlar olarak askıya alması anlamında doğrudur. Teoride ikisi de meşrutiyet döneminin sonuna kadar vardı. Parlamantonun yanı sıra II. Abdülhamid yanında özel bir danışma komitesi oluşturdu. Bu istişare komitesi, özellikle siyasal, dinsel ve askeri meselelerde padişaha danışmanlık yapıyordu. Böylece II. Abdülhamid, dönemin aydınlarından oluşan "Yeni Osmanlılar"a nazara meşveret usulünü daha tutarlı ve doğru olarak uyguluyordu.

II. Abdülhamid döneminde meşrutiyet ile beraber devlet tam bir merkezleşmiş bürokrasiyle yönetildi.¹¹¹ Telgraf, bu merkeziyetçi bürokrasiyi güçlendiren teknik ve modern bir araç oldu. II. Abdülhamid devrinde 30.000 km' den fazla telgraf hattı oluşturuldu. Bu hatlar Hicaz'a, Yemen'e kadar uzanıyordu. Bu sayede ülkede oluşan durumu Osmanlı devletinde çalışan bir Fransız telgraf mühendisi şu sözleriyle özetler "Türkiye yol ve demiryollarının gidemediği yerlere telgraf hatlarını geren ilk ülke olmuştur."¹¹² II. Abdülhamid rejimine sadakatle hizmet eden telgraf, onun yıkılışına da ilk önce yardım eden araç olmuştur.

II. Abdülhamid dönemindeki bürokratik anlayış telgraf dışında bir örgütün daha gelişmesine katkı sağladı. Hiç şüphe yok ki, bu örgüt "hafiye ve jurnalci" teşkilatı oldu. Bu sayede, memurların ve amirlerin devlete bağlılığı kontrol edilmek istenmiştir. Hafiyelik ve Jumalcilik örgütünün başkentte "Baş Hafiye" adı altında bilinen bir resmi makamı, dairesi ve ödeneği olmakla birlikte, hafiye ve jumalci

¹¹⁰ Niyazi Berkes, a.g.e., S.343.

¹¹¹ Niyazi Berkes, a.g.e., S. 344.

¹¹² Niyazi Berkes, a.g.e., S. 344.

kadroları temelde geniş bir gönüllü ordusuydu. Bu gönüllüler ordusuna geniş özgürlük alanı tanınmıştır.

Hafiye ve jurnalcılık teşkilatının hummalı çalışmalarına rağmen, rejime katkıları açısından pekte başarılı saymak mümkün değildir. Bazı aydın ve memurları bıktıran bu örgüt içinde suistimalcilerde çıka gelmiştir. Bu şahıslar daha ziyade çıkar elde etmeyi düşünen kişilerden olmuştur.¹¹³

Şu gerçeği hepimiz bilmekteyiz ki, Sultan II. Abdülhamid Han devri, bugün dahi en tartışılır tarihi dönemlerden birisini teşkil etmektedir. Zira bu dönemde, yukarıda da bahsedildiği üzere bir tarafta merkezîyetçi bürokrasiyi oluşturma adına " Hafiye ve Jurnalcılık" örgütleri kurulurken, öbür yanda Batı'yı örnek alan reformlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu devri böylesine tartışılır kılan sıkça rastlanılan diyalektik çelişkilerdir. Kuşkusuz, II. Abdülhamid devri ile ilgili daha objektif değerlendirmeler yapabilmek için, dönemin şartlarını da dikkate almak gereklidir. Omsalı Devleti'nin sert görünümlü ve otoriter uygulamaları da bulunan bu padişahı diğer taraftan akla, mantığa uygun, günlük hayata uyarlanabilir Batılı reformlara yeşil ışık yakmıştır.¹¹⁴

II. Abdülhamid bir taraftan merkezîyetçi bürokrasisini güçlendirmeye çalışıyor, bir taraftan aklına yatan Batılı ıslahatlara olur veriyordu. Diğer taraftan ise asker-ulema- bürokrat üçlüsünün oluşmasını sağlamak için cesur uygulamalara gitti. II. Mahmut zamanından beri hiçbir padişahın yapmadığı bir alçak gönüllülük ile Başkomutanlık Dairesi'ne (Serasker Kapısı) giderek komutan ve subaylarla akşam yemeği yendi. Ardından dört gün sonra, Tersane'yi ziyarete giderek donanma subaylarıyla da yemek yendi. Daha sonra ise Meşihat'a giderek ulema ile iftara oturdu. Bakanları saraya davet ederek Mabeyin Paşa ve Beyleriyle birlikte hepsine ziyafet çekti. Rusya savaşı dolayısıyla, askeri Haydarpaşa hastanesini ziyaret ederek cepheden gelen yaralılara atiyeler dağıttı. Camilere giderek halkla birlikte namaz kıldı. Belirttiğimiz uygulamaları ile sempatizan bir kitle oluşturmaya çalışan Abdülhamid Han, kendisine karşı en büyük yakınlığı daima halktan gördü.¹¹⁵

¹¹³ Niyazi Berkes, a.g.e., S. 345.

¹¹⁴ Bemard Lewis, a.g.e., S.176.

¹¹⁵ Niyazi Berkes, a.g.e., S. 347.

Dindar kimlikli Osmanlı padişahı II.Abdülhamid, halkın nabzını istediği şekilde ayarlamak için sansür yoluna gitti. Abdülhamit Han, halkla iyi ilişkiler kurmaya çalışırken, basını kontrol altına almayı öğrendi. Basın ve sansür uygulaması sayesinde padişah geniş kitleleri kontrol altına alarak kendisine ve rejime saygınlık duyulmasını sağladı. Padişah-basın diyalogu , resmi sansürcülerin oluşmasına neden oldu.

Sultan II.Abdülhamid zamanında günlük gazeteler bile yayımlanmadan önce, resmi sansürcülerin denetiminden geçirdi.Sansür müessesesi, yalnız rejime muhalif tehlikeli fikirlerin önlenmesine değil, aynı zamanda yazarların eğitimine de yaradı. Onların edep, sadakat, din ve hamiyet ölçülerine göre yazı yazmalarını öğreten bir müessese olmuştu. Hafiyeler ve jurnalciler gibi, sansürcülere de geniş bir hayal gücü tanınmıştı. Fakat onlar da zaman zaman mikroskoplarını iyi ayarlayamazlar, bazen gözlerinden kaçırdıkları yazılar olurdu.¹¹⁶ Bu gidişat zamanla basın yazarlarının, "iyi sözcükler" ve "kullanılmaktan sakınılacak sözcüklerin bazıları" şeklinde listeleme yapmasına neden oldu.

Bütün sansürcülük uygulamaları, hafiyeler ve jurnalcilik faaliyetlerine rağmen II.Abdülhamid Han dönemi incelendiğinde düşün akımları açısından da bir çelişki yumağı ortaya çıkar. II.Abdülhamid devrinde bir takım katı uygulamalara rağmen çağdaşlaşmamıza olumlu katkı yaptığına inanılan, Ulusçuluk, Turancılık, ve Demokratikleşme gibi fikir olguları bu dönemde tartışılır ya da hala daha fazlasıyla konuşulur hale gelir.

¹¹⁶Niyazi Berkes, a.g.e., S. 348.

B-MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER

Şimdiye kadar belirttiğimiz siyasi yönlerin dışında Sultan II.Abdülhamid çok yönlü kişiliği ile eğitim işleriyle de uğraşmıştır.

II.Abdülhamid, ilköğretimden yükseköğrenime kadar eğitim meselesine vakıf, öğretmenlerin yetiştirilmesi hususunda titiz, azınlıkların sahip olduğu okullar ve bu okullardaki faaliyetlerden haberdar bir devlet adamıdır. Sultan Abdülhamid Han'ın eski Maarif Nazırlarından Münif Paşa ile konuşması sırasında "mekteplerden çıkarılanların bazıları Avrupa Üniversitelerine gönderilip, buna niçin oldukça büyük paralar harcanmaktadır. Buraya bilgili profesörler gönderilip, üniversitenin ıslahı düşünülmüş ise de maalesef arkasının takip edilmediği görülmüştür" ve yine "Maarifin yayılması maksadıyla bunca para harcandığı halde, doğru ve gerçek bilgili olarak okullardan çıkan gençlerimizin sayısı, Hıristiyan okullarından çıkanlara göre az bulunuyor." İfadesiyle, eğitim alanlarında yapılanların yetersizliğini yakınlıkla ortaya koyuyor.¹¹⁷

1)I.Meşrutiyet Döneminde Eğitim Alanındaki Gelişmelere

Genel Bir Bakış

Bu dönemdeki gelişmeler, bir sistem değişikliğinden çok, uygulamaya geçirilememiş olan 1869 Nizamnamesinin uygulamaya geçilmiş olması denilebilir. Ama bu uygulamada İmparatorluk içindeki toplumsal gelişmenin eğitim sistemine yansımaları gösteren ilginç ipuçları vardır. Bunları sırasıyla görelim:

Bunlardan *birincisi*, Müslüman kesimde daha çok rüştiyeler düzeyinde bir özel okul furçasının başlamasıdır. Özelokullar Müslüman kesmin. özellikle seçkinlerin oturduğu yörelerde,yirmi otuz odalı konaklar kiralanarak kurulmaya başlanmıştır. Şemsü'l-maarif, Numune-i Terakki, Rehber-i Marifet, Darü't-talim, Darü't-tedris vb. isimler alan bu okullarda, genellikle memurlar ders veriyordu. Okulların her birinin kendine özgü bir niteliği vardı. Kimisi Fransızca'ya, kimisi fen ve rizaiyeye ya da Arapça'ya verdiği önemle tanınıyordu: Örneğin Mimar Kemalİttin Bey, ünlü matematikçi Mehmet Nadir Bey' in okulu olan Numune-i Terakki'den yetişmiştir.

¹¹⁷ Niyazi Berkes, a.g.e., S. 348.

Özel okulların sayısındaki bu artış, devletin eğitim konusunda öncülük yapamadığını göstermektedir. Toplumda değişmeye başlayan sınıfsal yapının yeniden üretilmesinde kalite açısından ortaya çıkan istemleri karşılamakta devletin girişimleri yetersiz kalmaktadır.¹¹⁸

Uygulamanın *ikinci* ilginç özelliği Tanzimat döneminde daha çok merkezde kalan eğitim gelişmelerinin tüm imparatorluğa yaygınlaştırılmasıdır. Rüştîyeler, idadiler ve sultanilerden meydana gelen ilk ve orta öğretim kurumları, tüm imparatorluğu kaplar hale gelmiştir. Bu okulların yaygınlaştırılması, beraberinde bunlara hoca sağlayacak öğretmen okullarının yaygınlaştırılmasını da getirmiştir. Böyle bir sistemin yaygınlaştırılabilmesi, bir finansman sorunudur. Finansman, 1884 'de yeni vergiler konularak sağlanmıştır.

II. Abdülhamid döneminde eğitim sisteminin neden yaygınlaştırıldığı ve bu yaygınlaştırmanın ne gibi sorunlar çıkardığı üzerinde biraz durmakta yarar vardır. Bu dönemde eğitim sisteminin yaygınlaştırılması, bir yandan sistemin varlığıyla açıklanabilir. Bürokrasisi yaygınlaşmaya devam eden devlet, yerel bürokrasisini yetiştirmek durumundadır. Burada Düyun-u Umumiye'nin örgütlenmesinin yarattığı bürokratik kesim talebini de unutmamak gerekir. Ayrıca, kısmen de olsa, gelişen Türk ticaret sermayesinin –özel okulların kurulmasında görülen- eğitim talebi vardır. İsteme dayanan bu açıklama, yeterli olmayabilir. Bu dönemde, eğitim sisteminin yaygınlaştırılması ve çoğalması ile yarışma ya da bir çeşit savunma güdüsü de vardır denilebilir.

Eğitim sisteminde bu yaygınlaşmanın ve İstanbul dışındaki küçük bürokrat ve ticaret burjuvazisinin eğitilmesinin, İttihat ve Terakki hareketinin hızlanmasında önemli katkıları olacaktır. II. Abdülhamid yönetimi, eğitim sistemini yaygınlaştırarak karşıtını da geliştirmiştir.

Bu dönemde de, duyulan gereksinmelere göre, meslek okulları ve yüksek okullar açılmaya devam etmektedir. Bu konudaki çeşitlenme artmıştır. Mekteb-i Fünun-i Maliye (1878), Hukuk Mektebi (1878), Sanayi-i Nefise Mektebi (1879), Ticaret Mektebi (1882), eğitim tekniğini öğreten Darü'l-ameliyat (1881), Hendese-i

¹¹⁷ Tanzimat'tan Cumhuriyet' e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt II, S.471.

Mülkiye (Mühendis Mektebi) (1883), Mülkiye Baytar Mektebi (1887), Nümune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887), Polis Dershanesi (1889) sayılabilir.¹¹⁹

Bunlar arasında Hukuk Mektebi'nin bulunması, Osmanlılarda sınıfsal yapının yeniden üretilmesindeki değişimleri göstermesi bakımından üzerinde durulacak *üçüncü* olgudur. Klasik Osmanlı sisteminde yargı işlevi, ilmiye sınıfını ve bunların yeniden üretimi medrese sistemi içinde gerçekleştiriliyordu. Hukuk Mektebi, ilmiyenin yargı işlevinin bürokratikleştiğini, yeniden üretim mekanizmasının ayrı olarak kurulduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle, Osmanlı toplumunda ilmiyenin kaybeden sınıflar arasında bulunuşunun en belirgin simgelerinden biri olmaktadır.

Üzerinde durulması gereken *dördüncü* olgu, mülkiye mühendisi ya da sivil mühendis yetiştirme çabalarıdır. Önemli kısmı yabancı sermaye eliyle de yapılsa, devletin demir yolu, sulama vb. altyapıları geliştirme eğilimi vardır. Bağdat Demiryolu, Hicaz Demiryolu gibi önemli projeler uygulanmaktadır. İşte, devlet, bu yeni işlevleriyle ilgili teknik personeli yetiştirmek durumundadır. Devletin işlevlerindeki bu gelişme, eğitim sisteminde Hendese-i Mülkiye'nin kurulmasıyla sonuçlanacaktır.

1890'lı yıllardan sonra, meslek okulları ve yüksek okullar da İstanbul dışında yaygınlaşmaya başlamıştır. Alman sisteminin etkisiyle, her ordu merkezinde bir Harbiye kurulmuştur. Harbiye'nin kurulduğu kentler Şam, Bağdat, Erzincan, Edirne ve Maraş'tır. Şam'da Tıbbiye açılmıştır. Selanik, Konya ve Bağdat'ta Hukuk Mektebi kurulmuştur. 1907'de Selanik'te Polis mektebi açılmıştır.¹²⁰

İmparatorluk içinde eğitimin yaygınlaştırılması ve çeşitlendirilmesi, bir üst eğitim kuruluşuna hissedilen gereksinmeyi arttırmıştır. Ayrıca Avrupa'da gelişen "Genç- Türk" hareketlerinden çekinildiğinden, Avrupa'ya yükseköğretime öğrenci gönderilmemeye başlanmıştır. Bu, ülke içinde üniversite kurulmasını tekrar gündeme getirmiş ve 1900'de Darülfünun-ı Şahane, Sadrazam Sait Paşa'nın teknikleriyle kurulabilmiştir.

¹¹⁹ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt II, 472.

¹²⁰ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt II, 472.

Sait Paşa'nın önerisinde, o zaman Avrupa üniversiteleri gibi beş fakülteli bir üniversite söz konusudur. Sait Paşa'nın sözleriyle *"Her Darü 'l-ulum, beş Darü 'l-icaze 'den terekkiüp eder. Bunlar İlm-i Hukuk, Ulum-ı Tabiiye, Riyaziye, Ulum-ı Tıbbiye, Ulum-ı Hikemiye ve Edebiye, Ulum-ı İlahiye Darü 'l-icazeleridir. "*¹²¹

Darülfünun-ı Şahane ; a) Ulüm-ı A.liye-i Diniye, b) Edebiyat, c) Ulüm-ı Riyaziye ve Tıbbiye Bölümlerinden oluşuyordu. Hukuk ve Tıp fakülteleri daha önce açıldığı için, Darülfünun'a katılamamıştı. Bu okul geniş kitleye açılmamış, her yıl alınan öğrenci sayısı 85 düzeyinde kalmıştır.¹²² Hatta Darülfünun, ayrı bir binaya gerek görülmeyerek, Cağaloğlu' ndaki Mülkiye Mektebi binası içinde açılmış ve yönetimi de bu okulun müdürüne bırakılmıştı. Darülfünun, diğer yüksekokullardan -örneğin Mühendis Mektebi'nden- farklı olarak paralıydı. Bu, üzerinde durulması gereken ilginç bir tutum farklılığıdır. Doğrudan doğruya devletin ihtiyacını karşılamak için öğrenci yetiştiren yüksekokullar desteklenirken uygulama açısından işlevi belirsiz görülen üniversite, böyle bir destek görmemiştir. Çok destek görmeyen, kuşku duyulduğu için de sıkı bir denetim altında tutulan Darülfünun, önemli bir gelişme gösteremeyecektir. Darülfünun'un gelişmesi için 1908 Devrimini beklemek gerekecektir.

2)II.Meşrutiyet Döneminde Eğitim Alanındaki Gelişmelere

Genel Bir Bakış

Bu dönemde, eğitime ilişkin strateji sorunları ve eğitim felsefesi, siyasi gündemde ön planda tartışılan konular olmuştur. Örneğin Emrullah Efendi'nin "Tuba Ağacı Nazariyesi", Sait Bey'le Ziya Gökalp çocuğun bir birey olarak mı, yoksa toplumun bir ögesi olarak mı eğitilmesi gerektiği konusundaki tartışmalar, siyasi gündem içinde her zaman ilgi toplamıştır. Maarif Nazırı Emrullah Efendi *"maarif, tuba ağacına benzer"* sözüyle "ıslahat ve teşkilat"a ilköğretimden değil, yükseköğretimden başlamak gerektiğini söylüyordu. Ama uygulamada, tüm eğitim alanında değişiklikler getirdi. İlköğretim parasız ve zorunlu hale getiriliyor, ilköğretim için özel vergi konuluyor, vilayetlerde kurulan özel idarelere bu konuda

¹²¹ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.Cilt II,S.472.

¹²² Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.Cilt II,S.472

önemli sorumluluklar veriliyordu. "Tevhid-i Tedrisat" (öğretimin birleştirilmesi) yolunda bazı adımlar atılıyor, eğitimin ulusallaştırılmasına çalışılıyordu.¹²³ Ulusçuluk akımının gelişmesi ve kadınların eğitiminin yaygınlaştırılması, İttihat ve Terakki döneminin önem verilen konuları arasındadır. Kısa bir değerlendirme yapılırsa, bu dönemi Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen eğitim atılımına ilişkin düşüncelerin geliştiği ve denendiği bir hazırlık evresi olarak niteleyebiliriz.

1908 sonrasında İttihat ve Terakki ile birlikte gelen siyasal ve ideolojik tutumlar, yükseköğretime hemen yansımıştır. 1909 yılında Hendese-i Mülkiye askeri yönetimden ayrılarak Nafia Nezareti'ne bağlı Mühendis Mekteb-i Alisi haline geldi. İlk "talebe cemiyeti" bu okulda kuruldu. II.Meşrutiyet'in ulusal burjuva yetiştirme eğilimleri, Mühendis Mekteb-i Alisi'ndeki öğrencilerin yönelimlerine de yansımaya başlamıştır. Önceleri Nafia Nezareti'nde görev almak için yetiştirilen öğrencilere yeni müdür Refik Bey, "şahsi teşebbüs" fikrini aşılacaktır.

İttihat ve Terakki döneminde, tüm yükseköğretim müesseselerinde benzer gelişmeler oldu. Bu değişimlerden en çok etkilenen de, Darülfünun oluyordu. II.Abdülhamid döneminde ikinci plana itilen Darülfünun ön plana çıktı. Darülfünun-ı Şahane, Darülfünun-ı Osmani oldu, program gelişti,o zamana kadar II.Abdülhamid'in kaygıları dolayısıyla programa alınmayan tarih, edebiyat, felsefe dersleri kondu. Öğrencilerden ücret almaktan vazgeçildi. Kayıttaki sınırlamalar kalktı.1912 yılında Emrullah Efendi bir nizamname ile Darülfünun'u yeniden düzenledi. Bu düzenleme üniversite, Ulum-i Şer'iyye, Hukuk, Fünun, Ulüm-i Tıbbiye, Ulum-i Edebiye adları verilen beş şubeye ayrıldı. Eczacı Mektebi'yle 1909'da kurulan Dişçilik Mektebi Ulm-i Tıbbiye Şubesi'ne, vilayetlerdeki Tıbbiyelerle Hukuk Mektepleri de Darülfünun'a bağlanmıştır.¹²⁴

Darülfünun ' da esas canlanma Balkan Savaşı (1912-13) sonrasında, Türkçülük ideolojisinin benimsenmesinden sonra görüldü. I. Dünya Savaşı içinde, 1915'te bir reform yapıldı. 19 Alman ve 1 Macar profesör çağrıldı. Alman profesörler Von Humboldt geleneğine göre üniversiteyi araştırmaya yöneltmeye çalıştılar. Aynı yıl

¹²³ Tanzimat'tan Cumhuriyet' e Türkiye Ansiklopedisi.Cilt II,S.473.

¹²⁴ Tanzimat'tan Cumhuriyet' e Türkiye Ansiklopedisi.Cilt II,S.473.

kızlara da yükseköğretim olanağı sağlamak için İnas Darülfünunu kuruldu. Ayrıca Medrestü'l-mütehassısın'ın kurulmasıyla Ulum-i Şer'iyye üniversiteden ayrıldı. Savaş koşulları içinde Darülfünun yeterince gelişemeyince 1919 yılında Darülfünun'un yeniden düzenlenmesi gündeme geldiği yıl üniversiteye "ilmi muhtariyet" tanındı.

Darülfünun'daki bu gelişmelerin yanı sıra, yüksekokullarla meslek okullarının açılması ve çeşitlenmesi de süregelmiştir. Gece Dersleri Mektepleri (1908), Rusuman Memurları Mektepleri (1909), Polis Memurları Mektepleri (1909), Dişçi Mektebi (1909), Muzika Mektebi (1910), Maliye Memurları Mektebi (1910), Kondüktör Mektebi (1911), Belediye Memurları Mektebi (1911), Kadastro Memurları Mektebi(1911), Evkaf Memurları Mektebi (1911), Darülbedayi (1914), Terbiye-i Bedeniye Müslim Mektebi (1915), Şimendifer Memurları Mektebi (1915),Darü'l-Elhan (1917), bu çeşitlemenin örnekleridir. Bu açılan okulların çoğunluğunun orta kademe bürokrasiyi yeniden üretmeye dönük olduğu görülmektedir.¹²⁵

Yeni eğitim sisteminin oluşturulmasında, Tanzimat'tan İttihat ve Terakki'ye kadar uzanan dönemde izlenen çizgi, "medrese"ye dokunmadan çağdaş eğitim kurumlarının kurulması olmuştur. "Medrese"de bir reform yapılması, ya da yeni koşullara uygun yeni medreseler kurulması, hiçbir zaman gündeme gelmemiştir. İttihat ve Terakki'nin ulusçuluk, çağdaşlık ve İslamlığı uzlaştıran bir ideolojik çerçeve öngörmesi, "medrese"ye karşı tutumlarda da değişme getirmiştir. Medrese ıslahatına 1909' da başlanmış, medreselere yeniden doğa bilimleri ve akli bilimler sokulmuştur. Böylece çağdaşlaşan eğitim sistemi, geleneksel "medrese" üstünde dönüştürücü etkiler göstermeye başlıyordu. Gerçekte, 19.yy içindeki büyük dönüşümde kaybeden ilmiye sınıfının işlevleri, toplumun yeni güç dengesine göre yeniden tanımlanıyor, toplumdaki yeri ve işlevleri eskisine göre daha değişik olacak bu sınıfın yeniden üretim mekanizması kurulmaya çalışılıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni siyasal etki alanları oluşturmak ya da var olan etki alanlarını korumak isteyen "Büyük Güçler", İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde kültürel kurumlar ve okullar kurmaya giriştiler. Böylece bir yandan kendi

¹²⁵ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt II, S.473.

etkinliklerini yaymayı kolaylaştıran bir kültürel evre oluşturmayı amaçlıyorlar, öte yandan bu süreç içinde kendi etkilerinin yayılmasında aracı olacak kişileri yetiştiriyorlardı.

Bütün bu anlatılanlardan sonra genel bir değerlendirme yapacak olursak, II.Meşrutiyet döneminde Abdülhamid Han'dan devralınan maarif teşkilatı daha da iyileştirilmiş ve özellikle ortaöğretimde okullaşmaya büyük önem verilmiştir.¹²⁶

¹²⁶ Murat Akpınar, a.g.e., S.105.

C) MEŞRUTİYET DÖNEMİ OKULLARI VE BU OKULLARDAKİ TARİH DERSLERİ

Ülkemizde meşrutiyet döneminde ilköğretimi oluşturan okullar Sıbyan ve iptidai okulları olurken, okullaşmanın en fazla olduğu saha orta öğretim olmuştur. Osmanlılarda Meşrutiyet döneminde orta öğretimi oluşturan okullar şunlardır : Rüştiyeler, İdadiler ve Sultanilerdir. Bu dönemde ki ilk ve orta öğretimi oluşturan belli başlı okullar dışında, yüksek öğretim kurumları ile beraber mesleki ve teknik eğitim kurumlarındaki ders programlarını ele alacağız.

D) İLKÖĞRETİM OKULLARI VE DERSLERİ

II. Abdülhamid ilk öğretim meselesi daha 1876 Anayasası (Kanun-u Esasi) hazırlanırken ele alınmış ve anayasaya konulan "Osmanlı Efradının Kafesine maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun dercatı ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır. " maddesi ile ilköğretim mecburiyeti getirilmiştir.

İlköğretime anayasada bu şekilde yer verilmesi, onu hazırlayanların konuya ne kadar önem verdiklerini göstermesi bakımından dikkate değer bir husustur. Nitekim 1879'da maarif teşkilatında yapılan değişiklikle Maarif nezareti bünyesinde "Mekatib-i Sıbyaniye dairesi'nin kurulması, artık devletin ilköğretim meselesinin ciddi olarak ele aldığını göstermektedir.

Bu devirde ilköğretim iki kısma ayrılmıştır. *Birincisi* "**Mekatib-i Sıbyaniye**" olup bu okullar, usul-ü atika denilen eski geleneksel yollardan eğitime devam ediyordu. *İkincisi* ise, "**Mekatib-i ibtidadiye**"dir.¹²⁷ Tanzimatçıların eskiye dokunmadan yenisini yapmak siyasetine uygun olarak 1863'lerde Sıbyan okulları seviyesinde ibtidai namıyla yeni okulların açılması fikri ortaya atılmıştır. Bu fikir ancak 1872 yılında açılan "iptidai numune mektebi" ile tatbikata geçmişti. Böylece ilköğretimde de ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu ikilik, ilköğretimde "Sıbyan mektebi" ve "iptidai numune mektebi" olarak görünüşte ; usul-i atika" ve "usul-i cedide" olarak temelde uzun süre devam etmiştir.

1882'den sonra Maarif Nezareti bu ikiliği kaldırmak için, ağırlığı iptidai okullarına vermeye başlamış, Sıbyan okullarının usul-i cedideye dönüştürülmesine

¹²⁷ Murat Akpınar, a.g.e., S.80.

hız verilmiş ve 1909'a kadar pek çok okul yeni usul öğretim uygular hale gelmiştir. 1882'den itibaren devlet salnamelerinde olsun, resmi yazışmalarda olsun ilk olarak okullar için kullanılan "mekteb-i Sıbyan" terimi yerine "mekatib-i İptidaite" terimi daha çok kullanılmaya başlanmıştır.

II. Abdülhamid döneminde ilk okulların yaptırılması, cehaletin kaldırılması ve genel maarif hizmetlerinin halka götürülmesi hususunda önceliğin Müslüman nüfusunun çok olduğu bölgelere verilmesi, ilköğretim siyasetinin esasını teşkil eder. Bu arada kaza ve kasabalarda yaptırılacak iptidai okullarının büyük olması ve buralarda gayr-ı Müslim tebaa çocuklarının da eğitilmesi yolunda resmi kararlar, ilköğretimde de, ortaöğretimde de olduğu gibi Osmanlılık siyasetine önem verildiğini göstermektedir.¹²⁸ İlköğretimdeki diğer bir değişiklikte yukarıda verilen amaçların gerçekleşmesinde halkın katılımcı olmasıdır. Bundan maksat halkın kendi imkanlarıyla okul binaları yaptırması ve iade yoluyla maarife maddi yönden yardım da bulunmasını sağlamaktır.

Diğer bir husus ilköğretim okullarına öğretmen yetiştirme konusunda takip edilen siyasettir. İlk defa II. Abdülhamid devrinde pek çok vilayet merkezlerinde darülmüallimin ve öğretmen açığını kapatmak için kısa süreli kurslar açılmıştır.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, bu devirde ilköğretime özellikle ilk 16 yıl içinde gereken ilgi gösterilmiştir. Bunları şu noktalarda toplayabiliriz.

1. Kanuni tedbirler : İlköğretim mecburiyetinin konması.
2. İdari tedbirler : Merkez ve taşrada ilköğretim teşkilatının kurulması.
3. İptidai okullarının açılması.
4. Sıbyan okullarına yeni usul eğitimin sokulması.
5. Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlerde ilköğretime öncelik ve ağırlık verilmesi.
6. Halkın Alanında maddi yardımın sağlanması.
7. Taşrada Darrülmüallimlerin açılması.

1883'den itibaren 1869 Nizamnamesine uygun olarak ilköğretim ıslahatına devam edilmiştir. 1887 yılında toplanan maarif komisyonunun sunmuş olduğu raporda iptidai okulları hakkında şu kararları almıştır.

¹²⁸ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 69.

1. İlk önce ihtiyacın büyük ve acil olduğu yerlerden başlanarak öğretmen sayısına göre okul yaptırılmalıdır. Yapım masrafları için halkın yardıma başvurmakla beraber maarif hissesinden de pay verilmelidir.
2. İptidai öğretmenlerin teşviki için maarif bütçesinden bir miktar fedakarlık gerekli ise de eski usulün ıslah edilmesi şarttır.
3. Taşra idadilerinden vazgeçilerek bunlara harcanan paranın iptidai okulların yapımına tahsis edilmesi uygundur.
4. Köy okullarının tatilleri dışında her zaman açık bulunması sağlanmalıdır.
5. Köy ve kasaba okullarının tedris usulleri mutlaka düzeltilmelidir.
6. İlkokullarda okutulacak dersler mutlaka tespit edilmeli.
7. İptidai tahsil 4 yıldır.
8. Öğretmen eksikliğini gidermek için vilayet merkezlerinde birer yatılı "Medrese-i Muallimin" açılmalıdır.
9. rüştiyeler idadilerle birleştirilerek rüştiye binaları ve bunlara ayrılan para, iptidai okullarına bırakılmalıdır.

1908 tarihine kadar, ilköğretimin ıslahı ve yayılması konusunda, bazı tedbirler üzerinde durulmuş ve bunların uygulamasına çalışılmıştır. Bunun sonucu, ilk okul sayısı Anadolu'da yaklaşık 14000'e ulaşmış ve burada devam eden öğrenci sayısı ise 175000'e yükselmiştir. Açılan okulların tahminen %98'inde tek öğretmen mevcuttu.¹²⁹ Bu dönemde Tanzimat devrine oranla, ilköğretim vilayetlere taşmış, sayı yönünden az dahi olsa bir ilerleme kaydedilmiştir. 1905-1906 ders yılında imparatorlukta mevcut olan ve usul-ü cedid üzere eğitim yapan iptidai okulların sayısı ve öğrenci sayılarının kız ve erkek dağılımı şu şekilde idi:

Resmi iptidailer			Hususi iptidailer		
Erkek	Kız	Karışık	Erkek	Kız	Karışık
3388	304	3621	2431	36	567

¹²⁹ Murat Akpınar, a.g.e., S.86.

II. Abdülhamid devri ilköğretimi hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak, diyebiliriz ki; kağıt üzerinde her türlü tedbir ve kararlar alınmış fakat mali imkansızlık, öğretmen yokluğu, halkın tutumu gibi sebeplerle bunların hepsi uygulanamamıştır. Ancak bu sırada ortaya atılan fikirler alınan kararlar ve uygulamalar, ikinci Meşrutiyet devri için temel olmuştur.

Şu ana kadar ilköğretimde yapılmak istenenlere, alınan tedbirlerle ve teknik bazı çalışmalara değindik. Elimizde Meşrutiyet döneminde ki ilköğretim okullarına ait ders programı tabloları bulunmaktadır. Bu tablolar ise bahsedegeldiğimiz okulların ders programlarıyla ilgili yeterli kanaatin oluşması için kafidir. Aşağıda sunulan tablo, meşrutiyet dönemi ilköğretim okullarının ders programı hakkında en genel verilere ulaşmamızı sağlayacaktır.

Bu tablodan anlaşılmaktadır ki, 1892'de çıkarılan talimatnameye göre İstanbul ve kasaba ilkokulların da haftalık ders programında Tarih derslerine yer verilmiştir. Fakat bu dersler 3. sınıftan itibaren okutulmaya başlanılmıştır. Bu dönemde ilkokullara okutulan Tarih dersinin Dünya Tarihi ve Avrupa Tarihi ile hiçbir ilgisi yoktur. Ağırlıklı olarak Osmanlı Tarihi okutulmuştur.¹³⁰ Okutulan Osmanlı Tarihi'ne baktığımız zaman ise XIX. yüzyıla kadar olan tarihi olayların yüzeysel şekilde ele alındığını görmekteyiz. Aynı dönemde köy ilkokullarının ders programı incelendiğinde ise, bu okulların hiçbir sınıfında ders olarak Tarih'e yer verilmemiştir.¹³¹ Bu okullarda daha ziyade dini konuları ele alındığı bir ders programı takip edilmiştir. Bu okulların ders cetvelleri incelendiği zaman ise şu açıklamaya rastlanılmıştır: " Tarihi Osmani ve Osmanlı Coğrafyası adlı kitapçıklar okuma kitabı olarak okutturulup, tamam oldukça tekrar okunacak. ... " denilerek Tarih dersi okuma konuları içinde yer almıştır.¹³²

¹³⁰ Yahya Akyüz, a.g.e., S. 197.

¹³¹ Yahya Akyüz, a.g.e., S. 197.

¹³² İsmail Özçelik, a.g.e., S. 21 .

Dersler	1.Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Elifba	12	-	-
Kur'an-ı Azimüşşan	12	6	5
Tecvid	-	2	-
İlm-i Hal	2	3	-
Ahlak	-	2	2
Sarf-ı Osman i	-	-	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mülahhas Tarih-i Osman i	-	-	2
Muhtasar Coğrafya-yı	-	2	2
Osman i			
Hesap	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	2

Tablo - 5: 1892'de İstanbul ve kasaba ilkokulları dersleri (3).

Yukarıdaki tabloda belirtilen ders programının uygulanmasına yönelik olarak 1895'te çarpıcı bir gelişme yaşanmıştır. Belirtilen yılda Sultan II. Abdülhamid yayınladığı bir emirle Sıbyan mekteplerinde Tarih dersini kaldırmıştır. Rüştüye'lerde okutulan Genel Tarih, Padişahın emri ile ve böylece Genel Tarih konuları içinde milletlerin özellikle krallara karşı direnişinin konu alan 1789 Fransız İnkılabı ve benzer konuların okutulması yasaklanmıştır.¹³³ 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Tarih dersleri okullarda yeniden programlardaki geniş yerini almıştır. Bu yıllarda Avrupa'dan temin ile Tarih kitapları tercüme edilerek Tarih araştırma yöntemlerinden bahseden eserler yazılmaya başlanmıştır.

Tablo - 5) Yahya Akyüz, a.g.e., S. 197.

¹³³ İsmail Özçelik, a.g.e. S. 21-22.

II) ORTAÖĞRETİM OKULLARI VE TARİH DERSLERİ

Bu dönemdeki ortaöğretim okulları Rüşdiyeler, idadiler ve Sultanilerdir.

1) Rüşdiyeler

Tanzimat devri, eski sistem karşısında yeni okulları açmış olması, onları İstanbul ve taşrada başarıyla yaygınlaştırması ve son olarak kızların eğitimine el atarak onlar için açılan rüştiyelerde de epeyce bir yol alınması ile eğitim alanında büyük başarı sağlanmıştır. Ancak *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde* ön görülen hedeflere ulaşamamış olması ise eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu süreç ise Padişah II. Abdülhamid tarafından tamamlanacaktır. Tanzimat Devri'nde daha çok okul açarak okul sayısını çoğaltmak hedeflendiğinden, okul binalarının elverişli olup olmadığına çok fazla dikkat edilmemiştir. Eski Sıbyan mektepleri, bazı boş evler, konaklar ve benzeri yerler rüştiye okulu yapıldığı için; bu okullar için Abdülhamid Devri'nde yeniden binalar yapılmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında kaybedilen *Tuna, Bosna, Hersek ve Sofya* vilayetlerinde 75-80 rüştiye elden çıkmış ve savaşın getirdiği mali bunalım ile bu yıllarda okullar ihmal edilmek zorunda kalınmışsa da daha sonra büyük bir eğitim hamlesi başlatılmıştır. Bu devirde rüştiyelere büyük bir katılım yaşandığından mevcut okul binaları yetersiz kalmıştır.

Çünkü bu okulların öğrenci mevcutları, yukarıda ki tablolardan da görüldüğü gibi ortalama 40-50 civarında idi. Bunun için de büyük binalara ihtiyaç yoktu. Ama şimdi ortaya çıkan büyük ihtiyaç karşısında *Hükümet*, büyük ve muntazam binalar yaparak eski rüştiyeleri buralara nakletmiştir. İstanbul' da bu yeni yapılan rüştiyelerin bazılarına *Merkez Rüştiyesi* denilmiştir. İstanbul'daki resmi rüştiye sayısına bakıldığında Tanzimat Devri ile II. Abdülhamid Devri arasında bir fark olmamasına rağmen öğrenci sayılarının da 3-4 kat artış olmuştur. Bu dönemde özel okullar da yaygınlaştırılarak eğitimin yükünün kısmen varlıklı insanlar tarafından karşılanması sağlanmaya çalışılmıştır. Bunları da hesaba kattığımızda rüştiyelerde okuyan öğrenci sayısı daha da artmaktadır.¹³⁴

¹³⁴ Türkler Ansiklopedisi, Cilt XV., 73. Bölüm, S.55.

İstanbul'da bu dönemde yapılan merkez rüştiyeleri, *Unkapanı, Beyazıt, Mahmudiye, Fatih, Davud Paşa, Ayasofya, Üsküdar, Beşiktaş, Topkapı, Hamidiye* merkez rüştiyeleridir.

Hazırlık sınıfı olmayan ve sadece rüşdiye sınıflarından oluşan okulların çoğu bu devirde tamir edilmiş ve genişletilmiştir. *Altunizade, Beykoz, Eğrikapı, Kadıköy'deki Hamidiye ve Numune-i Şükran-ı Hamidi* rüştiyeleri ise yeniden yapılarak öğretime açılmıştır. Yapılan bu eğitim yatırımlarının ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğunu fark eden *Hükümet*, mali yetersizlikten dolayı daha fazlasını da yapamadığından eksikliği özel okullarla karşılamaya çalışmıştır. Özel okullar teşvik edilerek çoğalmaları sağlanmıştır .¹³⁵

Rüştiye seviyesinde özel okul açılmasına imkan tanınınca, her biri kendine özgü niteliklere sahip bir çok özel okul açılmıştır. Bunlardan bir bölümü dil öğretimine, bazıları da fen dalında özel öğretim uygulayarak öne çıkmaya çalışmışlardır.

1903 yılında İstanbul'daki özel erkek Rüştiyelerin sayısı 28'e ve öğrenci mevcudu 3500'e ulaşmıştır. Ayrıca kızlar içinde 12 adet özel rüştiye açılmıştır. Bunların yanında askeri rüştiyeleri de sayarsak İstanbul'un rüştiye seviyesindeki eğitim ihtiyacının büyük oranda karşılandığı söylenebilir.

1909 yılı istatistiklerine göre, ki bu II. Abdülhamid'in devrildiği yıldır, İstanbul'da rüştiye düzeyinde eğitim yapan 33 devlet, 39 özel okul olmak üzere toplam 72 rüştiye vardır. Ayrıca *Soğukçeşme, Beşiktaş, Fatih, Koca Mustafa Paşa, Topbaşı* ve askeri rüştiyeleri buna eklenince bu sayı 76'ya çıkmaktadır. Bu rüştiyelerin %80'e yakını 1877-1909 tarihleri arasında ya yeniden inşa edilmiş ya da tamir edilerek öğretime açılmıştır.

Vilayetlere gelince 1877 yılı itibariyle 400 civarında olan rüştiyelerin bir kısmı 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında kapanmış veya elimizden çıkmış ve rüştiye sayısı 277'ye düşmüştür. 1878 yılından itibaren rüştiyelerin yeniden açılmasına hız verilmiş ve eski sayıya ulaşmıştır. Fakat 1880 yılından sonra idadilerin önem kazanmasıyla rüştiyelerin sayısında düşüşler görülmüştür. 1889 yılında alınan bir kararlar mali yetersizlik nedeni ile idadi bulunan yerlerdeki rüştiye okullarının

¹³⁵ Türkler Ansiklopedisi, Cilt XV., 73. Bölüm, S.55.

kapatılarak tahsisat ve öğretmenlerinin idadilere nakledilmesi ve rüştiye eğitimi için duruma göre iki veya üç sınıf ilave edilmiştir. Aynı yıl 22 rüştiyenin kapandığı görülmektedir.¹³⁶

Rüştiye okullarının sayısının azalmasına rağmen rüştiye öğrenimime zarar gelmemiştir. 1888 yılına kadar rüştiyelerin sayıları Tablo 6'daki gibi gelişmiştir:

1888 yılına kadar rüştiyelerin sayıları					
Bölgeler	1881	1883	1885	1887	1888
Anadolu	195	230	239	261	266
Rumeli	69	63	80	91	96
Ege adaları	7	8	8	10	10
Arabistan	37	45	47	59	56
Girit	12	12	12	-	-
İstanbul şehremaneti	11	11	11	12	12
Toplam rüştiye sayısı	331	369	397	433	440

*Tablo 6**

Tablo 6'ya göre 1888 yılına kadar hem rüştiye okul sayısında hem de öğrenci sayısında sistemli bir artış vardır. Ancak 1889 yılında sonra rüştiyelerin idadiler çatısı altında birleştirilmesi ile istatistiklerde rüştiye sayısı azalacaktır. Fakat genel olarak eğitim öğretim geliştirildiğinden bu seviyedeki öğretimde yine de yükselme olacaktır.

Bu düzenlemeler ile rüştiye açılmasındaki isteği daha çok idadilere kaydırılmış olmasına rağmen 1906-1907 öğretim yılında 1888 yılına göre büyük bir artış olmuştur.

Bu rüştiyelere imparatorlukta bulunan 25 adet askeri rüştiyeyi de eklersek tüm ülkede 1908 yılında 639 rüştiye bulunmaktadır.

Tüm okullarda olduğu gibi rüştiyelere de, *Maarif Nizamnamesi'nden* sonra II. Abdülhamid Devri'nde köklü bir değişiklik getirilmiştir. 1869 *Nizamnamesi'nin*

¹³⁶ Türkler Ansiklopedisi, Cilt XV., 73. Bölüm, S.56.

Tablo 6 * Türkler Ansiklopedisi, Cilt XV., 73. Bölüm, S.56.

artık ihtiyaçlara cevap vermediği gerekçesi ile 1881 yılından itibaren programın değiştirilmesi yönünde raporlar yazılmaya başlanmıştır. Abdülhamid Devri'nde, tüm okullar gibi rüştiyelerin programları da sık sık değiştirilmiştir. 1892 yılında rüştiyeler *idadiler* (lise) ile birleştirilerek, öğretim süreleri üç yıla indirilmiştir. Ancak yine de müstakil 4 yıllık rüştiyeler İmparatorluğun çeşitli yerlerinde mevcuttur. Ayrıca bu devirde rüştiye programına Türkçe dersi oldukça yoğun bir şekilde konulmuştur.

Bu milli kültürümüze verilen önemi gösterdiği gibi kültürün gelişmesini de sağlamıştır. Din derslerine de daha fazla yer verilmiştir. Din dersleri, temel dini bilgiler içeren ilmihal ve insanları terbiye edecek olan ahlak dersleri olarak programlarda yer almıştır. Din derslerinin artırılması gerekçesi ise "*İslam medeniyetinin ilerlemeye engel değil, belki fazlasıyla uygun olduğu inancını yerleştirecek eserlerin öğrencilere okutulması*" şeklinde açıklanmıştır. Hem programa konan ilmihal ve ahlak derslerinin mahiyetine hem de derslerin konuluş gerekçesine bakıldığında toplumun aydınlatılması, cehaletten kurtarılarak hurafelere kapılmaması ve dünya medeniyetine entegre olarak ilerici, değişmelere açık olarak yetiştirilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır.

İstanbul'da bulunan rüştiye okullarındaki derslerin öğretmenleri 1903 (1321) yılında alanlarına göre ayrı ayrı mevcuttur. Buna göre *müdür*, *muallim-i evvel* (birinci öğretmen), *muallim-i sani* (ikinci öğretmen), *muallim-i salis* (üçüncü öğretmen), *rik'a busn-ı hat*, *lisan-ı osmani*, *Farisi*, *resim*, *riyaziye*, *coğrafya*, *hat-ı Sülüs* öğretmenleri mevcut olup, *iptidai* (ilkokul) kısmında da *muallim-i evvel*, *muallim-i san i*, *muallim-i salis* olarak üç veya dört öğretmen vardır.¹³⁷ 1903 yılında İstanbul rüştiyelerinde öğrenci sayılarına göre, alan bilgisi ve sınıf öğretmenleri olarak her bir okulda 8 ile 15 arasında değişen öğretmen vardır.

II. Abdülhamid Devri'nde tüm eğitim öğretimde olduğu gibi rüştiyelerde nitelik ve nicelik yönünden mümkün olduğu kadarıyla en iyi şekilde geliştirilmiştir. 1869 *Nizamnamesi'nin* eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik getirdiği ilkeler de ancak bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Hatta bu dönemdeki eğitim seferberliği

¹³⁷ Türkler Ansiklopedisi, Cilt XV., 73. Bölüm, S.56.

sayesinde yetiştirilen eğitimli genç kadrolar kurulacak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de kadrolarını oluşturacaktır.

Rüştiye mekteplerinde II. Meşrutiyet Devri'nde de yapı ve program değişiklikleri yapılmıştır. Gerek Tanzimat Devri'nde gerekse Abdülhamid Devri'nde rüştiyeler ortaöğretim kademesinde yer alırken II.Meşrutiyet Devri'nde giderek ilköğretim kademesine geçirilmişlerdir. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 1910 yılında *Meclisi Mebusan'* a sunduğu "*Tedrisat-i İbtidaiye Kanunu Lahiyası*" nda rüştiye okullarını ilköğretim yüksek kısmı olarak nitelemiştir.

Bu tasarı ancak 1913 yılında kanunlaşabilmiş ve rüştiyeler iptidailerle birleştirilmiştir.¹³⁸ Bu yeni duruma göre *sınıf-ı mütemmine* (tamamlama sınıf) olarak adlandırılan rüştiye sınıfları ilköğretim ile ortaöğretim okulları olan idadiler arası kabul edilmiştir. Bu tamamlama sınıfları ilköğretim bilgisini tamamlar ve öğrencileri ortaöğretime hazırlar. Rüştiyelerin iptidailerle birleştirilmesine rağmen Abdülhamid Devri'nde açılıp bu devirde de varlığını sürdüren yedi yıllık idadilerin ilk üç yılı rüştiye eğitimini vermeye devam etmekteydi.

II.Meşrutiyet Devri'nde kurumsal değişikliklere uğrayan rüştiyelerin programlarında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu yeni duruma göre üç yılolan rüştiye okulları ve sınıflarında fen ve sayısal dersler daha ağırlık kazanmıştır.¹³⁹

II.Meşrutiyet Devri'nde, yukarıda anlattığımız birleşik rüştiyelerin yanında eski müstakil rüştiyelerden devam edenler olduğu gibi, ayrıca tam olarak Avrupa programı takip edecek müstakil *numune rüştiyeleri* kurulmuştur. *Numune rüştiyelerinin* kurulması için 1910 yılı başında hazırlanan lahiyada, bunların 9 örnek rüştiye olarak kurulacağı, müdürlerin Belçika'dan getirileceği, Avrupa'daki aynı kademe okullar ile aynı programın takip edileceği ve okulda yalnız Fransızca ve fen bilgisi öğretiminin yapılacağı öngörülmektedir. Bu okullarda İmparatorluğun farklı milliyetleri arasında kardeşliğin sağlanması, Türklere Fransızca ve yabancılara Türkçe öğretilmesi hedeflenmiştir. İdadilere devam etmeyecek olan öğrenciler için okulda bazı pratik bilgiler verilecektir. Okulda Fransızca dersi sadece Fransızca'dan başka dil bilmeyenler tarafından verilecektir. Hazırlık sınıfı da olan okulda din

¹³⁸ Türkler Ansiklopedisi, Cilt XV., 73. Bölüm, S.58.

¹³⁹ Türkler Ansiklopedisi, Cilt XV., 73. Bölüm, S.58.

derslerinde öğrencilerin kendi dinleri öğretilcektir. Anlaşıldığı gibi bu okullar Müslüman ve Gayrimüslimlerin bir arada okuyacağı karma okullardır.

Bu okulların lahiyanın verilmesinden önce geçici bir programla açıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Meclis- i Mebusan' da 1910 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada numune rüştiyelerinden 21 adet açıldığını söylemiştir. Bu okullarda 1, 2, 3. derecedeki öğretmenlerden 25 öğretmen vardır.

Osmanlılarda, Meşrutiyet döneminde, Rüştiyelerin ders programları incelendiğinde Tarih derslerine yer verildiği görülmektedir. 1877 yılında Rüştiyelerde okutulmak üzere Sami, Aziz ve Şevki Beyler tarafından hazırlanan "Miratı Tarihi Osmani" adlı ders kitabında ise Tarih dersi konularının padişahlara göre sıralandığı görülmektedir.¹⁴⁰ I.Meşrutiyetin ilanından sonra ara ara Rüştiye'lerin ders programlarında değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklere rağmen haftalık ders programlarında Tarih derslerine geniş bir şekilde yer verilmiştir. 1882'den sonra geçerli olmak üzere yapılan değişiklikte Rüştiyelerin programında din derslerine daha fazla ağırlık verilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim, 1883-1884 ders yılında, örnek olarak alacak olursak Şam Rüştiyesi'nin ders programları bahsedilen değişikliğe göre hazırlanmış ve uygulanmıştır. Buna göre şu dersler okutulmaktaydı.¹⁴⁰

¹⁴⁰ İsmail Özçelik, a.g.e., S. 20.

¹⁴¹ Bayram Kodaman, a.e.g., S. 111.

Birinci yıl	İkinci yıl	Üçüncü yıl	Dördüncü yıl
Sarf-ı Arabi	Arapça	Gülistan	Risale-i erbaa
Talim-i Farsi	Kavaid-i Farsi	Hesap	Gülistan İnşa
Amal-ı erbaa	Muhtasar hesap	Coğrafya	Cebir
İmla	Avrupa Coğrafyası	İmla ve İnşa	Fransızca
İlm-i hal	Tercüme	Fezleke	Coğrafya
Ahlak	İnşa ve Kıraat	Fransızca	Fezleke
Hatt-ı Sülüs	Rik'a ve Sülüs	Hatt-ı Rik'a	Hendese
			Kavaid-i Osmaniye
			Usul-ü defter
			Tarih-i Osman
			Hatt-ı Rik'a

Yukarıda belirtilen, programın ancak vilayet ve bazı sancak merkezlerinde bulunan büyük Rüştîyelerde 1892 yılına kadar uygulanmış olduğu tahmin edilmektedir. Zira, kaza ve kasabalarda ve iki öğretmene sahip küçük rüştîyelerde uygulanmış olduğunu sanmıyoruz. Bu gibi Rüştîye'lerde daha ziyade din dersleri, Arapça, dört işlem, yazı, Farsça, İmla ve İnşa, İlm-i hal, Ahlak ve Tarih dersleri okutuluyordu¹⁴². Bu durum şunu göstermektedir ki, Osmanlılarda en karışık siyasi ve askeri olayların yaşandığı XIX. Yüzyıl sonlarında en ücra kırsal yöre Rüştîye'lerinde dahi haftalık ders programlarında Tarih'e bir ders olarak yer verilmiştir. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru rüştîyeler " İdadiye " okulları ile birleştirilir ve öğretim süresi üç yıla indirilir. Bundan sonra, 1892 yılında Rüştîyelerin ders programları yeniden ele alınmış ve üzerinde değişiklik yapılmıştır.

1892' de yapılan ders programlarındaki değişiklikten sonra okutulan derslerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için örnek olarak Sivas Rüştîyesi'nin ders programını inceleyebiliriz. Buna göre bu okulda 1896 yılında okutulan dersler şunlardır : Ulum-u diniye, Arapça, Hesap, Coğrafya, Hendese, Türkçe, Tarih, Hat ve Usul-u defterden ibarettir¹⁴³. Bu programdan anlaşılacağı üzere din ve dil dersleri ağır basmaktadır. Tarih dersi programda hak ettiği yeri almıştır. Yeni programın en

¹⁴² Bayram Kodaman, a.g.e., S. 112.

¹⁴³ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 113.

önemli özelliği, Türkçe 'nin diğerlerine göre ders saatinin fazla oluşudur. Bu program çok küçük değişikliklerle devrin sonuna kadar yürürlükte kalmıştır. II. Abdülhamid devrinde Rüştüye ders programlarının epeyce değiştirildiği bir gerçektir. Bu değişiklikler programı bazen olumlu bazen da olumsuz şekilde etkilemiştir.

II. Abdülhamid döneminde rüştiyelerde okutulan Tarih derslerinin içeriğine baktığımız zaman, İslam dini ağırlıklı bir müfredat takip edilmiştir. Buna göre okutulan derslerde Peygamberler Tarihi, İslam Tarihi ayrıyeten Osmanlı Tarihi konularına yer verilmiştir¹⁴⁴. Ayrıca Tarih dersleri ile ilgili müfredatın sonundaki " ihtar " bölümünde Tarih öğretimine yönelik şu tavsiyelere yer verilmiştir : Tarih dersi ezber usulüyle öğretilmeyecektir. Öğretmen öğrencilerin anlayacağı bir şekilde okutturup, anlatıp, anlattırarak ve onların anlamalarını tekrarla sağlayacak, soru-cevap yöntemi uygulanacak ve konuları zihinlerde yerleştirilmesine özen gösterilecektir.

¹⁴⁴ İsmail Özçelik, a.g.e., S. 21.

Meşrutiyet döneminde ortaöğretim kurumları olan rüştiyelerden, İdadilere geçmeden önce yeri geldiğini düşünerek Meşrutiyet döneminde Osmanlı sınırları içinde yer alan tüm orta öğretim kurumlarını gösteren bir tablo sunacağız. Bu tablo bize dönemin ortaöğretim durumu hakkında genel kanımızın oluşmasına yardımcı olacaktır.

TABLO-7*

1898'de Osmanlı Devleti'ndeki Ortaöğretim Kurumları

VİLAYET	İDADİ		RÜŞTİYE		GAYRİMÜSLİM İlk-Orta		ECNEBİ İlk-Orta	
	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci
EDİRNE	7	947	22	1442	50	4053	2	159
ERZURUM	2	420	12	1149	4	453		
İŞKODRA			5	344				
ADANA	1	213	11	855	9	1393	6	427
ANKARA	4	378	16	736	21	4510		
AYDIN	5	695	44	2212	90	10876	15	3719
BİTLİS			6	258	7	855		
BASRA			4	280	1	150		
BAĞDAT	2	337	8	901	5	612	2	1109
BEYRUT	5	529	12	533	8	832	21	1617
CEZAİR-İ BAHR-İ SEFİD	2	210	5	1030	44	6570	2	72
HAL EB	1	121	17	1284	34	1572	9	627
HÜDAVENDİGAR	5	828	35	2194	34	5489	6	655
DİYARBEKİR	1	51	11	748	6	640	1	65
SELANİK	3	349	15	1178	51	7090	7	902
SURİYE	3	477	5	908	5	260	13	Bilinmiyor
SİVAS	2	205	22	1746				
TRABZON	2	305	22	1542	31	1331	2	137
KASTAMONU	3	303	23	1536	10	595		
KOSOVA	1	121	24	1545	12	2439		
KONYA	1	106	29	1784	43	5558		
MAMÜRETÜLAZİZ	1	53	17	892	20	894	5	260
MANASTIR	2	163	17	1277	57	5065	1	30
MUSUL	1	303	6	264	1	30	1	45
VAN			9	157	7	776	3	211
YANYA		134	11	385	79	4628		
İZMİT SANCACI		115	7	396	17	4270	2	211
BİNGAZİ SANCACI			1					
ÇATALCA SANCACI		101	1	33	7	1030		
ZOR SANCACI			1	110				
KUDÜS SANCACI	1	81	3	164	7	554		
KAL'A-İ SANCACI	1	126	4	147	7	730		
TOPLAM	60	7671	425	2130	667	73255	98	10246

*Tablo – 7) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-II, S. 474.

2) İdadi Okullar

Maarif alanında Tanzimat nasıl rüştiyeler, okullaşma siyasetinin temelini teşkil etmişse, II. Abdülhamid daha çok idadilerin yaygınlaştığı devir olmuştur.¹⁴⁵ II. Abdülhamid ve devrin devlet adamları tarafından idadilerin geliştirilmesi Nizamnamenin gereği olarak görülmesine rağmen, idadilerin hemen açılması yoluna gidilememişti. İdadi okulların açılmaya başladıkları tarihten itibaren sekiz veya dokuz yıl sonra almış oldukları vaziyeti 1892 yayınlanan resmi bir tebliğden öğrenebiliyoruz. Buna göre taşra idadileri 5 ve 7 yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayrıma mali imkansızlıklar sebep olmuştur. Zira her vilayet ve sancaklarda ve maarif geliri az olan vilayetlerde 5 yıllık nehari uygun görülmüştür. Her iki tip idadide rüştiye sınıflarını içine alıyordu. Leyli idadilere ücretsiz öğrenci alındığı gibi ücretli öğrenci de alınıyordu. 1895- 1896 öğretim yılında imparatorluklar bir çok leyli ve nehari idadiler açılmıştır. 19 leyli idadide 3374; 35 nehari idadide ise 4270 öğrenci mevcuttu. İstanbul'da üç resmi idadide 1087 öğrenci bulunmaktaydı. Bu rakamların imparatorluk için yeterli olduğunu iddia etmek mümkün değildir, ancak Tanzimat devriyle kıyas edilirse bir gelişme olduğu göze çarpmaktadır.

Söz konusu devirde idadilerde uygulanan, fen dersleri 1869 Nizamnamesi'nde gösterilen programdan daha ileri seviyededir. 1892'de kabul edilen programa göre idadilerde din, kültür, fen derslerine aynı ağırlığın verildiği görülür. Daha sonraki tarihlerde iç ve dış olayların etkisiyle kültür derslerinin konuları daraltılmıştır. 1904 'ten sonra ahlak dersinin tekrar yer aldığı görülür. İdadilerin ders programlarıyla ilgili tablolar ayrıntılı şekilde sunulmuştur. Bu tablolar idadi okullarının eğitim ve öğretimi hakkında daha geniş bilgi edinmemizi sağlayacaktır.

¹⁴⁵ Murat Akpınar, a.g.e., S.88.

TABLO-8***Yedi yıllık leyli (yatılı) idadilerin haftalık ders programı****Yıllar ve ders saatleri**

Dersler	1.yıl	2.yıl	3.yıl	4.yıl	5.yıl	6.yıl	7.yıl
Ulum-u diniye	3	2	2	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	3	2	-	-
Farsça	-	2	2	2	-	-	-
Türkçe	6	5	3	2	2	-	-
Fransızca	-	-	4	5	5	5	3
Hesap	2	2	2	3	-	2	2
Hendese	-	-	2	2	3	2	1
Cebir	-	-	-	-	-	2	1
Müsellesat	-	-	-	-	-	-	1
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	2
Makine	-	-	-	-	-	-	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	-	2	3	2	2	2	2
Usul-u defter	-	-	-	-	3	2	2
Malümat-ı fenniye	-	-	-	-	-	-	-
Hikmet-i tabiyye							
ve Kimya	-	-	-	-	-	2	2
Mevalid ve hıfzı' s sıhha	-	-	-	-	-	-	3
Kananin	-	-	-	-	-	2	2
Edebiyat ve ahlak	-	-	-	-	-	2	2
Hüsn-ü hat	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	-	-	1

*Tablo-8) Bayram Kodaman, a.g.e., S.131.

TABLO-9*

Beş yıllık sancak nehari (gündüzlü) idadilerin haftalık ders programı
Yıllar ve ders saatleri

Dersler	1.yıl	2.yıl	3.yıl	4.yıl	5.yıl
Ulum-u diniye	3	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	2	2
Farsça		2	2	2	
Türkçe	6	5	3	2	2
Fransızca			4	5	5
Hesap	2	2	2	3	
Hendese			2	2	3
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih		2	3	2	2
Usul-u defter					3
Malumat-ı fenniye					
Hüsn-ü hat	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	1

1896' dan sonra ders programlarına, ahlak ve fıkıh ilave edildiği gibi bazı derslerinde müfredatı değiştirilmiştir. Bu uygulamalar şunu göstermektedir ki, Sultan II. Abdülhamid döneminde Rüştüye'lerde olduğu gibi İdadi okullarında da ders programları zaman zaman değişikliğe uğramıştır.

İdadi okullarının ders programlarına bakıldığı zaman gerek leyli gerekse nehari İdadilerinde Tarih derslerine yer verilmiştir. Tarih bazı sınıflarda haftada iki saat, bazı sınıflarda da haftada üç saat olarak okutulmuştur. Yani İdadi okullarında mezun olan öğrenciler yeteri kadar bir Tarih bilgisi donanımına sahip olabilmişlerdir. Fakat, şu gerçeği belirtmekte yarar var ki, hem leyli hem de nehari idadilerinde 1.yıl Tarih dersleri okutulmamıştır. Her iki idadi okullarında Tarih dersleri programa ikinci yılda ilave edilmiştir. İdadi okulların haftalık ders programlarında Fen derslerine daha ağırlık verildiği bir gerçektir.

*Tablo - 9) Bayram Kodaman, a.g.e., S.132.

3) Sultaniler

Galatasaray Sultanisi 'nin, II. Abdülhamid devrinin başında, öğretime devamında bazı sakıncalar gördüğü için, Haziran 1877 tarihinde okul müdürü olarak tayin ettiği Ali Suavi'nin okulun ıslahı için verdiği rapor doğrultusunda bir takım düzenlemelere gidilmiştir.

Mekteb-i Sultani'de okuyan ecnebi ve gayr-ı müslim öğrencilerin okuldan çıktıktan sonra devlet aleyhine çalışan Ali Suavi, okuldaki Müslüman öğrenci sayısını arttırabilmek ve hatta gayr-ı müslim öğrencilerden bazılarını okuldan uzaklaştırabilmek için müdürlüğü sırasında bir takım uygulamalara gitmiştir. 1877'den itibaren Müslüman öğrenci sayısı 1909'a kadar muntazam ve sürekli bir biçimde artarken gayr-ı müslim sayısında önemli düşüş olmuştur. Demek ki II. Abdülhamid devrinde yapılan ıslahat ve şuurlu tedbirler sayesinde Mekteb-i Sultani milli veya Osmanlı hüviyetine büründüğünden gayr-ı müslimler için daha az çekici duruma gelmiştir.

Mekteb-i Sultani'de aynı zamanda öğretmen kadrosu ve öğretim ile ders programlarında da bir takım düzenlemelere gidilmiş, öğretim esas olarak iki kısma ayrılmıştır. *Birincisi* : Sınıf-i İptidadiye kısmı, *ikincisi* : Esas Sultani kısmı.¹⁴⁶

1869 Nizamnamesi'nde her ne kadar vilayet merkezlerinde, birer Sultani açılması öngörülmüşse de bu gerçekleştirilememiştir. Ancak Faik Reşit Unat, imtiyazlı bir vilayet olan Girit'in merkezinde "Mekteb-i Kebir" adıyla bir "Mekteb-i Sultani" açıldığına işaret etmekte ise de okulun açılışı, nizamnamesi, programı gibi hususlarda fazla bilgi verilmemiştir. Aynı şekilde 1884 Suriye Vilayet Salnamesi'nde "Medrese-i Sultaniye" adı altında bir okul zikredilmiştir. Salnamede verilen bilgiye göre Beyrut'taki okulun Mekteb-i Sultani seviyesinde olduğu anlaşılıyor. Okul 6 yıllık olup 17 öğretmene, 146 talebeye sahipti.¹⁴⁷

Biraz da sultaniyelerin ders programlarına değinecek olursak, II. Abdulhamid döneminde her açıdan Türkleşen ve Müslümanlaşan okulda Osmanlı tarihi derslerine daha fazla ağırlık verilmeye başlanılmış ve bu dönemde okulda görev yapan Türk öğretmenleri sayısı zamanla artmıştır. Mekteb-i Sultani öğretimi

¹⁴⁶ Murat Akpınar.a.g.e.,S.90.

¹⁴⁷ Bayram Kodaman, a.g.e., S.99.

birbirine bağılı şekilde üç safhada gerçekleşmiştir. Öğrenciler önce üç yıllık Sınıf-1 İptidaiye kısmını okuyorlar ve ardından yine üç yıllık Taliye Sınıfı'nda eğitim görüyorlardı. Sultaniye öğrencilerin son okuduğu kısım üç yıllık Aliye olup bu sınıfa yüksek kısım deniliyordu. Birazdan aşağıda bir çizelge halinde Sultaniye' deki sınıflarda okutulan haftalık derslerin ismi verilecektir. Buna göre, ilk kısım denilen İptidaiye Sınıfında üç yıl boyuca okutulan dersler arasında Tarih'e yer verilmemiştir. Sultaniye' nin iptidaiye kısmında Türkçe ve Fransızca derslerinin yanında din derslerine, hesap dersine ve güzel yazı yazma derslerine yer verilmiştir. Mekteb-i Sultaniye' de Tarih derslerine ikinci kısım olan Taliye sınıflarında başlanılmıştır. Bu derslerde de dünyanın yaratılışı, insanoğlunun meydana gelişi, ulusların oluşumu gibi insanlık tarihindeki ilk önemli olaylar ele alınmış ve İlkçağ'a kadar olan tarih konuları üzerinde durulmuştur. Öğrencilere Tarih bilimiyle ilgili en temel kavramlar öğretilmeye çalışılmıştır. Taliye sınıflarında işlenen tarih dersleri içinde Osmanlı, Türk ve İslam Tarihlerinin konularına değinilmemiştir. Galatasaray Sultanisi'nde Tarih derslerine en fazla ağırlık verilen sınıf, yüksek kısım denilen Aliye sınıfı olmuştur. Sınıf-1 Aliye'de haftalık ders programlarında Tarih derslerine geniş olarak yer verilmiş ve Tarih dersleri tek bir ders adı altında işlenmiştir. Aliye sınıflarında Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi ve Genel Tarih isimleri altında üç tane Tarih dersi okutulmuştur. Osmanlı Tarihi ve İslam Tarihi derslerinde bu derslerin isimleriyle ilgili konular işlenirken; Genel Tarih derslerinde ise Ortaçağ, Yeniçağ ve biraz da Yakınçağlarda gerçekleşen önemli tarihi olaylar ele alınmıştır. Bir süredir açıklamaya çalıştığımız Mekteb-i Sultani'nin ders programı aşağıda net ve kısa bir şekilde belirtilmektedir. Galatasaray Sultanisi'nin haftalık ders programı şu şekildedir :¹⁴⁸

¹⁴⁸ Bayram Kodaman, a.g.e., S.142.

Sınıf-i ibtidaî**I. II. III. yıllar****Türkçe dersler**

Kıraat ve yazı

Kıraat ve İmlâ

Muhtasar sarf-ı Türki

(Türkçe grameri)

Hatt-ı rik'a

Ulûm-u diniye

Fransızca dersler

Fransızca

Hesap

Hüsn-ü hattı Franseviye

(Fransızca yazı)

Sınıf-i Taliye**I. II. III. yıllar****Türkçe dersler**

Ulûm-u diniye

Sarf-ı Osmani (Osmanlı
grameri)

Arâbi

Kıraat-ı Türkiye ezber ve imlâ

Nahv-i Osmani (cümle kuruluşu)

İmlâ, kıraat ve ezber

Farisî

Kavaid-i Osmaniye (Osmanlıca kural)

Kitabeler

Hüsn-ü hat

Fransızca dersler

Fransızca

Hesap

Coğrafya (Coğrafi terimler,

Kıtalar, Avrupa)

Dürus-u eşya (felsefe ve tabii
ilimler)

Tarih (eski çağın sonuna kadar)

Ulûm-u riyaziye

Hüsn-ü hat

Resim

Sınıf-i Taliye

I. II. III. yıllar

Ulûm-u diniye	Fransızca (yazı, pratik)
Kitabet	Ulûm-u diniye
Arabi	Hendese
Farisi	Fizik ve Kimya
Tarih-i Osmani	Tarih-i Umumi (orta ve son çağlar)
İlm-i ahlâk	Coğrafya (İslâm ve Osmanlı ülkeleri)
Kitabet-i resmiye	İlim-i mevalit (Tabiat ilmi)
Belâgat-ı Osmaniye	Usûl-u defter
Ahlâk ve mantık	Hikmet-i nazariye (felsefe)
Fıkıh-ı şerif	Hıfz-ı sıhha
Tarih-i İslâm	Resim
Tercüme (Türkçe-Fransızca; Fransızca-Türkçe)	Tersimat
Hüsn-ü hat	

III) YÜKSEK ÖĞRETİM OKULLARI VE TARİH DERSLERİ

Meşrutiyet döneminde ülkemizde faaliyette bulunan yüksek öğretim ile ilgili müesseseler şunlardır: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, aMekteb-i Hukuk-i Şahane, Yüksek Ticaret Mektebi, Daru'l-Punun'dur.¹⁴⁹ Mekteb-i Hukuk-i Şahane hukuk biliminin öğretimiyle uğraşmıştır. Mekteb-i Mülkiye eğitiminde görev alan kişiler yetişmiştir. Diğer okulların uğraşı olanları ise isminden de anlaşılmaktadır.¹⁵⁰ Meşrutiyet dönemindeki yüksek öğretim kurumları içerisinde biz Darülfünun ve Darülmuallimin üzerinde duracağız. Çünkü, günümüz anlamında üniversiteye en yakın iki kurum bunlardır. Bu okulların geçirdikleri süreci incelerken bu okullardaki Tarih dersleri üzerinde de duracağız.

¹⁴⁸Türkler Ansiklopedisi, Cilt-XI, 60.Bölüm, S.547.

¹⁵⁰ Murat Akpınar, a.g.e., S.90.

1)Darülfünun Okulları ve Ders Programları

Tanzimatın ardından 1845'de toplanan Meclis-i Maarif-i Muvakkat (Geçici Maarif Meclisi) İstanbul'da "münasip bir mahalde bir Darülfünun inşası"na 21 Temmuz 1845 de karar verir. Aynı yıl Ayasofya dolayında mimar Fossati'ye üç katlı ve yüzden fazla odası bulunan bir darülfünun binası yaptırılmaya başlanır. Darülfünun yatılı olacaktır. Açılacak darülfünuna öğretim üyesi yetiştirmek üzere 1857' de Paris' e öğrenci gönderilmiş ve gerekli kitapların hazırlanması görevi de 1851'de kurulan Encümen-i Daniş'e verilmiştir. Aradan 18 yıl geçtikten sonra hemen hemen tamamlanmış bulunan binanın bir bölümünde 12 Ocak 1863 pazartesi günü bazı serbest dersler verilmeye başlanır. Bina içinde Ethem Paşa tarafından bağışlanan çoğu Fransızca ve başka yabancı dillerde olan 4000 kitaptan oluşan bir kitaplık kurulur. Özellikle kimyager Derviş Paşa'nın gayretiyle Avrupa'dan çeşitli fizik, kimya, astronomi aletleri ve mineral örnekleri getirilir.¹⁵¹

İlk ders veya konferans fiziğe ilişkin olarak Derviş Paşa tarafından 300 öğrenci huzurunda verildi. Bunu tarih (Ahmed Vefik Efendi), botanik (Hekim Salih Efendi), coğrafya (Mehmed Cevdet Efendi), astronomi (Müneccimbaşı Osman Saib Efendi) ve matematiğe ilişkin dersler izledi. Bu dersler önce rağbetsizliğe ve ardından eleştirilere neden oldu. Özellikle büyük devlet memurlarının ders vermeleri halk tarafından hoş görülmedi. Bilinmeyen bir nedenle H.1281 (1864/1865)'de Çemberlitaş'taki ahşap Nuri Efendi Konağı'na taşınan darülfünun kısa bir süre sonra bütün araç, gereç ve kitaplarıyla birlikte yandı. Böylece, Darülfünun'ı Osmani denilen I. Darülfünun girişimi sona erdi.

İkinci Darülfünun

Darülfünun 'un ikinci kez açılması konusundaki girişimler H.1286 (1869) yılında başlar. 24 Cemaziyel-evvel 1286 (1 Eylül 1869) tarihinde çıkarılan yasa geçerliliğindeki "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi"nin 79-128, maddeleri darülfünuna ayrılmıştır. Nizamnamenin 79. maddesine göre "Darülfünun-i Osmani adında bir medrese-i ilmiye" kurulacak ve 80. maddesine göre de bu okul "Hikmet

¹⁵¹ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-II, S. 476.

ve "Edebiyat", "Hukuk", ve "Ulum-i Tabiiye ve Riyaziyat" şubelerinden oluşacaktır.¹⁵²

Yalnız gündüzlü öğrenci alınacak, öğrenim süresi normal öğrenciler için üç, hoca olmak isteyenler için dört yıl olacaktır. Ayrıca hoca olacaklar için bir sınavdan geçme ve tez hazırlama koşulları getirilmiştir. Dersler Türkçe olacak, gerekli hocalar bulununcaya kadar Fransızca olarak da verilebilecektir. Bir kitaplık kurulacak, bu kitaplık hoca ve öğrencilere her gün, halka ise belirli gün ve saatlerde açık olacaktır. Nizamnamenin 128. maddesi eski paralar ve antika eserler ile tarih-i tabiiye (doğa tarihi) için birer müze kurulmasını ve bir kimyahane yapılmasını öngörmektedir.

Bu ikinci darülfünun için Çemberlitaş ile Sultan Mahmut türbesi arasında özel olarak bir bina yaptırılmıştır. Öğrencilik için binden fazla başvuru olmuş, bunlardan 450 tanesi seçilmiştir. Ancak başvuranların büyük bölümü medrese öğrencisi olduğundan ve Ramazan dolayısıyla cerre çıktıklarından öğretime serbest derslerde başlanması uygun görülmüştür. Bu karar doğrultusunda Ramazanın 15. gecesinden itibaren başlayarak (19 Aralık 1869) teravih namazından sonra alaturka saat 3-4 arasında halka açık serbest dersler verilmeye başlanır. İlk ramazan dersini Darülfünun müdürü Hoca Tahsin Efendi "Hararetle Hareketin teadül-i kimyeviyesi" konusunda verir.

Öğrencilerin dönmesi üzerine 19 Zilkade 1286 (20 Şubat 1870) Pazar günü sadrazam ve nazırların da hazır bulunduğu bir açılış töreni yapılır. Törende sırayla Maarif-İ Umumiye Nazırı Saffet Paşa, Meclisi Maarif Reisi Münif Efendi (Paşa) ve Darülfünun Müdürü Tahsin Efendi birer konuşma yaparlar .Bunun ardından Aristokli Efendi Fransızca ve son olarak da Afganlı Cemalettin Efendi Arapça birer konuşma yaparlar.

Devletin resmi tarihçisi Vak'anüvis Lütfi Efendi Darülfünun'a "Medrese kıtlığı mı var?" diyerek karşı çıkar ve Ramazan geceleri saçmalıklarla uğraşmanın inançları bozacağını ileri sürer. Hoca Tahsin Efendi yaptığı deneyler nedeniyle dinsizlikle suçlanır. Afganlı Cemaletdin Efendi "Nübüvvet bir san'attır" dediği ileri

¹⁵² Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-II, S. 476.

sürülerek kafirlikle suçlanır ve katlinin vacip olduğu ileri sürülür. Bütün bu gelişmeler sonucunda Darülfünun H. 1288 (1871) sonlarında kapanmıştır.

Üçüncü Darülfünun Girişimi

İkinci Darülfünun girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra 1874'de Galatasaray'daki Mekteb-i Sultani içinde Saffet Paşa'nın gayretiyle Darülfünun-ı Sultani adıyla üçüncü Darülfünun açıldı. Hukuk, Mühendislik ve Edebiyat bölümlerinden oluşan ve müdürlüğüne Sava Paşa'nın getirildiği bu okulda Türkçe kitap ve öğretmen bulunamadığı gerekçesiyle öğretim Fransızca olarak yapıldı. Yalnız Mekteb-i Sultani'yi bitirenlerin devam edebildiği bu yüksek okul da 1882'de kapatıldı.¹⁵³

Dördüncü Darülfünun: Darülfünun-ı Şahane

Bugünkü İstanbul Üniversitesinin çekirdeğini oluşturan Darülfünun-ı Şahane dördüncü Darülfünun olarak 1900 yılında kurulmuştur. 18 Rebiyülâhır 1318 (15 Ağustos 1900) tarihinde çıkarılan 27 maddelik "Darülfünun Nizamnamesi"ne göre Darülfünun-ı Şahane, 30 öğrenci alınan ve öğretim süresi dört yıl olan Ulum-ı Aliye-i Diniye (Yüksek din ilimleri) ile 25'er öğrenci alınan ve öğretim süreleri üçer yıl olan Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye (matematik ve doğa bilimleri) ve Edebiyat şubelerinden oluşuyordu. Öğrenci sayısı sınırlanmış ve paralı olan bu okula girebilmek için bir orta öğretim kurumunu bitirmiş olmak veya bu düzeyde bilgi sahibi olduğunu kanıtlamak koşulu getirilmiştir. Darülfünun için ayrı bir bina ve müdüre gerek görülmemiş, Cağaloğlu'ndaki Mekteb-i Mülkiyenin bir bölümü bu iş için ayrılmış ve ortak müdürlükle yönetilmiştir.

II. Meşrutiyetten sonra 8 Ağustos 1325 (21 Ağustos 1909)' de Darülfünun Vezneciler' deki Zeynep Hanım Konağına taşınarak ayrı bir binayla birlikte ayrı bir müdüre de kavuşur. Öğrenci sayısında ki kısıtlama ve ücret kaldırılır. *Darülfünun-ı Osmani* adını alan Darülfünun programlarında değişiklikler yapılır. Ve fen şubesi ikiye ayrılır.¹⁵⁴

Darülfünun üniversiteleşmesi yönünde ilk adım Maarif nazırı Emrullah Efendi döneminde onun gayretiyle çıkarılan 8 Nisan 1328 (21 Nisan 1912) tarihli

¹⁵³Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-II, S. 476.

¹⁵⁴Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-II, S. 476.

nizamnameyle atılmıştır. "Fakülte" kaydına ilk kez 1912'de çıkarılan disiplin yönetmeliğine rastlanmaktadır. 1329-1330 (1913-1914) yıllarından sonra kitaplıklar, laboratuvarlar ve enstitüler (darülmesai) kurulmaya başlanmış, sınıf usulü bırakılarak yerine sömestr usulü getirilmiştir. Maarif nazırı Şükrü Bey'in girişimiyle 1915-1916 Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan öğretim üyeleri getirilmiştir.

Mütareke döneminde Darülfünun büyük bir gerileme göstermiş ve duraklama dönemine girmiştir. 1919'da Maarif Nazırı Ali Kemal Bey tarafından öğretim üyeleri arasında siyasal bir tasfiye yapılmıştır.

11 Teşrinievvel 1335 (24 Ekim 1919) tarihinde çıkarılan nizamname ile Darülfünun'a yeni bir biçim verilmiş, bilimsel özerklik tanınarak Darülfünun Divanı kurulmuş ve dersler yeniden düzenlenmiştir.

1920'de ihtiyari üç sertifika usulü getirilmiş, 1924' de ise kısmen ihtiyari tasdikname usulüne geçilmiştir. Cumhuriyetin hemen öncesinde Maarif Vekaleti'nin 15 Teşrinievvel 1339 (28 Ekim 1923) günlü yazısıyla bildirilen Hükümet kararı uyarınca eski Harbiye Nezareti binası Darülfünuna verilmiştir.¹⁵⁵

İnas Darülfünunu

Orta öğrenim görmüş kızların sayısının artması üzerine ve sayıları artan kız idadileri ile kız muallim mekteplerinin öğretmen gereksinimini de göz önüne alarak 25 Kanunisani 1329 (7 Şubat 1914) tarihinde Zeynep Hanım Konağı'ndaki Darülfünun konferans salonunda kadınlara açık serbest dersler vermeye başlanmıştır. Riyaziyat (matematik), Kozmografya, Fizik, Hukuk-ı Nisvan (Kadın hukuku) Terbiye-i Bedeniye (beden eğitimi), hıfzısıhha (sağlık koruma), Tarih ve Terbiye (eğitim) konularında Besim Ömer (Akalin) Paşa, Salih Zeki Bey ve Selim Sırrı (Tarcan) Bey tarafından haftada dört gün verilen derslere 600-700 dinleyici gelmeye başlamıştır. Dönemin iktidarınca desteklenen ve yönlendirilen bu girişim kısa sürede İnas (kız) Darülfünun'a dönüşür. 12 Eylül 1914'de öğrenim süresi üç yıl olan Edebiyat, Riyaziyat, Tabiiyat ve Sanayi-i Nefise Şubelerinden oluşan İnas Darmilinunu öğretime başlar.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-II, S. 477.

¹⁵⁶ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-II, S. 477.

Dersler önce darülfünun binasında fakat ayrı dersanelerde yapılırken kız ve erkek öğrencilerin aynı binada karşılaşmaları uygun görülmediğinden okul Cağaloğlu'na taşınmıştır. Kızların kendi dersanelerini boykot edip erkeklerin dersanelerine girmeleri sonucu İnas Darülfünunu 1921' de kaldırılmıştır.

Cumhuriyet'ten Sonra Darülfünun

Cumhuriyetin ardından, 17 ramazan 1342 (21 Nisan 1340-1924) tarihinde çıkarılan 493 sayılı "İstanbul Darülfünunun Şahsiyet-i Hükmiyesi Hakkında Kanun" ve buna bağlı " İstanbul Darülfünun Talimatnamesi" bilimsel ve idari özerklik tanır. Yasa Metninde " medrese" yönetmelik metninde ise "fakülte" deyimini kullanılmıştır. Bu yasal düzenlemeye göre Darülfünun Tıp, Hukuk, Edebiyat, Fen ve İlahiyat Fakültelerinden oluşmaktadır.

1932'de İstanbul Darülfünunu'nu incelemek ve bir rapor düzenlemek üzere Cenevre Üniversitesi profesörlerinden Albert Malche çağırılır. Malche raporu gerekçe gösterilerek hazırlanan bir tasarı 31 Mayıs 1933' de yasalaşır. 2252 sayılı bu yasayla İstanbul Darülfünunu 31 Temmuz 1933 tarihinde kaldırılmış ve yerine 1 Ağustos 1933'de İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bu işlem sırasında eski öğretim üyelerinin büyük bir bölümü kadro dışı bırakılmış, Hitler rejimi nedeniyle Almanya'yı terk etmek zorunda kalan öğretim üleriyle yeni bir kadro oluşturulmuştur.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-II, S. 477.

2) Darümuallimin Okulları Ve Ders Programları

Diğer maarif müesseselerinde olduğu gibi, darümualliminler de II. Abdülhamid zamanında, İstanbul' a has bir okul olmaktan çıkarılarak pek çok vilayet merkezinde kapılarını eğitime açmıştır. Çünkü taşra Sıbyan okullarının ıslahı, yeni yetişmiş öğretmenlere bağlı idi. Bu yüzden taşrada, yani yerinde öğretmen yetiştirme fikri Nezaret tarafından uygulanmaya değer bulunmuştur. Nitekim ilk teşebbüsünü 1880 tarihinde yaptığı görülmektedir.

1880'de Kosova vilayetinin Piriştine şehrinde bir Darümuallimin-i Sıbyan açılmıştır. Bu okula hem yeni öğretmenler yetiştirmek ve hem de mevcut öğretmenlere kurs vermek üzere iki ayrı görev verilmiştir. Bundan sonra da taşrada Darümuallimin açma hareketi hızlanmıştır. Özellikle vilayet maarif meclisleri, bu harekete ön ayak olmuşlardır. Zaten önemli vazifelerin başında, buldukları yerlerde Darümuallimin açmak olan bu meclisler, kısa zamanda bina için gerekli olan arsaları temin etmişlerdir. Maarif nezaretine başvurarak yeni tesisat ve öğretmen istemişlerdir. Fakat maarif bütçesinin bu istekleri karşılaması mümkün değildi.¹⁵⁸

Bunun üzerine Kasım 1882 tarihinde toplanan Selim Sabit Efendinin de bulunduğu Maarif Meclisi, taşrada darümuallimin açılması meselesini etraflıca ele almış. Burada alınan kararlar Meclis-i Vükela'da incelenerek, II. Abdülhamid'e 1882 yılında arz edilmiştir. Daha sonra padişah tarafından irade buyrulmasıyla yürürlüğe giren bu kararlar ile birlikte imparatorluğun çeşitli yerlerinde darümualliminler inşa edilmeye başlanmıştır. 1905–1906 yıllarında darümuallimin bulunan yerler şunlardır:

- 1- Edirne, 2- Erzurum, 3- Adana, 4- Ankara, 5- İzmir, 6- Bağdat,
- 7- Beyrut, 8- Rodos, 9- Bursa, 10- Diyarbakır, 11- Şam, 12- Selanik,
- 13- Sivas, 14- Trabzon, 15- Kastamonu, 16- Konya, 17- Niğde, 18- Isparta,
- 19- Antalya, 20- Üsküp, 21- İştıp, 22- Prizen, 23- Harput, 24- Manastır,
- 25- Musul, 26- Van, 27- Hakkari, 28- Yanya, 29- Yemen, 30- Bingazi,
- 31- Zor, 32- Kudüs.

¹⁵⁸ Murat Akpınar, a.g.e., S.93.

Darümualliminler dışında, öğretmen temin edilebilecek kaynakların başında medrese veya medreseler geliyordu. Tanzimat devrinde olduğu gibi, 1876–1909 arasında da ilk ve orta dereceli okulların öğretmen kadrolarının büyük bir kısmını medrese kökenli kimseler işgal etmişlerdi. Bu kaynaklar dışında, esas mesleği öğretmenlik olmayan, fakat yetenekli olup devlet dairelerinde vazifeli memurlara da zaman zaman müracaat edilmiştir. Bundan başka öğretmen kadrolarının doldurulması için sık sık imtihanlar tertibiyle, başarı gösterenlere "ehliyetnameler" verilmiş ve bunlar okullara istihdam edilmiştir.¹⁵⁹

Tanzimat devrine nazaran nicelik, nitelik ve taşraya yayılması yönünden Darümualliminler çok daha iyi bir seviyede olmasına rağmen, öğretene bulma ve yetiştirme sorunu II. Abdülhamid zamanında da sürüp gitmiştir.

Darümuallimin okullarının ders programları incelendiğinde Sultan II. Abdülhamid'in bu alanda da çeşitli çalışmalar yaptığı gözlemlenmiştir. Yapılan bu çalışmalar sonunda XIX. yüzyılın sonlarına doğru Darümuallimin okulu İptidai, Rüşdiye ve Aliye olmak üzere üç bölümden ibaret hale gelmiştir. Her üç şubenin de haftalık ders programları ele alındığında Tarih derslerine bütün şubelerde yer verilmiştir.¹⁶⁰ Darümuallimin'in İptidai şubesinde İslam Tarihi dersi yer almış ve bu derste İslam Tarihi'nin belli başlı konularına yer verilmiştir. Rüşdiye şubesinde ise Avrupa ve Dünya Tarihi ile beraber Osmanlı Tarihi'ne de yer veren genel bir Tarih dersi okutulmuştur. Aliye şubesi ise Edebiyat ve Fen olmak üzere iki koldan oluşmuştur. Edebiyat kolunda Tarih derslerine geniş yer verilirken, Fen kolunda ise, Tarih derslerine müfredatta yer verilmemiştir. Aliye şubesinde müşterek okutulan dersler arasında Tarih yer almamıştır.

Diğer maarif müesseseleri gibi, Darümualliminler'de II. Abdülhamid zamanında, İstanbul' a has bir okul olmaktan çıkartılarak pek çok vilayet merkezinde kapılarını öğretime açmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar ülkemizde birçok yerde Darümuallimin Okulu açılmıştır. İstanbul dışındaki Darümuallimin okullarına bakıldığı zaman eğitim ve öğretim seviyesi İstanbul

¹⁵⁹ Murat Akpınar, a.g.e., S.94.

¹⁶⁰ Bayram Kadarnan, a .g.e., S. 149.

Darümuallimin'den kıyaslanmayacak kadar düşük kalitededir. Öğretim süreleri sadece iki yıl olan vilayet Darümuallimin'lerin dersleri ise, Kur'an-ı Kerim ve tecvit, Arabi, Kavaid-i Türki ve imla Hesap, Tarih, Coğrafya ve Hattan ibaretti ¹⁶¹. Vilayet Darümuallimin'lerinde Osmanlı ve İslam Tarihi'nin en temel konularının yer aldığı bir tarih eğitimine yer verilmiştir.

Konumuz itibariyle tüm Darümuallimin okullarındaki Tarih derslerine ve bunların işlenişine değinirken 1909'da İstanbul Darümuallimin'e müdür olarak atanan Satı Bey'in Tarih öğretim yöntemleri ile ilgili yaptığı çalışmalara değinmeden geçemeyeceğiz . Satı "Tarih Tedrisinin Usulü Esasiyesi" başlığını taşıyan makalesi ile tarih kitaplarını ve tarih öğretim yöntemlerini tenkit eder ¹⁶². Meşrutiyetin ilanından sonra bir çok tarih kitaplarının yazıldığını ifade eden Satı, Bütün bu çeşitli eserlere rağmen hala büyük bir eksiklik görülmektedir ki, o da mekteplerde okutulmaya değer ve bilimsel eğitim, öğretimin gereklerine göre hazırlanmış uygun kitapların azlığı daha doğrusu yokluğudur. "Bu makalede göze çarpan en önemli yeniliklerden biri artık Tarih öğretiminin milli olması ve millilik özelliklerinin ağır basması gerektiği yolundaki görüşlerdir¹⁶³. Gerçekten Satı, "Bütün tarihi konuların milli ve vatani bir bakış açısından gösterilmesini " istemiştir. Şüphesiz bunda Balkanlar ve Trablusgarp'ta, gelişen olaylar ile Türkçülük akımının etkileri söz konusudur. Satı'nın yöntemle ilgili bu makalesinde ayrıca ilk olarak Tarih derslerinde uzak memleketlere ve eski zamanlara ait olaylarla değil, en yakın zamanlara ve en yakın ülkeler-hatta mümkün olduğu zaman, bulunan kasabaya ait olaylarla başlanılmalıdır. En son seferlerle, en yeni hikayeler verilen Tarih derslerinin ilk esaslarını teşkil etmelidir ¹⁶⁴.

Satı'nın devrin Tarih derslerini okutma tarzlarını da tenkit ettiği düşüncelerine burada yer vermek yararlı olacaktır : "Bizde Tarih derslerinin yukarıda belirtilen esaslara ne kadar uyup uymadıklarını düşününce aklıma harfî harfine Fransızca'dan

¹⁶¹ Bayram Kodaman, a.g.e., S. 154.

¹⁶² İsmail Özçelik, a.g.e., S. 23.

¹⁶³ İsmail Özçelik, a.g.e., S. 24.

¹⁶⁴ İsmail Özçelik, a.g.e., S. 24.

tercüme edilmiş ders kitapları, kapsamlı kitaplardan hiçbir konu hariçte bırakılmadan yapılan aktarmalar gelmektedir "¹⁶⁵.

Ayrı bir başlıkla ele almakla beraber şunu da belirtmek zorundayız, II. Abdülhamid devrinde bir çok mesleki ve teknik okullar açılmıştır. Bu okulların açılması ve yaygınlaşmasında dönemin sadrazamı Sait Paşa'nın rolü büyüktür. Bu okullarda daha ziyade meslek dersleri, matematik (hendese-cebir) ve fen bilgisi dersleri öğretilmiştir. Din dersleri ve az sayıdaki kültür dersleri işlenirken tarihi konulara değinilmiştir. Mesleki ve teknik konularda Tarih derslerine müfredatta yer verilmemiştir. II. Abdülhamid devrinde açılan meslek okullarının başlıcaları şunlar sayılabilir:

1876'da **Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi**, 1879'da **Sanayi-i Nefise Mektebi**, 1882'de **Ticaret Mektebi**, 1884'te **Hendese-i Mülkiye Mektebi**, 1887'de **Numune Bağı ve Aşı Ameliyet Mektebi**, **Mülkiye Baytar Mektebi**, 1889'da **Polis Dershanesi**, 1892'de **Aşı Memurları Mektebi**, 1898'de **Gülhane Askeri Tababet Mektebi ve Seririyatı** açılmıştır.¹⁶⁶

II. Abdülhamid döneminde azınlık okullarının sayısındaki artışa rağmen, bu dönemde azınlık okulları sıkı takibe alınmaya çalışılmıştır.

¹⁶⁵ İsmail Özçelik, a.g.e., S. 24.

¹⁶⁶ Murat Akpınar, a.g.e., S. 93

D) XX. YÜZYILDA TARİHÇİLİĞİMİZİN GELİŞİMİNE

KISA BİR BAKIŞ

II. Meşrutiyet döneminin ardından ülkemizde Tarih dersi ve eğitimi ile ilgili olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Balkan Savaşları'nda yaşanan felaketler, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde geçen olaylar milli ve manevi duyguların ön plana çıkması "Milli Tarih" anlayışını gündeme soktuğu gibi ülkemizde Tarih ilminde önem kazanmaya başlamasına yol açmıştır. 1908 hareketlerinden sonra İttihat ve Terakki partisinin iktidarı ele geçirmesinden sonra bu çerçevede Kasım 1909'da (TOE) Tarihi Osmani Encümeni adlı bir cemiyet kuruldu. Türkçülük esasına dayalı ve milli tarih anlayışı esaslarına göre Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası'nda (TOEM) yayın yapan bu dernek, 1923 yılına kadar pek çok taraftar kazanarak yayın ve araştırma faaliyetlerine devam etti. Böylece Osmanlı ve milli tarih anlayışları 1923 yılına kadar bir arada gelişerek, varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁶⁷.

Cumhuriyetimizin ilanından sonra ülkemizde tarihçilik ve tarih eğitimi büyük gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin temel sebebi ise Atatürk'ün tarih ile ilgilenmesidir. "Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sadık kalmazsa Ndeğişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alabilir." diyen Atatürk, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Tarih Kurumu) 1931 yılında kurulmasını sağlamıştır. Türk Tarih Kurumu, Lise Tarih Ders Kitaplarının hazırlanması ve bundan iki yıl sonra bu kitaplara göre ortaokul ve ilkokullar için yeni kitaplar hazırlattırılarak Milli Eğitim Bakanlığı'nca okullarda okutulmuştur. Atatürk, ün ölümünden bir süre sonra ise 15-21 Şubat 1943 tarihinde Ankara'da II. Milli Eğitim Şurası toplanmıştır. Bu şurada tarih eğitim ve öğretiminde Atatürk'ün çizdiği yoldan ayrılmama kararına varıldığı gibi, Tarih müfredatının yükünden ve Tarih derslerinin işleme şeklinden bahsedilmiştir. 1956 yılında ise Lise Tarih programında düzenlemeye gidilerek konuların bugünkü olduğu gibi çağ sıralamasına uygun bir şekilde işlenilmesine karar verilmiştir¹⁶⁷. Yakın dönemlerde

¹⁶⁷ İsmail Özçelik, a.g.e., S. 26.

¹⁶⁸ İsmail Özçelik, a.g.e., S. 27-28.

de Milli Eğitim Bakanlığı'nın çalışmaları doğrultusunda ülkemiz okullarında okutulan Tarih derslerine yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştır. Eğitim sistemine bağlı olarak hali hazırda da tarih ders kitapları ve Tarih derslerinin işlenmesinde bir takım meseleler mevcuttur¹⁶⁹. Bu meselelerinde zaman içerisinde aşılabacağını ümit etmekteyiz. Yaşanılan problemlerle ilgili son dönemlerde çözümler üreten bilimsel çalışmaların yapılması ülkemizdeki tarih eğitimi adına oldukça olumlu gelişmelerdir.

Bütün meselelerine rağmen ülkemizde tarih öğretimi belirli amaçlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu amaçlar gençlerimizde “ Milli Tarih ” şuurunun oluşumuna yardımcı olduğu gibi tarih öğretiminde Osmanlılardan bu yana geldiğimiz nokta ile ilgili bize fikir vermektedir. Özellikle Türk eğitim sisteminin hassas yeri olan orta öğretimde bugün Milli Eğitim Bakanlığı'nın belirlediği amaçlar şunlardır¹⁷⁰;

- Tarih boyunca kurulmuş büyük medeniyetler, insanlığa hizmet etmiş milletler ve devlet adamları hakkında genel bir tarih kültürü kazandırırken, Türk tarihine kültür ve medeniyetine geniş ölçüde yer vererek, Türk milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki şerefli geçmişini ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetleri, dünya kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki büyük payını öğretip kavratmak, onların milli duygularını daha bilinçli ve köklü kılmak.
- Türk milletinin zekâ ve kabiliyetini, çalışkanlığını, ilim ve sanatseverliğini, estetik zevkini, insanlık duygusunun yüceliğini benimsetmek ve bu üstün özelliklerin davranış haline gelmesini sağlamak.
- Tarihte büyük medeniyetler kurmuş, köklü bir geçmişe sahip büyük bir milletin evladı olduklarının sorumluluğunu duymak; gelecek için ve güven vererek Türk milletine, dünya milletleri içinde layık olduğu yeri sağlama ve Atatürk'ün direktifleri uyarınca “ milli kültürümüzü muâsır medeniyet

¹⁶⁹ Nuri Köstüklü, Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi, Konya, 1999, S. 109-110.

¹⁷⁰ Nuri Köstüklü, a.g.e., S. 19-20.

seviyesinin üstüne çıkarma ” yolunda durmadan çalışmaları, sürekli bir çaba göstermeleri ve bu uğurda her fedakârlığı göze alabilmeleri gerektiği bilincini vermek.

- Bugünü daha iyi değerlendirebilmeleri için geçmiş çağlardaki sosyal, ekonomik ve siyasî olayların sebepleri ve sonuçları üzerinde, günümüzle kıyaslama yaparak düşünme, araştırma ve muhakeme etme yeteneğini geliştirmek;
- Atatürk’ün “yurtta sulh cihanda sulh” ilkesinin ve devletimizin bağımsızlığının ancak yurt ve millet bütünlüğümüzün bozulmasına fırsat vermemek ve güçlü olmakla devam ettirebileceği gerçeğini kavratmak ;
- Tarihi olaylara yön veren kişilerin, yerinde ve zamanında gösterdikleri uzak görüşlülük, yüksek kavrayış, cesaret, fedakârlık ve kahramanlıkların veya uzağı göremeyişleri ve bilinçsiz davranışları sebebiyle olayların ve tarihin akışını nasıl etkilediklerini göstermek;
- Toplumu yönlendiren Atatürk ve diğer Türk büyüklerinin sadece milli değil, evrensel yönlerini de kavratmak ve takdir ettirmek; milletimize düşen insanlık görevleri bulunduğunu belirtmek ve onlarda insanlığa sevgi, saygı ve hizmet verme duygunu uyandırmak;
- Milli bağımsızlığımızın ve demokrasinin değerini kavratmak; yurt ve millet bütünlüğümüz koruma, milli çıkarlarımızı ve demokrasiyi üstün tutma bilincini ve davranışını kazandırmak;
- Geçmişle içinde bulunduğumuz zaman arasında bağlantı kurdurup gün geçtikçe daha da çoğalarak karmaşık hale gelen yurt ve dünya sorunlarını iyi değerlendiren, sorunlar yaratmak yerine sağduyu ile hareket ederek onlara çözüm getirebilen; milli, manevi ve maddi değerlerimize yürekten bağlı bir kişilik kazandırmaktır.

Ülkemizde Tarih öğretiminin çok kısır bir süreçten çıkıp günümüze gelmesini sağlayan ve yukarıdaki amaçlar doğrultusunda devam etmesinde gerçek önder olan Atatürk'ün Tarih hakkındaki düşüncelerini yansıtan sözleri bölüm ekinde sunulmuştur.

IV. BÖLÜM EKİ

ATATÜRK'ÜN TARİH VE TÜRK TARİHİ HAKKINDAKİ SÖZLERİNDEN SEÇMELER

- 1- Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanı şaşırtacak bir mahiyet alır. 1931. (*A.Afetinan , Atatürk hakkında Hatıralar ve Belgeler , TTK yay., Ankara, 1959 , s.269*)
- 2- Tarih ne güzel aynadır. İnsanlar, hele ahlakta gelişmemiş kavimler en büyük mukaddesat karşısında bile kıskançlık duygularına kapılmadan kendilerini kurtaramıyorlar. Tarihin sinesine geçen büyük olaylarda, bu olaylara neden olana olanların ve olayları yaratanların tavır, hareket ve davranışları onların ahlak durumlarını ne bariz gösterir. (*M. Kemal Atatürk , Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, (derleyen Uluğ iğdemir), Türk Tarih Kurumu Yayını , Ankara 1962.*)
- 3- İnsanların Tarihten alabilecekleri önemli dikkat ve uyanış dersleri; bence devletlerin genellikle siyasi müesseselerinin kurulmalarında, bu müesseselerin esaslarını değiştirmede ve bunların dağılmalarında etkili olmuş olan sebepler ve âmillerin tetkikinden çıkan neticeler olmalıdır.1930. (*A.Afetinan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler , TTK yay, Ankara ,1959 , s.264)*
- 4- Tarihi yapan akıl, mantık, muhakeme değil; belki bunlardan ziyade hissiyatıdır. 1923. (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II , Türk İnk. Tar.Enstitüsü yay. , 1952 , s.116*)
- 5- Eğer bir millet büyükse kendisini tanımakla daha büyük olur.

- 6- Tarih bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkar edemez. 1927 (*M.Kemal Atatürk, Nutuk, türk Devrim Tarihi Ens. Yay. , C. 3, 1960, s. 928*)
- 7- Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kuvvet bulacaktır. 1935. (*A. Affetinan , Atatürk Hakkinda Hatıralar ve Belgeler, TTK Yay. , Ankara 1959, s, 297*)
- 8- Millet için ve milletçe yapılan işlerin hatırası her türlü hatıraların üstünde tutulmazsa milli tarih kavramının kıymetini takdir etmek mümkün olamaz. 1931 (*Atatürk 'ün Söylev ve Demeçleri , İnkılap Tarihi Ens. Yay. , C. I, Ankara 1945, s. 297*)
- 9- Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. (*A. Affetinan , Atatürk Hakkinda Hatıralar ve Belgeler, TTK Yay. , Ankara 1959, s, 297*)
- 10- Bugün Sovyetler Birliği, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya- Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancını bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir, hazırlanmak lâzımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... tarih bir köprüdür...

Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Türkiye dışındaki Türklerin) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli... 29 Ekim 1923. (*E. Memiş N. Köstüklü , Yeni ve Yakınçağ 'da Türk Dünyası Tarihi , Konya 1995 , s. 3*)

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde tarihçilik, XIX. yüzyıla kadar önemli siyasi olayların kaleme alınması şeklinde gerçekleşmiştir. Vakanüvis ismi verilen bu tarihçiler daha ziyade devlete bağlı şekilde çalışmalarını sürdürmüştür. Bu yüzden uzun yıllar boyu Osmanlı tarihçiliği eleştiriye kapalı bir yapıda varlığını sürdürmüştür. Yapılan bu çalışmalar incelendiği vakit tarih yazıcılığı da bir siyasi tarih yazmanlığı şeklinde varlığını sürdürmüştür. Bilimsel bir dayanağı olmayan Osmanlı tarih yazıcılığında hikâyeci bir üslûp tarz olarak süre gelmiştir. Ne enteresandır ki, Osmanlı vakanüvislerin büyük çoğunluğu Edebiyatçılar arasından çıkmıştır.

Yukarıdaki kısa açıklamalardan da anlaşılacağı üzere XIX. yüzyıla kadar Tarih Osmanlılarda bağımsız bir bilim olarak varlığını gösterememiştir. 1789 Fransız İhtilaliyle beraber, insanların yorum gücünü artıran Tarih bilimine verilen önem giderek artmıştır. Bahsedilen durumdan Osmanlı Devleti de nasibini alır. XIX. yüzyıla beraber Osmanlılarda tarih ve tarihi olaylar okuma konusu olmaktan çıkar. Tarih bağımsız bir bilim dalı olarak sancılı imparatorluğun sınırları içerisinde bayrağını dalgalandırmaya başlar.

Tanzimat'ın ilanından önce Tarih dersinin yavaş yavaş eğitim kurumlarında yer alması gereği tartışılmış bu alanda sınırlı uygulamalar başlamıştır. 1839'da Tanzimat'ın ilanından sonra Avrupa ile her alanda etkileşime daha hazır hale gelen Osmanlıların eğitim sisteminde de Avrupa mührü net bir şekilde gözlemlenmiştir. Tanzimat döneminde kabul edilen Maârif Nizamnamesi, Osmanlı eğitim kurumlarında köklü değişikliklere yol açmıştır. Okullarda batı tarzı eğitim anlayışı ve ders programları hakim olmuştur. Bu gelişmeler sayesinde Osmanlı sınırları içindeki tüm eğitim kurumlarında Tarih'e bağımsız bir ders olarak kesinlikle yer verilmiştir.

Meşrutiyetler ve Mutlakiyet dönemlerinde de Osmanlı sisteminde çok köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin hepsinde okullardaki ders programlarını ve

Tarih dersinin müfredatlardaki yerini etkilemiştir. Bu dönemlerde devrin siyasi oluşumları ve ideolojileri eğitimin işleyişine fazlaca etki etmiştir. Milli duyguların

gelişmesiyle Tarih bilimine duyulan ilgi artarken, ders programlarındaki Tarih derslerinin haftalık saati özellikle orta öğretim kurumlarında artırılmıştır. Bunların yanı sıra Fransız İhtilalinin imparatorluk sınırlarındaki etkisini azaltmayı hedefleyen Sultan II. Abdülhamid önce orta öğretim kurumlarında Avrupa ve Dünya Tarihi'nin okunmasını yasaklamış, daha sonra ise, tüm ilköğretim okullarında Tarih derslerini kaldırmıştır. İlköğretimde Tarih'in uğradığı yasak II. Meşrutiyet döneminde son bulmuştur.

II. Meşrutiyet döneminin nihayete ermesinden, Cumhuriyet'e kadar geçen göz yaşlı dolu yıllarda Tarih en fazla kendisine ilgi duyulan bilim dalı olmuştur. Fakat bu ilgi olumsuzluklarla dolu ortamda bilimsel bir gayrete dönüşmemiştir. Bu dönemde "Milli Tarih" anlayışı halkımızın ayakta durmasını sağlayan bir duygu kaynağı olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanıyla beraber Tarih bilimi tarihimizde hiç olmadığı kadar haklı bir rağbet görmüştür. Böyle bir durumun oluşmasında değerli büyüğümüz Atatürk'ün Tarih bilimine duyduğu alakanın etkisi çok fazla olmuştur. Atatürk zamanında Türk Tarih Kurumu'nun ve ardında okullardaki Tarih ders kitaplarının yeniden yazılması sayesinde ülkemizde tarih eğitiminin bilimsel bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Açılan bu aydınlık yol sayesinde Atatürk'ten sonrada ülkemizde Tarih daima okulların ders programlarındaki manalı yerini almış ve Cumhuriyetimizin üniversitelerinde bir çok değerli tarihçi yetişmiştir.

Kısa sürede, kısıtlı imkânlarla yaptığımız çalışmamızdan ülkemizdeki tarih eğitimi adına çıkardığımız sonuçlar ise şunlardır :

1 - Tarih'in bir bilim dalı olup olmadığına dair her zaman tartışmalar sürse de tarih ve olayları daima insanların ilgisin çekmiştir. Zira, XIX. yüzyıla kadar

Tarih'e bir bilim dalı olarak bakmayan Osmanlılarda da tarih, en ihtiyaç duyulmayan gibi gözükken çağlarda bile hep unutulmayan bir ilgi sahası olmuştur.

2 - XIX. yüzyılda dünyadaki özgürlük hareketleri Tarih biliminin bizde de önünü açmıştır. Geçte olsa bahsedilen yüzyılla beraber Tarih Osmanlı bünyesinde bir bilim olarak hüsnü kabul görmüş ve bu ülkenin gençleri zoraki de olsa tarih okumaya başlamışlardır. Dünyada olduğu gibi XIX. yüzyılda tarihin fikirsel etkilerinden bizde de tedirginlik duyulmuştur.

3 - Cumhuriyetimizin kurulması ve Atatürk'ün yakın ilgisi Tarih bilimi ile ilgili bağımızı bilimsel ve sistemli hale getirtmiştir. Atatürk Tarih biliminin gelişimiyle ilgili bir tarihçinin dahi gerçekleştiremeyeceği adımların atılmasında önder olmuştur. Atatürk'ün Tarih'e sağladığı katkıları dile getirirken bizim duygusal davranmadığımızı dair en önemli kanıt O'nun Tarih üzerine sarf ettiği sözlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKPINAR, Murat, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Eğitim, Yüksek Lisans Semineri, Konya, 2002.
- ADIVAR, Adnan; Osmanlı Türklerinde İlim, Ankara 1943
- AKYÜZ, Yahya; Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yayınları, Ankara, 1993.
- BERKES, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- BÜYÜKKARCI, Süleyman, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye’sinde Yabancı Okullar, Konya, 1996.
- BAYKARA, Tuncer, Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar, İzmir 1992.
- ERGİN, Osman, Türk Maarif Tarihi, Eser Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.
- KAFESOĞLU, İbrahim; Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik, İstanbul, 1963.
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, T.T.K., Cilt-VI., Ankara, 1988.
- KODAMAN, Bayram; Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1991.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri; Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi, Konya 1999.
- LEWIS, Bernard; Modern Türkiye’nin Doğuşu, Ankara, 1998.
- MÜMTAZ, Turhan; Maârifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri, İstanbul, 1954.
- NOTLARI, VI. Osmanlı Sempozyumu; Ankara, 1992.
- ÖZBARAN, Salih; Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu, İstanbul, 1998.
- ÖZÇELİK, İsmail; Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler, Ankara, 1996.
- SUNGU, İhsan; Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, İstanbul, 1991.
- TANZİMAT’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt II.-VI., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- TÜRKLER Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt II.-XI., Ankara, 2002.
- UNAT, Faik Reşit; Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara, 1964.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti’nde İlmiye Teşkilatı, T.T.K., Ankara, 1998.

